

A MAGYAR GÖRÖG KATHOLIKUSOK LEGUJABB TÖRTÉNETE.

BENYÚJTATOTT A BUDAPESTI KIR. TUD. EGYETEMEN
A HITTUDOMÁNYDOKTORI FOK ELNYERÉSE VÉGETT.

IRTA:
GRIGÁSSY GYULA,
petriki gör. kath. lelkész.

ÁRA 3 KORONA.

Ungvár,
NYOMATOTT AZ UNIO KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1913.

A MAGYAR GÖRÖG KATHOLIKUSOK LEGUJABB TÖRTÉNETE.

BENYÚJTATOTT A BUDAPESTI KIR. TUD. EGYETEMEN
A HITTUDOMÁNYDOKTORI FOK ELNYERÉSE VÉGETT.

IRTA:
GRIGÁSSY GYULA,
petriki gör. kath. lelkész.

Kapható 3 koronáért az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság" könyvkereskedésében Ungvárt (a várban).

Ungvár,
NYOMATOTT AZ UNIO KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1913.

A munkácsegyházmegyei főhatóság 1913. évi április hó 16-án kelt 2900. számu intézkedésével engedélyezve.

TARTALOM.

ELŐSZÓ.

 magyarországi magyarajku görög katholikusok történetének megirását tüztük ki ezen mű céljául. A cimben ugyan oda tettük a „legujabb“ szót, de ennek oka az, hogy annak a kérdésnek, mellyel foglalkozni akarunk, régi története egyáltalában nincsen. A magyar liturgia kérdése ugyanis, mely egyuttal a magyar görög katholikusok története, a XVII. század alkonyán és a XVIII. század hajnalán bukkan fel szórványosan az alföldi falvakban.

Nem egyöntetü és általános történelmi fejlődésről van szó. És épen ezért érzem és tudom nagyon jól, hogy tökéletes képet csakis akkor rajzolhatnék, ha az egyes magyar ajku gör. kath. községeknek külön-külön történetét adnám és ezen monografiák alapján irnám meg a magyar liturgikus mozgalom történetét. Ámde ennek a nagytömegű anyagnak összehordása egy embernek erejét felülmulja és a jelen körülmények között ennek még a lehetősége is ki van zárva. Ennélfogva egy kisebbszerű és inkább összefoglaló, mintegy bevezető képét óhajtom nyuj-

tani a magyar nyelv oltári nyelvvé való tételére irányuló törekvések részletesebben megirandó történetének. Nem tekintem tehát és nem is tekinthetem ezen rövid munkát teljes egésznek, mivel tökéletes és egyetemes történetet e kérdésről csakis a nagyhalmazu adatok teljes összehordása és kritikai mérlegelése után lehet majd megirni.

Kérdésünk irodalma nagyon szegény. Az egész magyar liturgia mozgalmának irodalma tulajdonképen többé-kevésbé értékes hirlapi cikkek sorozatába zsugorodik össze; és ezek is nem annyira a történeti fejlődés fokozatainak okait és körülményeit veszik bonckés alá, mint inkább a magyar liturgiai kérdés megoldásának jogi eshetőségeit tárgyalják.

Tulajdonképeni történet, irodalmi szinvonalon álló, e tárggyal foglalkozó munka csak három van:

1. „Egy nemzeti küzdelem története", irta Farkas Lajos, sajtó alá rendezte és tájékoztatóval ellátta: György Endre; megjelent Budapesten 1896-ban.

2. Petrus Jenő: „Magyarország önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen". Debrecen, 1897-ben.

3. A görög szertartásu katholikus magyarok országos bizottsága által három nyelven kiadott: „Emlékkönyv a görög szertartásu katholikus magyarok római zarándoklatáról". Budapest, 1901. (Latin eredetiben: Libellus memorialis Hungarorum gr. rit. catholicorum ad sanctissimum Patrem Leonem XIII. Budapestini, 1900. — Német forditásban: Denkschrift der Griechisch-katholischen Ungarn an seine Heiligkeit Papst Leo XIII. Budapest, 1900.)

Azonkivül megjegyezzük, hogy a napjainkban lefolyt események részletes birálatát időszerütlennek

tartjuk, mivel az a „fontos történeti perspektiva“ e tárgynál még hiányzik e napokban, a miért is az erről szóló fejezetben az események rövid elsorolására szoritkozunk csupán.

A használt forrásmunkákat minden esetben jelezzük a szövegben. Függelék gyanánt közöljük azon fontosabb okiratokat, melyek kérdésünkre élénk világot vetnek.

Petriken, az 1913. évben, szt. nagy Bazil napján.

A SZERZŐ.

ELSŐ RÉSZ.

Kedvezőtlen adatok a XVII. és XVIII. századokból a magyar liturgikus nyelv használatára.

A magyar nyelvnek a gör. kath. istentiszteletben való jogosult alkalmazását sokan a kilencszázados folytonosságából igyekeznek kimutatni.[1] Az 1900. évben kiadott Emlékkönyv történetirója tanulmányát e fontos szavakkal kezdi: „Hogy hazánkban görög szertartásu magyarok minden időben voltak s hogy azok az isteni szolgálatokban a magyar nyelvvel minden valószinűség szerint kezdettől fogva éltek... ...ilyképen bizonyithatjuk...“[2] Tehát két dolgot szükséges kifejteni: voltak-e mindig gör. kath. magyarok — és használatos volt-e mindenkoron a magyar nyelv a liturgiai ténykedésekben? Az első kérdést nem tartom oly fontosnak, mint a másodikat. És amennyiben e művem célja inkább arra irányul, hogy megvilágitsa: hogyan alakult ki a magyar liturgikus nyelvkérdés és az ezzel kapcsolatos események halmaza a magyarországi magyarajku gör. kath. hiveknél, — ennélfogva azon történelmi kérdés részletes bizonyitását, hogy voltak-e gör. kath. magyarok hazánkban a legrégibb időtől fogva, — mellőzhető-

[1] Emlékkönyv a görög szertartásu katholikus magyarok római zarándoklatáról (röv. Emlk.) Budapest, 1901. 97. old.

[2] Emlk. 71. old.

nek véljük. Egyébként ezen kérdés pro et contra vitáknak van alávetve s a történelem mai álláspontján erre határozott választ még nem adhatunk.[1]

A második kérdésre vonatkozólag pedig épen a történeti adatok jelenlegi gyengesége alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar liturgiai nyelv általános használata teljesen valószinűtlen a legrégibb korban, részleges használata pedig vajmi csekély valószinüséggel rendelkezik. Ennek a megvilágositására egyenesen a XVII. századba lépünk át és csoportositjuk azon adatokat e részben, amelyek felvett tárgyunkkal szoros összefüggésben vannak. Ezen adatok némi képet nyujtanak az alföldi görög katholikus vidékek XVII. és XVIII. századbeli állapotairól.

* *
*

A XVII. században a gör. kath. vallásu hivek egyik gócpontja Dorog városa. Az első egyházmegyei 1638. április 12-én Királyteleken tartott zsinaton Taraszovics Bazil püspök „az egész magyarországi orthodox kath. egyházak gör. szertartásu püsköke“ a dorogi papot Mariniczot nevezi ki a tiszántuli kerület főesperesévé.[2] Ezen főesperes hatalma több vármegyére terjed, mivel ő a Bereg-, Ung-, Szabolcs-, Ugocsa-, Szatmár-, Máramaros-, Zemplén- és Sáros megyék egyházainak vikárusa,[3] a püspöknek mindenkor egyik főtámasza s a világi

[1] Ezen tárgy iránt érdeklődők haszonnal forgathatják az Emlk.-t (71—75. old.) és az ezen történeti adatokat meggyöngitő értekezést a Katholikus Szemlében (1902. évi I. füzet 26—36. old.)

[2] L. Hodinka Antal: „A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára“ Ungvár, 1910. I. kötet 72. old. — Ezen sűrűbben előforduló művet igy röviditjük: Okmt.

[3] Okmt. 103. old.

urak előtt is nagy a tekintélye. Ez abból is kiviláglik, hogy midőn a fogságba került Taraszovics püspök szabadulásának feltételeit irja alá, a dorogi vikárius is igéretet tesz és pedig eképen:

„Mi is penigh Marinics János az egész alfeődön való geörögh valláson levő eccláknak Dorogon lakozó esperesse, mi is minden részeiben assecurallyuk eö ngát az erd. fejedelmet......, hogy ha meg nem állaná az feljebb meghirt conditiokat csak valami részeiben is, többször pártyát nem foglyuk, sem oltalmazzuk, ha magát jól nem fogja viselni...[1].

Ballingh munkácsi várkapitány is legelsőben a dorogi esperessel óhajt „conveniálni“ a püspök ügyében.[2]

És most figyeljük különösen, hogy ezen alföldi vármegyékben kik az alattvalók, mily ajkuak, mily nemzetiségüek — nagy többségben a XVII. és XVIII. századokban.

Szabolcsmegye az 1606. év május 21-én Karász községben kelt határozatában a jogosulatlanul eskető „orosz batykók“ ellen szólal fel.[3]

Czeglédy Albert ergi vikárius a felséghez intézett levelében (1641. julius 24.) előadja, hogy a bebörtönözött Taraszovics munkácsi püspököt Balling kapitány sem a felség levelére, sem a kunok kérésére nem bocsátja szabadon. E levélben különösen a következő kitételek érdemlik meg figyelmünket: „Requisitum fuisse capitaneum Munkacsiensem non modo per Ruthinos, sed etiam *per Cumanos eiusdem cum ipso religionis et gr. r.*, qui sub Turca degerent

1 Okmt. 105. old.

2 Okmt. 137. old.

3 Okmt. 47. old. — „Batykók“-nak hivták a ruthén papokat gunynéven; ép ugy, mint a szerb papokat itt Magyarországon „uszkók“-nak (szökevény) vagy „valahok“-nak (pásztor) nevezték.

de libera, patriarchae [1] dimissione, ad quam respondisset, patriarcham non amplius *fidei ipsorum adhaerere*, verum mutata religione catholicum factum fuisse…“[2] Taraszovics szabadonbocsátását tehát nemcsak a ruthének, hanem még a kunok is kérik, kiknek vallása ugyanaz mint a püspöké, t. i. a gör. szert. Ezen kunok alatt bizonyára a Tisza balpartján élő és még közvetlenül a tatárjárás után betelepittetteket kell értenünk. E kunok beköltözésük idejében pogányok voltak és hosszas huza-vona után csakis az 1321. év után, különösen Nagy Lajos idejében a Ferenc-rendi szerzetesek prédikálására tértek át a keresztény vallásra — és lassan-lassan el is magyarosodnak. [3] A Tisza és Kőrös között élő kunok azonban érintkezésben voltak már ugy a görög vallásu ruthénekkel, mint a románokkal, és valószinű, hogy többen közülök görög szertartásuakká lettek. Hogy ezen török fennhatóság alatt élő gör. szert. kunok nyelvüket illetőleg e korban már magyarok, nem lehetetlen — részint azért, mivel e levél élesen különbözteti meg őket a ruthénektől, — részint meg azért, mivel föltételezhető, hogy e nép négy század alatt elmagyarosodott. De ez csak puszta föltevés, melyből határozott állitást kovácsolni nem lehet.

Az alább következő adatok a magyarországi gör. szertartásuak liturgiai nyelvéről szólanak.

Lippay György esztergomi érsek — midőn ünnepélyesen biztositja a római szent Egyházzal egyesülő ruthén papságot, hogy az egyházi immuni-

[1] Okmt. 117. old. A munkácsi püspököt ezidőtájt széltében patriarchának hivják. Még Lippay egri püspök is erről beszél.

[2] Okmt. 113. oldal.

[3] Karácsonyi János dr.: Magyarország egyháztörténete, Nagyvárad, 1906. 25. oldal.

tásban része lesz, — azt mondja: „quod quicunque sub ditione s. coronae regni Hung. ex antelato *ritu gr. Rutheno*...in unionem catholicae ecclae Romanae sese vel recepissent hucusque vel reciperent deinde..“[1] Az egyházi immunitás tehát csakis a *ruthén nyelvü* gör. szertartást követő papok számára van megigérve.

A jezsuita-rend évkönyveiben az 1652. évről feljegyzés található a ruthén népnek, papságnak és püspökének az egyházzal való egyesüléséről. Itt a következőket találjuk: „Consilio nostrorum satagit (t. i. Parthén püspök), ut rudes parochos, quorum non pautiores 700 inveniuntur, ut qui *praeter vernaculam suam linquam, qua et s. missae officium ritu Graeco peragunt, sciunt aliam nullam*, inducat ad bene et legitime administranda ecclae catholicae sacramenta.“[2] Tehát a műveltség nem valami magas fokán álló ruthén papok, kiknek száma a 700-at is megüti, a szent misét is *nemzeti nyelvükön* (ruthén) végzik, melyen kivül más nyelvet nem tudnak.

Hasonlóképen szól 1654. julius 2-án Lippay György esztergomi érsek, midőn a Prop. fide kongregációnak tesz részletes jelentést a munkácsi püspökség felállitásának ügyében: „Ex his qui pertinent ad Hungariam ex hac parte montium, plusquam 300 millia animarum numerantur, inter quas sacerdotes r. gr. latinae linguae ignari *Ruthenica lingua sua sacra peragentes* circiter 600 reperiuntur hoc ordine.“[3] Ezután elsorolja a papok számát uradalmak szerint. Majd igy folytatja: „Sunt praeterea in Hung. hinc inde schismatici Rutheni et Valachi,

[1] Okmt. 155. old.
[2] Okmt. 167. old.
[3] Okmt. 168. old.

habentque sacerdotes ritus sui......ut sunt *Comaromii* et pago Szicula dioc. Strigon, *Jaurini* dioc. Jaur.“[1]

Ezen fentebb emlitett idézeteknél két dolog köti le figyelmünket: először az, hogy a ruthén papság magyarul nem beszél, másodszor pedig, hogy a szent ténykedések végzése ruthén nyelvű. Az első állitásból következik: mily nehezen hihető, hogy magyarajku gör. szertartásuak lettek volna ezen időben nagyobb számmal, hiszen micsoda érintkezés volt akkor hivő és lelkiatya között, ha még egymás nyelvét sem értették?! A liturgiai funkciók nyelve a jezsuita-rend évkönyvei szerint ugyanaz, melyet a nép beszél; Lippay is azt mondja, hogy „ruthén nyelvükön végzik a szent ténykedéseket.“ E dologra világosságot derit Szusza chelmi püspök emlékirata, melyet a munkácsi püspökség betöltésére vonatkozólag a congr. Prop. f. partic. ülése elé terjesztett be az 1665. évben. Ezen iratában a következőket mondja: „Multi Rutheni, Rasci ibi dicti inveniebantur, et eppatus antiquus Munkacsoviensis r. gr. Ruthenus, nam *Ruthenica lingua illic populus utitur vulgariter, in sacris Sclavonica.*“[2] Eszerint ezen időben más nyelven beszél a nép és más nyelv van használatban „in sacris“: a nép nyelve a ruthén, a szent ténykedéseké pedig a szláv. Ezen adat értékes, mert Szusza jól tudhatta a nyelvek közt fennálló különbséget, hisz ő is gk. ruthén püspök volt.

Eszerint a jezsuita évkönyv és a Lippay-féle állitás elesik és fontos bizonyiték birtokába jutunk, mely szerint a XVII. században a ruthén nép köz-

[1] Okmt. 171. old.
[2] Okmt. 210. old.

napi és liturgiájának nyelve között különbség van. Egyébként a jezsuita évkönyv és a Lippay-féle állítások menthetők, amennyiben a nyelvek között lévő különbséget pontosan ők ugy sem tudhatták.

A „görög“ (t. i. szertartásu) elnevezés eme időben köznyelven „rác“-ot is jelentett. Midőn I. Lipót Monasterli Demetert[1] 1685. ápril. 4-én Szatmár-, Ugocsa-, Ung-, Bereg- és Szabolcsmegye gör. szert. egyesült papságának főmoderátorává nevezi ki, ezen kinevező okiratban eként beszél: «Nos Leopoldus......pro parte et personis *Rascianorum, sive vulgo Graecorum* appellatorum in oppido Szatmar-Nemeth residentium,......eadem auctoritate nostra dictae nationis Graecorum presbyteris et *Ruthenorum populis* tam in hoc Szatmariensi, quam vicinis Ugocziensi, Unghensi, Beregiensi et Szabolcziensi comitatibus commorantibus et constitutis Demetrum Monasterly eiusdem gr. r. presbyterum pro supremo moderatore praeficientes.“[2] Az okirat szerint Monaszterli D. a szatmár-némethi *rácok* és az emlitett megyék *ruthén* népeinek főmoderátorává lett kinevezve, a magyar népet tehát nem is emliti, holott ép ezen megyékben kellett volna előfordulniok magyarajku gör. szertartásuaknak.

Ugyanezt bizonyitja a szepesi kamarának 1686. január 18-án kelt nyilt levele, melyben a kamara területén élő gör. szert. hivőket és papokat felszólitja, hogy a felség által főmoderátorukká kinevezett Monasterly Demetert ilyenül elismerjék. E nyilt levélben a következő kitételek fordulnak elő: „Post-eaquam ARD. Demetrius Monastelli Rascianorum

[1] Okmt. 280. old. Monaszterli D. Komáromból lett Szatmárra küldve.
[2] Okmt. 258. old.

seu gr. r. in hisce portibus regni Hung. superioribus constitutus moderator......*una cum universis eiusdem gr. r. presbyteris et Ruthenorum populis* in diversis harum partium comitatibus commorantibus perseverare perhiberetur“ [1] Itt sem találunk magyarokról emlitést.

Világos, hogy nagy számu magyar gör. szertartásu egyáltalában nem lehetett a XVII. század második felében; hiszen lehetetlen, hogy egyszerüen emlités és fej nélkül hagyják a magyarajkuakat épen a legfelsőbb hatóságok.

A szabolcsi papság ezidőbeli állapotát mutatja ezen 1686. október 29-én Nagykállóban keltezett levél: „Pavel Onofrin, Iván Weržedskij i drugij Tošanskij, Vjuganskij Ivan, Ivan Gadaskij, Danilo Piričanskij, Ivan Junošjuvskij, Fejurtovskij; Feirtovskij pop Theodor, Petranskij pop Iván, Vajackij pop Georgij, Povčanskij pop Jakov, protopop Karaskij pop Lavrenskij, Petnêgazkij pop vasilij; jerej Lazar Kalovskij, Karčij pop Ivan, Vasilij Mavjanskij Semeon. Az mely mi ezen levelünk folyasan mind kiki maga nevét megirván, hogy az Demeter urunkat esperestyünket archidiaconust befogadtuk ő kglmet mindenben ily conditioval, hogy szencseges romai papat pro capite tarthassuk és felseges romai csaszarert imádkozunk. Datum in Callo 29. okt. a. 1686.“ [2] Az aláirások — mint látható — ruthén nyelvüek (ered. cirill-betüsek.) Dicséretre méltó a levél végén latin nyelven is megismételt igéretük, hogy „archidiaconum inter nos recepimus tali conditione, quod summum Rom. pontificem pro capite habebimus“ Az unio sikeréről beszélnek e

1 Okmt. 260. old.
2 Okmt. 267. old.

szavak. Habár — sajnos! — már 1689. május 21-én kelt levelében Monaszterli főesperes a kállai parancsnokhoz — Schambachhoz — irt levelében elpanaszolja, hogy egyes papok — különösen a kállói, Zachariás, és a pazonkai, Laurentius — a Kálló mellett fekvő Polcz faluban összejövetelt tartottak és ott megtagadták tőle az engedelmességet s egyuttal elhatározták, hogy a pápa nevét többé nem emlitik a liturgiában.[1]

Hasonló eset fordult elő Szatmáron. Kaminszki Petronius bazilita szerzetes Kollonics biboros előtt panaszkodik De Cammillis püspök ellen s arról tesz a többek között jelentést, hogy Demeter uniált pap halála után schizmatikus szerzetest fogadtak fel s hogy az egész megye szakadárrá lett. Ugyanezen levélben emliti, hogy *még Debrecenben is* valami kóbor schizmatikus szerzetes végzi az egyházi teendőket.[2]

A XVII. század végén Ugocsában sem találunk emlitést magyar gör. szertartásuakról. De Camillis püspök 1692. augusztusában I. Lipóthoz irt levelében joghatóságának Máramarosra való kiterjesztésén kivül főleg egyházi immunitást kér papjai számára. E levélben elpanaszolja, hogy „calomistae in comitatu Ugocziensi exigebant decimas a quibusdam Ruthenis,“ — kéri tehát a felséget, „ut si reperentur in illo regno alii *Rutheni*, *Rasciani et Walachi* r. gr. qui decimas ecclticas alienis pastoribus solvant, possit illas pro se trahere.“[3] De Camillis tehát csakis ruthén, rác és román hiveiről tesz emlitést, magyarokról nem beszél, holott jelenleg Ugocsában

1 Okmt. 281. old.
2 Okmt. 340. old.
3 Okmt. 345. old.

meglehetős számmal vannak magyarajku gör. szertartásuak (Turterebes, Tisza-Bököny, Tiszaujlak, stb).

I. Lipótnak az összes magyarországi ruthén papok részére adott kiváltságlevelét[1] Benkovics váradi püspök, leleszi prépost megjegyzésekkel látja el, mely megjegyzések elseje igy szól; „1° In diplomate habetur „ut habita cuiusvis loci incolarum ......tantundem fundorum eximatur." Considerandum hic venit an expediat, *ut in quovis pagello, ubi Rutheni incolunt,* parochiae sint, an vero consultius sit ad unam *propulosioris* loci ecclam parochialem plures vicinas filiales applicare."[2] Tehát Benkovics itt emlitést sem tesz esetleges magyarajku gör. parochiákról: ő a diplomát ugy veszi, mint a ruthén nép ruthén papságának adott kiváltságot, sőt határozattan és kizárólag csakis azon falvakról beszél, melyeket a ruthének laknak.

Midőn De Camillis püspök Kollonics érseknek jelentést tesz püspöki működéséről az 1696. évben, igy ir: „In visitationibus a me factis per Hungariam *in partibus Ruthenorum et Walachorum* multum laboravi."[3] Bejárja a ruthén és román részeket, de magyar részekről szó sem esik; valószinüleg nem hagyta volna emlités nélkül a magyar részeket, ha lettek volna — annál is inkább, mivel itt is szükség lett volna ekkor az unió megerősitésére. Helyesebben szólva; bejárta a magyarországi részeket, de mindenütt ruthén és román alattvalókat talált.

A congr. Prop. fide 1693. augusztus 3 án kelt leveléből[4] megtudjuk, hogy De Camillis egy hittant

[1] Okmt. 347. old. E levél Bécsben kelt 1692. aug. 23-án.
[2] Okmt. 353. old.
[3] Okmt. 390. old.
[4] Okmt. 370. old.

forditttat ruthén nyelvre.[1] Igen valószinü, hogy a magyar hittan forditását is sürgette volna ezen nagynevü püspök, ha ezen időben szűkség lett volna reá.

Amidőn Kollonics biboros a szvidniczi püspökség részére alkalmas embert kér a pápától, előadja, hogy De Camillis „quidem bonae vitae et zeli multum in vinea domini laborantis existat, qui ob viarum distantiam aliasque difficultates, quorum non exigua est, quod *lingua graeca triplici dialecto distincta*, *quasi triplex* inter se differentes *nationes* quodam tamen speciali odio dissidentes constituat, convenire non potest." Hogy ezen három nemzet alatt kiket ért Kollonics, kiviláglik a levél folytatásából: „accedit, quod hunc eppum Munkacsiensem pleraeque, sivae illae Adriatico mari in Croatiae et Sclavoniae vicinae, sive istae Tibisco ac Transilvaniae adiacentes sint gentes, ut inimicum plane aversentur."[2] Vagyis a munkácsi püspök alatt lévő három nemzet alatt Kollonics a *ruthéneket, rácokat* és a *románokat* érti. Magyar görögökről, mint nemzetről emlités sincs téve a XVII. század legelején, mivel ezen levél 1701. augusztusában van keltezve.

Midőn Kollonics Lipót biboros Jany Ferenc szerémi püspök és pécsváradi apát hagyatékából a nagyszombati egyetemre küldendő gör. kath. növendékek részére alapitványt tesz, kiköti, hogy csakis *rác, oláh, ruthén* és *illyr* ifjakat lehessen odaküldeni.[3] Ezen intézmény célja az volt, hogy ezen nemzetségek fiai erős kath. nevelésben részesüljenek és

[1] A forditást Koniczki I. végezte és 1698-ban Nagyszombatban kinyomatta (Karácsonyi: Egyháztört. 175. o.)

[2] Okmt. 403. old.

[3] Okmt. 417—418. old.

majdan odahaza a schizmát gyökerestől kiirtsák a nép lelkéből. Ha akkor nagyszámu magyarajku gör. katolikusság lett volna hazánkban, bizonyára magyar ifjak is kerültek volna a nagyszombati intézetbe, alapitványi helyet azonban kizárólag csak az alapitó levélben emlitett nemzetiségek fiai kaphattak.

1707. szeptember 20 án a haditanács a királytól kinevezett Hodermarszki püspököt felhivja, hogy a ruthén népet a felség mellett való állásfoglalásra birja „per Ruthenorum populum in superioribus Hung. partibus diversis in comitatibus situm"[1] Tehát Magyarország felső részein a különböző vármegyékben lakó alattvalóit kell a felség mellett való állásfoglalásra birnia; ezen alattvalók pedig mind ruthének, mert ha sok magyar alattvalója lett volna, bizonyára kapott volna felszólitást arra, hogy ezeket is a felség pártjára vonja.

II. Rákóci Ferenc 1710. szeptember 20-án rendeletet ad az „oeconomicum consilium"-hoz, melyben Tiszteletes Bizanczy György kállai „*orosz*" papról beszél.[2] A kállai pap tehát még mindég orosz pap.

Ugyanezen Bizanczy püspöki helynök 1711. augusztus 6-án egy ismeretlenhez intézett levelében „unica misera *natio nostra Ruthenica*"-ról tesz emlitést.[3] Bizanczy tehát nem a szerencsétlen magyar, hanem ruthén alattvalóinak állapotán kesereg.

Egy tárgyunkhoz illő nevezetes adat csillan fel 1706-ban. De Camillis püspök ezen év julius 16-án Eperjes városában az egri káptalan küldöttei előtt végrendeletet tesz. A bennünket érdeklő végrendeleti

1 Okmt. 484. old.
2 Okmt. 535. old.
3 Okmt. 540. old.

részt ezennel szószerint közöljük: „*Mille floreni* applicentur venerabili monasterio S. Nicolai, non quidem, ut expendantur ad libitum, sed cum patre hegumeno aliisque officialibus dentur ad interesse personis securis. Et *cum interesse*, quod exigetur, *alatur unus magister unitus cum S. R. E., qui doceat pueros ecclticas caeremonias et cantum et linguam ungaricam et latinam, vel in defectu huius magistri* emantur pro templo res necessariae cum hac obligatione, ut celebretur quolibet anno die mortis meae in illo templo S. Nicolai sacrum cantatum pro anima mea.“ [1] De Camillis 1000 forintot hagyományoz vagyonából a szt. Miklós szerzetházra (a csernekhegyi monostorra) azzal a kikötéssel, hogy ezen összeget biztos kezekbe tegyék le kamatozás végett; a kamatokat pedig forditsák egy olyan uniált tanitó ellátására, kinek kötelessége lesz a gyermekeket az egyházi ceremoniákra, *magyar és latin énekekre és nyelvre tanitani.* Habár szorosan véve a dolgot — a szöveget inkább igy kell forditanunk: „aki tanitsa a gyermekeket az egyházi ceremoniákra és énekre, ugyszintén magyar és latin nyelvre;“ de nehogy rabbulisztikával legyünk megvádolva, ne rágódjunk szavakon, hanem fejtsük meg a kérdést: mit óhajt De Camillis elérni ezen nemes hagyományozásával?

Emlitettük, hogy a jezsuiták évkönyveiben található az a feljegyzés, mely szerint a közel 700 főnyi ruthén papság nemzeti (azaz: ruthén) nyelvén kivül más nyelvet nem tud; Lippay esztergomi érsek pedig arról értesit, hogy ezen papság a latin nyelvben teljesen járatlan. Ezek alapján sokkal valószi-

[1] Okmt. 467. old.

nübb azon feltevés, mely szerint a lelkes püspöknek az volt a vágya, hogy egy oly tanszéket állitson fel, mely a tisztán ruthénül beszélő papságba némi magyar és latin nyelvű ismeretet igyekezzék becseppegtetni. Különben a szöveg többi szavai mindent megmagyaráznak. Az 1000 frt. kamatja a tanitóé, ha pedig nem akad ilyen („vel in defectu huius magistri“), akkor a pénz templomi felszerelésre fordittassék és minden évben az alapitványt tevő halála napján énekes misét végezzenek lelkiűdvéért. Tehát a püspököt kétség fogja el: található-e olyan mester, aki a kiszabott feltételeknek eleget tudjon tenni? És honnan e kétség? Tudja jól De Camillis, hogy papsága között alig akad majd, aki e tisztet teljesen betöltené s azért szabja meg ellenkező esetre a pénz kamatainak hovaforditását. Nem magyar énektanitásáról van itt szó, hanem sokkal fontosabb dologról: a ruth. papság műveltségének emeléséről.

Ezek alapján nem érthetjük a magyarországi gör. katholikusok 1900. évi római zarándoklata alkalmából kiadott Emlékkönyv azon állitását, hogy „már a XVII. század vége felé De Camillis József püspökünk alapitványt tett a munkácsi papnevelő intézetben a gör. kath. magyar ifjak nevelésére.“[1] Okmányokra nem hivatkozik a szöveg irója. Talán csak nem az általunk idézett végrendelet alapján beszél?

Egyébként hogy létesült-e ilyen iskola, teljes bizonyossággal nem tudjuk. Hogy 1671-ben Munkácson volt valamelyes iskola a papságra készülő ifjak számára, az kiviláglik bizonyos Torzynski Gedeon bazilita szerzetes leveléből, melyet I. Lipót királyhoz az emlitett évben intézett.[2]

[1] Emlk. 78. old.
[2] Okmt. 237. old.

Taraszovicsról tudjuk, hogy ő lengyel ifjakat tanittatott magánál; de hogy ezen iskolából mi lett, nem tudjuk.

Olsavszky püspökről irja a munkácsegyházmegyei Schematizmus: „Eppus M. Manuel Olsavszky — certe quia tunc nulla schola existebat — a. 1744. scholas nationales Munkacsini in fundo parochiali e duobus cubilibus consistentes ac sub eodem tecto per intermedium atrium separatas suis plurimum expensis aedificari curavit."[1] Olsavszky tehát — amennyiben akkor egyáltalában nem volt iskola, — valószinüleg nagyobbrészt saját költségén épittetett nemzeti iskolákat.

Ugyanott ez is olvasható: „Circa finem saec. XVII. et initium XVIII. nulla schola existente, magnopere utilis fuit Eccliae fundatio Janiana, cuius impensis tres iuvenes in Seminario Tyrnaviensi intertenebantur." Igy valószinűnek látszik, hogy a De Camillis által óhajtott eszme nem öltött testet: az általa szándékolt iskola meg sem nyilt.[2]

Szóval: De Camillis nem a gör. kath. magyar ifjak nevelésére tesz alapitványt, hanem inkább arra, hogy a ruthén ifjakat magyar ifjakká neveljék.

Ezek után a felsorolt adatok alapján összegezzük véleményeinket a XVII. századbeli magyar gör. szertartásuakról.

Annyi bizonyos, hogy nagyobb számu magyar gör. szertartásu hivekről egyáltalában nem beszélhetünk — és pedig azért, mivel épen azon okmányok, melyeknek természetszerüleg emliteni kellene őket, mélyen hallgatnak róluk, hanem csakis rác,

1 Schematismus Munkácsiensis, Ungvárini 1908. 52. old.

2 L. e tárgyról bővebben: „Adatok a papnevelés történetéhez a munkácsi e. megyében". Religio, 1912. LXXI. évf. 40-42. old.

román és ruthén gör. szertartásuakról tesznek emlitést. Az Emlékkönyv történetirója ugyan azt irja, hogy „Bocskay István erdélyi fejedelem 1605-ben mintegy 9000 hajdunak személyenkint nemességet adományozott és őket Hajdu-Dorog, Hajdu-Nánás, Kálló, Hadház, Varjas, Vámos-Pércs, Vid és Böszörmény községekkel ajándékozta meg. Ezek a hajduk gör. szertartásu tősgyökeres magyarok voltak, amit a fennmaradt hadi katalogusok, ugyszintén a céheknek és adóhivataloknak betüsoros névjegyzékei eléggé bizonyitanak."[1] De sajnos: ezt teljes biztossággal állitani nem lehet. Igaz, hogy Bocskay István az 1605. nov. 5-én Korponán összegyűlt országos rendek helyeslésével 9254 vitéz hajdunak a nevezett helyeken országkormányzati bölcseségből állandó lakhelyet adományozott, — de ne felejtsük el azt, hogy a hajdu városok helyein és tőszomszédságukban szláv népek laktak, miként ezt magából az adománylevélből is megtudhatjuk.[2] A hajduk magyarok voltak, az kétséget nem szenved; de gör. szertartásuak voltak-e? Ez nincs eldöntve, bizonyitani kell.

Az ugyan feltehető és megengedhető, hogy e században már több alföldi megyében elmagyarosodott szláv gör. szertartásuak is voltak, de ezek csakis szórványosan fordulhattak elő.

A magyar liturgia ügye e században még nem született csecsemő még. Más rugó az, mely felpattantja a kérdést, de erről bővebben a következő szakaszban szólunk. Épen ezért csodálatosak azon állitások és mint „Deus ex machina" tűnnek elő az Emlékkönyv lapjain, hogy a XVII. század vége felé

1 Emlk. 74. old.

2 B. Papp Lajos: Hajduk története, Debrecen, 1861. 11. old.

De Camillis József püspök „magyar vidékeinken magyarul prédikáltatott és magyarul énekeltetett híveinek és rokona Izaiás által, ki maga is több görög éneket leforditott magyarra, kilátásba helyezte a magyar szent misét is, ha a görög szertartásu katholikus magyarok hiven kitartanak a szent Unio mellett.“[1] Ezen állitást csak bizonyiték ellenében fogadhatjuk el; az Emlékkönyv irója azonban az egyszerű kijelentésnél egyéb forrásra nem hivatkozik. Hiszen még a XVIII. század első felében sem igen találunk adatokat, melyek a magyar liturgikus kérdésre kedvezők lennének, — sőt ellenkezőleg. Igy pl. 1715-ben Moszkvából Ungvárra jön egy szakadár metropolita és karácsony első napján a munkácsi gör. kath. templomban szt. misét végez. Ezután ő maga Dalmáciába utazik, Maximus nevü diakonusát pedig Dorogra küldi.[2] Vajjon mit keres ott ezen orosz izgató, ha Dorog ez időben teljesen magyar?

Az 1748. egyházlátogatási jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy azon időben a dorogi gör. kath. egyháznak két lelkésze volt: Dorogi András a *ruthének*, Ollanyi Konstantin pedig az *oláhok* lelkésze.[3] Tehát csakis két különböző liturgikus nyelvű papról van emlités téve. Ezen egyházlátogatási jegyzőkönyvnek tárgyunkra vonatkozó része igy hangzik: „Bini, primus quidem R. Andreas Dorogi, *Ruthenorum*, alter R. Constantinus Ollányi *Valachorum*, ambo in oppido Hajdunicali Dorog nuncupato parochi Ritus graeci de Schismate suscepti, a vicinis Ritus utrius-

1 Emlk. 74. old.

2 Egri érseki levéltár: De Eppatu Munk. de anno 1716. ad n. 90—114. E H a/91. (Idézve dr. Böhm János: A liturgikus nyelvekről, Eger, 1897. 109. old. 1. jegyz.)

3 Bőhm i. m. 110. old.

que parochis accusati: quasi ipsi schismaticis principiis fideles Ritus uniti in praedicto oppido degentes imbuerent, imo ne fors schismatici ipsi quoque forent, peculiariter ad Rakamaz die 29. Julii 1748. examinati sunt. Ubi ad quaesita respondentes non ab re suspecti deprehensi, ad paternam Suae Excellentiae gratiam recurrerunt et tam seipsos deinceps, ut Unitos decet, sensuras, quam et populum in conformitate vere Unitorum R. gr. parochorum eruditurosspoponderunt." Ezen látogatási jegyző könyv azonban azt is emliti, hogy ezen két dorogi gör. szert. pap *magyar nyelven* tette le a hitvallást és maguk is magyarul irták a hitvallást.[1]

Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök 1751. december 11-én a helytartótanácshoz előterjesztést intéz. A helytartótanács ugyanis értesitette őt, hogy a kormány a karlócai érseknek megadta az engedélyt egy nyomda felállitására, mely nyomda ki fogja adni illyr nyelven az iskolai és a liturgikus könyveket. Midőn Barkóczy ezen értesitésre tett előterjesztésében a nyomda felállitásából az egri egyházmegyére származó bajokat sorolja fel, a következő nevezetes kijelentéseket teszi: „Notorium est Diocesim meam gente Ruthenorum et Valachorum adeo circumquaque refertam esse, ut Curatus gr. ritus Presbyteros minimum quadruplo plures numeret, quam latinos ii omnes, licet zelo decessorum meorum Epporum Agriensium ad unionem adducti fuerint, tristi tamen experientia doceor saepe, apud complures Sanctae illius Unionis nomen dumtaxat retineri, mores ritusque Schismaticorum vigere. Fit hoc haud dubie etiam Presbyterorum inscientia et malignitate, qui seu errore

1 Bőhm i. m. 132. old.

seu, ne oves, quarum lacte pascuntur, amittant, eis ritus sui praeminentiam et vetustatem, nostri vero contemptum tantopere persuadent, ut credulos populi sui animos a nobis magis quam ab acatholicis alieniores reddant...... Inde potissimum ego provenire censeo, quod complures ipsorum Schismaticis Moscovitarum libris usi sint, qui ubivis tum odio in caput Ecclesiae, eiusque membra conviliis, tum haeresibus scatent... Inde est, quod permulti in suis liturgiis loco Mattis Regiae Russorum Autocratum, loco Rom. Pontificis Patriarcham Petroburgensem nominaverint...... Diocesim meam incolunt Schismatici quaestores, quos vulgus Ruthenum et ob ritus similitudinem nonnullam et ob potentiam opesque amat et veneratur. His utique liceret accipere Carlovicio libros, quos vellent, facile vero ab ipsis spargerentur...... Experior, nullis eos parcere sumptibus, fatigiis nullis, ut errorum morum philacteria quam maxime extendant... Dum notam Ruthenorum meorum paupertatem considero, vehementer inclinor, ut credam, illos quoque Moschoviticos libros, quibus hactenus utebantur, hic per quaestores Schismaticos curante fors metropolita Carloviciensi sparsos fuisse: quodsi vero Carlovicii publica haec officina erecta fuerit, quanto magis fiet hoc...... Tokajenses non desinunt iam appertissimis conatibus Schisma suum propagare etiam in vicinis locis."[1] Tehát a karlócai metropolita settenkedik ez időben, hogy az uniált népet magához szítsa. Ezen összeköttetésnek azonban gyászos következménye lesz nemsokára, t. i. a hajdudorogi zavargás.

Az 1765. év julius 21-én több gör. egyesült

[1] 1751. egri egyházm. protocollum. Idézve Bőhmnél i. m. 134. old

dorogi lakos titkos gyűlést tartott, amelyben elhatározták, hogy szakitanak az unióval és a karlócai metropolita fennhatóságát ismerik el. Kűldöttséget is menesztettek az érsekhez és rác papot kértek. Ugyanezen év május 2-án királyi rendelet jelent meg, mely rendelet, — mivel a gör. nemegyesült népet mindenféle ürügy alatt zsarolták és sarcolták papjaik,[1] — ezen igazságtalanság megszűntetésére törekedett s e célból elrendelte a gör. nemegyesűlt lelkészek és parochiák összeirását. E királyi rendelet zavargásnak lett a szülője. A dorogiak ugyanis, különösen: Artánházy János, Stoiko István, Karmasin Mihály és Kovács János — a királyi rendeletnek oly értelmet tulajdonitottak, mintha az unitusoknak szabadság adatott volna, hogy bárkit választhatnak fejükül; mások meg ugy értelmezték a rendeletet, hogy a király hatalmat adott a karlócai metropolitának, hogy rác papokat helyezhessen, ahova akar. Azt is hangoztatták, hogy ha a nép el nem hagyja most az uniót és nem lesz gör. keletivé, akkor latin szertartásuvá kell majd lennie. Eközben sűrűn jelennek meg a nép között macedoniai és törökországi keletiek, kik izgató beszédeikkel még jobban feltűzélik a népet.

A rend helyreállitására Mária Terézia királynő vizsgáló bizottságot küld ki, mely megállapitja, hogy a karlócai metropolita céltudatosan folyt bele e zavargásokba, azaz célja volt a hivőket eltántoritani az uniótól. A kir. bizottság a rendet helyreállitotta. Az itélet egy bennünket érdeklő részét ide igtatjuk: „Judex in oppido Dorog ex solitis *Ruthenis*, primarius

[1] Copia Intimati ad Eppum Munk. de dato 26. sept. 1765. Egri egyházm. levéltár. Excessus Graec. csomó. Xr. 48. Idézve Bőhmnél i. m. 133. old. 1. jegyz.

autem Senator ex *Valachis* semper eligatur." A főbiró a ruthénekből, az első tanácsos pedig az oláhokból választassék. Ezen történeti adat arra enged következtetni, hogy akkoriban Dorog még nem lehetett teljesen magyar; mindazonáltal ki nem zárjuk azt, hogy már a magyarosodás állapotában volt.

A munkácsi püspökség felállitása ügyében 1768-ban XIII. Kelemen pápához intézett felirat 24. pontjában adatot találunk az akkor használatban lévő liturgikus nyelvekre vonatkozólag: „Munkacsiensis enim Diocesis tredecim componitur Comitatibus...... Adest quoque Linguarum Rituumque diversitas. Latini siquidem latina lingua, rituque utuntur, *Rutheni* vero Ritu graeco *Sclavonicaque lingua* divina Mysteria celebrant."[1] Eszerint ezen időben a magyar liturgikus nyelv körül még csendnek kellett lennie, mivel a feliratban emlités sincs téve róla.

Végül még egy tárgyunkhoz illő adatot emlitünk fel a XVIII. század második feléről.

Mária Terézia királynő legmagasabb rendeletével 1773, február 24-én a gör. kath. egyház liturgikus könyvei rendezésére bizottságot küld ki. A bizottság tagjai: Eppus Szvidnicensis, Munkacsiensis nominatus et Fogarasiensis nominatus; azonkivül minden egyházmegyéből nehány szakférfiu is megjelenik.[2] A bizottság 1773. március 1-én kezdi meg működését. A harmadik ülésen (márc. 17-én) az a kérdés van felszinen: „quinam et quibus *Linguis* pro parte et usu Graeci Ritus unitorum Libri imprimendi veniant?" A határozat erre felsorol 17 könyvet, majd a kiadandó könyvek nyelvére vonatkozólag a követ-

[1] Basilovits: Fundatio Theodori Koriathovits p. IV. cap. XI. p. 59.

[2] Protocollum Sessionum per Eppos Gr. r. Catholicos vi B. Mandati Regii celebratarum, Anno 1773. (Bőhm i. m. függ. 1—37. old.)

kezőleg itél: „Quemadmodum vero omnes hos Libros, praeprimis *Lingua Slavo-Russica Literali* ita etiam *Valachica* et quidem *Characteribus Cyrillianis* imprimendos esse Eppi animadverterunt. Cum tam Illyrica et Ruthenica Natio, quam Valachica etiam in Ditionibus Caeo Regiis amplissime difusae sint, Librorum vero, post inhibitam Librorum Extraneorum Inductionem, ambae aequalem experiantur penuriam.“[1] Az egyházi könyvek tehát csak szláv és román nyelven adandók ki; eszerint akkor más nyelvü kiadásra szükség nem volt, amit abból is következtethetünk, hogy ezt a három fenn emlitett püspökből álló bizottság határozza el. Sőt még a kiadandó könyveket is *Cyrill-betükkel* kell kinyomatni.[2]

Az április 8-án tartott 14. ülés a kinyomandó könyvek censorának feltételeket ir elő, melyek közül a 4. eképen szól: „4. In libris tam in Polonia, quam in magno Ducatu Lithuaniae recentius impressis idioma Slavo Russicum cum lingua vulgari in ipsis sacris atque Ecclesiasticis Libris permixtum esse observaret, neque grammaticis et orthographiae regulis exacte conformaretur: hinc Censor in eo omnem adhibebit operam, ut in Sacris Literis et Ecclicis libris proprium et quantum fieri poterit, *genuinum Slavo Russicum idioma conservetur:* quem in finem deservient ipsi Libri Leopoli antiquitus impressi aut etiam Kyoviae editi, pro Valachicis vero Transilvanica et Transalpina exemplaria, in quibus tamen prout et Kyoviensibus latentes Schis-

[1] Bőhm i. h. 6—7. old.

[2] A latin ritusu szlávnyelvüek az ugynevezett Jeromos-féle, vagy köznyelven: glagolit-betüket használják. A glagolit elnevezés a szláv abc negyedik betüjéből: a Глаголъ-Glagoltól származik. L. bővebben a glagolit nyelvről Ginsel: Geschichte der Slavenapostel cimü művét 129. old.

matis errores omnino evitet, Dialectum videlicet imitando, non Dogma sequendo: In Libris nihilominus Catecheticis, Concionatoriis, et his similibus ad Captum rudis Populi stilum accommodabit."[1] Ugylátszik, ezen utbaigazitásból, hogy a lengyelországi ujabb kiadásu könyvek népnyelvvel keverték a szláv-orosz nyelvet. Azért hagyja meg a bizottság: „a censor arra törekedjék, hogy ugy a szentirásokban, mint az egyházi könyvekben *az eredeti* és — amennyire lehet — *a hamisitatlan szláv-orosz* nyelvet tartsa meg." Kézzel fogható bizonyságot szerezhetünk ebből arra nézve, hogy a bizottság a szláv liturgikus nyelv körül semminemű változtatást sem tart megengedhetőnek.

Kivételt képez az ifjuság lelkiéletét irányzó katekizmus. Az április 13-án tartott 16. ülésen van szó erről: „Catechismus non lingua literali, sed in proprio cuiusque Diocesis ac nativo idiomate concinnetur."[2] De hogy egyöntetűség legyen ebben is, elrendeli a bizottság, hogy a Bellarmin-féle kátét használják minden gör. kath. megyében. Ugyanitt értesülünk arról, hogy a fogarasi egyházmegyében oláh nyelvre fordított Bellarmin-katekizmus van már; a két szlávnyelvű egyházmegye népei számára pedig elrendelik a leforditását.[3]

Hogy semmiféle magyarnyelvű könyv kinyomatására sem gondolt a bizottság, kiviláglik azon feleletből, melyet Mária Terézia királynő 1773. május 24-én a három gör. kath. püspök munkálatára adott:

1 Bőhm i. h. 23. old.

2 Bőhm i. m. 25. old.

3 Ezen katekizmus illyrnyelvü forditása különben már az 1627. évtől kinyomatva feküdt a Congr. Prop. fidenél. L. Mária Terézia válaszát, Bőhm i. h. 35. old.

„In quantum vero Eppi suaderent, ut Libri omnes, de quibus ab eis actum est, Charactere Cyrilliano, Lingua Slavo-Russica literali, Cathechismus autem Lingua vulgari Valachica et Illyrica successive imprimantur, observandum erit, ut si alphabetarius[1] hic loci impressus et iuxta praeviam concessionem distrahi admissus, altera vice reimpressus fuerit, at tunc praeter Cyrillianum, etiam character latinus adiiciatur, illae oratiunculae, et prima elementa fidei, quae sunt in eodem libello, uti oratio Dominica, Symbolum, Praecepta Decalogi, imprimantur in duplici columna, in una videlicet charactere Cyrilliano, Slavo-Russico Literali, in altera vero charactere latino lingua vulgari usitata, pro valachis Valachica, pro Illyris Illyrica.“[2] Elrendeli tehát a királynő, hogy az ifjuság részére szolgáló „alphabetarius“ uj kiadásánál a Miatyánk, a hitvallás, a tizparancsolat a lapon két hasábra osztva nyomassék ki és pedig az egyik hasábon az irodalmi ó-szláv-orosz nyelven, cyrill-betükkel, a másik hasábon latin irásmóddal a népnyelvü szláv nyelven; az oláhok részére oláh, az illyrek számára illyr nyelven.

Bennünket — miként tanulmányunk elején emlitettük — nem az érdekel: voltak-e tősgyökeres magyar gör. szertartásuak, avagy elmagyarosodott ruthének és oláhok-e a mai gör. katholikusok? — hanem azon kérdés foglalkoztat bennünket: mióta van használatban a magyar nyelv, mint liturgiai nyelv? Ennélfogva ezen két századot az előzmények és felsorolt adatok alapján azzal zárjuk le, hogy a

[1] Az „alphabetarius“ az ifjuság számára rendelt könyv volt. L. Jkönyv, Bőhm i. h. 6. old.
[2] Bőhm i. h. 36. old.

magyar nyelv — *mint liturgiai nyelv* — *e két században hivatalosan nem szerepel;* ennek pedig jogi következménye, hogy a sokat hangoztatott követelés — mely szerint az unionális okiratban foglalt „ut ritus graecae ecclesiae nobis servari liceat“ alapján kell megengedni a magyar liturgiát — hatályon kivül esik.

Ezekután térjünk át tulajdonképeni tárgyunkra, melyben a magyar liturgiai nyelv kialakulását adjuk elő.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

A magyar nyelv liturgiai használatának kezdete és okai.

Ha kutatjuk az okokat: mi adta az első lökést a magyar nyelv liturgikus használatba való vételének, azt kell mondanunk, hogy bizonyos önvédelmi, hitbeli dolog volt az inditék. De Camillis püspök áldásteljes működése azt eredményezte, hogy a római egyházzal történt egyesülés különösen az alföldi görög katholikus hivek között mindinkább megerősödött; habár némely helyen, mint például magában Dorogon ezután is történtek kisérletek a schizma felé való közeledésre, miként láttuk azt az előbbi fejezetben. Az is történeti tény, hogy épen a dorogi görög katholikus asszonyok nagy előszeretettel keresték fel Tokajban a nemegyesült görög lelkészt és nála végezték szentgyónásukat;[1] — az Emlékkönyv irója szerint azért jártak ide, mert a schizmatikus lelkész — habár görög nyelven végezte a szentmisét — de magyarul énekeltetett.[2]

Mindezek ellenére a görög keletiek félve vették észre az unió terjedését és megerősödését — ezért hozzáláttak ennek megakadályozásához: izgató papokkal árasztották el az alföldi vidékeket és minden esz-

[1] Bőhm i. m. 111. oldal.
[2] Emlékkönyv 78. oldal.

közt felhasználtak arra, hogy a népet visszahódithassák a schizmának. Eszközeik egyike az volt, hogy magyar nyelven prédikáltak és végezték is a különféle szertartásokat. S hogy sikerük biztosabb legyen, magyar nyelven kinyomatták és kiadták az Evángéliumot, az apostolok leveleit s a szentek életét; a könyv élén felsorolták szent Márk evángelistának és szent Pál apostolnak azon mondásait, melyek — látszólag — azt tartalmazzák, hogy az Isten igéit a nép nyelvén, azaz csak a nép által érthető nyelven kell hirdetni.[1] Az izgatóknak az volt a céljuk ezzel, hogy a nép által már nem értett ó-szláv nyelv s igy az uniált vallás ellen is gyülöletet szitsanak — és épen a magyar liturgiával a schizma karjaiba édesgessék őket.

Egyesek szerint a református vallás is nagy befolyással volt a magyarnyelvű görög liturgia kezdeményezésére. Mi azonban ennek vajmi csekély inditó erőt tulajdonitunk, és pedig azon tátongó űr miatt, mely a két vallás dogmáit és fegyelmét egymástól elválasztja. De azért némi befolyást, különösen ami az összes szertartások gyorsabb elmagyarositását illeti, abban a szoros földrajzi érintkezésben kell keresnünk, mely a magyar református vallásuak és a görög katholikusok között fennállott.

A veszély nagy volt; az izgatások megfékezéséről és ellensulyozásáról kellett gondoskodni, hisz a szakadárok megbolygatták a liturgia nyelvét, „felvilágositották" a népet, hogy saját nyelvén is imádhatja Istenét s igy a nép lelkületét megmételyezték e kérdésben. Az unió papjai az egyensulyában megbolygatott kérdést már nem tudták vissza-

[1] Az Evángelium és az apostolok levelei 1802-ben Vácon jelentek meg. Kiadta Steriady Tódor és a karlócai patriarchának ajánlotta.

állitani, egyébként idő sem volt a lassu oktatásra: itt gyorsan kellett cselekedni, hisz a nép megmentése forgott szóban. Mit tesznek tehát? Saját felelősségükre megkezdik az énekforditást, de ezeket első sorban csakis a külső szertartásokban alkalmazzák. Az egyházi beszédeket is — természetesen — magyar nyelven tartják. Ezzel alea iacta est: a nép saját papjai által világosittatik fel és csak néhány évtizedre van szükség, hogy a magyarajku görög katholikus nép tömörüljön, nemzeti nyelve mellett már erélyesebben szólaljon fel és kivánja lassankint összes szertartásainak magyarrá való átalakitását.

Ha kritikát kell mondanunk a görög katholikus papság ezen cselekedetéről, akkor — véleményünk szerint — pálcát nem lehet törni felettük: a hit megvédésének a kényszere alatt állottak. Régi igazság: amilyen fegyverrel támadnak, olyannal védekezünk, — a támadó acél a magyar nyelv volt, a védelmi pajzsnak is a magyar nyelvnek kellett lennie. Egyébként ezen kezdeményezők nem is gondolták, de nem is gondolhatták, hogy ezen általuk elvetett mag pár évtized alatt terebélyes fává növekedik.

A magyar nyelv térfoglalása a liturgiában lassan haladt előre. Elsőben csakis a legcsekélyebb körülményekre, lényegtelen dolgokra szoritkozik. Mindenben Hajdudorog jár elől. Itt tulajdonképen Bacsinszky András lelkész (később munkácsi püspök 1772—1809), ad némi lökést az ügynek, amennyiben ő maga fordit néhány éneket magyarra, de azért csak ritkán — leginkább nagy ünnepek alkalmával — énekelteti azokat.[1] Épen ebből látszik, hogy a Bacsinszky-féle forditás csak olyan magán vállalko-

[1] Farkas L.: Egy nemzeti küzdelem története. Bpest, 1896. 11. old.

zás és a kényes kezdeményezés remegő megnyilatkozásának bélyegét viseli még magán.

Hogy ezen időben a magyar ének még nem állandó jellegű Dorogon sem, igazolja Farkas Lajos gunyos megjegyzése: „Megtörtént dolog az, hogy a magyarnak oroszul miséztek, oláhul énekeltek s még, ha az éneklésznek kedve kerekedett, ráadásul „agioszt“ görögül is elorrhangozta s a szegény magyar jött ki a templomból azon meggyőződésben, hogy Istenével jól végezte dolgát, mert hiszen a pap és éneklész annyi idegen nyelven énekelt hozzá, miszerint lehetetlen, hogy vagy az egyiket vagy a másikat meg ne hallgassa, vallásos vigasztalást csak abban találván fel, hogy az egyházi szószékből legalább saját nyelvén szóltak hozzá.“[1]

Ezen időtájra esik egy nevezetes esemény, mely — ha nem is döntő, de mindenesetre fontos befolyást gyakorolt a magyar liturgiai nyelv érdekében megkezdett mozgalomra és hullámzásba hozta a már megbolygatott kérdést. Kricsfalusi György ungvári tanár minden felsőbb megbizás nélkül magyarra forditja aranyszáju szent János liturgiáját és Bacsinszky András püspököt 1795-ben nevenapján ezzel ajándékozza meg.[2] Kricsfalusi tehát már a lényegbe nyul. Elvitázhatatlan tény ugyan, hogy e forditás szentesitve sohasem volt, de azért ez lett az alapja a magyar nyelv használatának magában a liturgiában.[3]

Fontos kérdés: vajjon mi adta az eszmét Kricsfalusinak, hogy ezen munkához fogjon? Az ő

[1] Farkas i. m. 12. old.
[2] Emlk. 79. old. — Farkas i. m. 13. old.
[3] Farkas i. m. 13. old. — Még egy liturgiai forditásról van tudomásunk, melyet Lupes István timári (Szabolcsm.) lelkész kéziratban mutatott be s melyet állitólag Krucsay Mihály, előbb gálszécsi (Zemplénm.) később s.-a.-ujhelyi lelkész, 1804—1814-ig pedig kanonok forditott volna

szándékát és tervét történeti adatokkal bizonyitani nem tudjuk, igy kénytelenek vagyunk korának szellemét vizsgálni.

II. József „kalapos“ király idejében vagyunk. Mindenki előtt ismeretes ezen uralkodó törekvése, mellyel németté akarja tenni az egész birodalmát. A német nyelv divik mindenütt: a főurak a császári városban lebzselnek, a magyar gyermekek nevelői idegenek, idegen még a szakács is; — a főurak csak franciául és németül beszélnek, a városok polgárai egymás között vetélkednek a német beszélgetésben. Szóval: az egész társadalom „jövevény idegen nyelven kapdos és nemcsak unalmas előtte a magyar szó, de ha tudja is még e nyelvet, szégyenli s majdnem utálja azt beszélni“.[1] Ezen állapotokra helyezi rá II. József a koronát, midőn 1784 május 11-én a magyarországi helytartótanácshoz, valamint az erdélyi királyi guberniumhoz a germánizálás végrehajtására vonatkozó leiratát megküldi, mely elrendeli a német nyelv egyetemes használatát.

II. József erőszakoskodása visszatetszést szül az egész magyarhonban. Megkezdődik a visszahatás. Az irodalom vezet: Bessenyei György, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc, Dugonics, Rajnis sikra szállnak az anyanyelv érdekében. És lelkes buzditásuk nem marad hatás nélkül: felocsudik a nemzet és már az 1791. évi pozsonyi országgyülés törvénybe iktatja, hogy a magyar nyelvet ezután tanitani fogják az iskolákban.[2]

Ezen ellenmozgalom, — mely végigsuhant a magyar lelkeken s amely a papnevelők falai között

[1] Dévai András, Beőthy Zsolt: A magy. irod. tört. 15. f, 356. l.

[2] Art. 16.: „De lingua peregrina ad manipulationem negotiorum publicorum non inducenda, Hungarica vero conservanda.“

is visszhangra talált, — volt az oka legvalószinübben az 1795. évben készült magyar liturgia-forditásnak. Ezen állitásunk mellett tesz tanuságot Bacsinszky püspök 1797 március 14-én kelt 71. számu körlevele is, melyben keserüen panaszkodik, hogy „lelkészeinknek az iskolából kikerülő és papi pályára készülő fiai szlávul olvasni nem tudnak". Mi mást bizonyit ez, mint, hogy a görög katholikus lelkészek is a magyarosodás árjában vannak, — és hogy ennek — különösen a magyarajku vidékeken — mily döntő fontossága volt a már megbolygatott magyar liturgia kérdésére, felesleges bizonyitgatnunk.

Itt látjuk — az általános magyarosodás küzdelmében — a második rugót, mely a magyar liturgiai nyelvkérdést még jobban felszinre vetette.

A magyar nyelvnek oltárnyelvvé való emelése érdekében meginditott mozgalom melegágya kétségtelenül Dorog volt; és arra is rájövünk, hogy mi volt ennek melengetője, ha figyelemmel kisérjük a dorogi állapotokat.

Farkas Lajos történeti művében a maga jóhiszeműségével elmondja, hogy „a magyar nyelv felé nevezetes haladás volt Dorognak azon lépése is, hogy a kebelében létező oláh parochiát — mint feleslegest — végkép megszüntette; mert tudnunk kell, hogy a dorogi becsületes magyarok lelki üdvösségére orosz és külön oláh papot is tartottak, csak magyart nem. Dorog látván, hogy az oláh pap a magyar nyelv iránt semmi érzékkel sincs, sőt még az egyházon kivül is oláhnak kivánja magát tartani akkor, midőn nemcsak Dorogon, hanem még a környékben sem volt oláh nyelvű ember található, a parochiát beszüntetni nagyon is helyesnek találta...

Az oláh parochia megszüntével még sok időn keresztül az egyik eneklész mindig oláhul énekelt a templomban".[1] Történetileg téves azon állitás, hogy a környéken akkor nem volt oláh ember, hiszen a fentebb emlitett dorogi zavargás leirásánál a jegyzőkönyvekből beigazolást nyert, hogy ruthének és oláhok is laktak 1765 táján magában Dorogon is. Nem annyira az volt haladás a magyar liturgiai nyelv felé, hogy az oláh parochiát beszüntették, mint inkább a román görög szertartásuakkal való szoros érintkezésben kell keresnünk azt a legfontosabb és harmadik rugót, mely öntudatra kezdte ébresztgetni a magyar nyelvű liturgistákat és amely megalapozta a későbbi összes és már öntudatosabb fellépéseket. A román nyelvű liturgia és ennek sorsa volt legnagyobb hatással a magyarnyelvű liturgiára — ugy a kezdet kezdetén, mint a kérdés további fejlődésében.

Dorognak két papja volt: ruthén és román. A román saját nemzeti nyelvén végezte az egész liturgiát, a ruthén azonban ó-szláv nyelven és magyar éneket legfeljebb egyes ritka alkalommal énekeltetett; ezt sem a szorosan vett liturgia keretében, hanem más kisebb ájtatosságok alkalmával. Ez fájt a már majdnem teljesen magyarrá vált dorogi népnek, — a velük egy szertartáson levő románok saját nyelvükön végzik ájtatosságaikat, és nekik az előttük már idegen nyelvű szentténykedéseket kell hallgatniok. Ez azon ok, amely legjobban ösztönözte a dorogiakat, majd később az egész Magyarországot, hogy a magyar nyelvnek oltárnyelvvé való emelését különböző uton-módon szorgalmazzák és mennél szélesebb terjedelemben meghonositsák.

[1] Farkas i. m. 11—12. old.

Amint láttuk: a magyarnyelvű liturgia megindítása körül három ok viszi a főszerepet: *az önvédelem,* bizonyos *nemzeti felbuzdulás* és — kimondhatjuk bátran — *rituális irigység.* Az első szikrát dob a lelkekbe, a második élesztgeti és a harmadik tényező lángra lobbantja.

Némely irók azt állitják ugyan, hogy a magyar nyelv tulajdonképen a nép lelki szükségletéből önként tört elő, hogy a magyar görög katholikus nép akaratából kezdett az oltáron felcsendülni.[1] Ezen állitás alaptalanságát azonban legjobban bizonyitja a merev egyoldaluságba helyezkedett[2] s a XIX. század második felében élő magyar görög katholikusok szócsöve: az általunk sűrűn idézett Farkas Lajos, amidőn igy ir: „Mert tessék ám elhinni, hogy vannak *még most is*[3] nem kevesen, kivált a vénebbek és nők között, kik azon téves hiedelemben élnek, hogy a magyar nyelv talán nem is való az ájtatosságra, talán nem is kedves az Úr előtt s az Istennel csak azon a nyelven lehet foganatosan közlekedni, melyet a pap századok óta az oltárról hangoztat. Innen van az, hogy bár egy szót sem értenek az orosz nyelvből, mégis bemagolják ugy ahogy a Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, sőt a tudákosabbak még a Hiszek egy Istent, keresztvetést is orosz nyelven s azon a nyel-

[1] L. pl. Görög Kath. Szemle, 1911. XII. évf. 38. sz. 3. old: „Az a törekvés, hogy a magyar nyelv templomainkban érvényesüljön és az őt megillető jogaiba helyeztessék, első sorban a hivők lelkiszükségletének spontán megnyilatkozása volt mindenkor." — Hasonlóképen Emlk. 68. old.: „Nemzeti nyelvünk kezdetben szinte önmagától utat tört magának templomainkba és helyet hóditott szertartásainkban."

[2] Farkas maga bevallja munkája végén, hogy „ezeknek előadására a tiszta, önzetlen hazafiui kötelesség tudata, nemzetiségem s annak nyelve iránt szivemben lángolóan s örökké eloltatatlanul égő szeretet tüze ösztönzött s volt irányadóm". (L. 97. old.) Igy nem csoda, ha néha elfogultságot veszünk észre történeti művében.

[3] Farkas munkáját az 1880. évben irja. L. i. m. 97. old.

ven is imádkoznak".[1] Ha még a XIX. század vége felé is ilyenek találkoznak — nem kevesen magában Dorogon, miként képzelnők, hogy a kezdet kezdetén a nép maga merte volna e kérdést megbolygatni? Az értelmes körökből indult ki a magyar nyelv oltárra való emelésének eszméje és a fent vázolt körülmények pattantották ki; a nép engedelmeskedett, de egyuttal örült is a reá nézve kedves ujitásnak.

Nemde, a megindult lavinát majdnem lehetetlen megakadályozni utjában? Igy tekintjük e kérdést is: a megkezdett ujitást feltartóztatni nem lehetett többé, hömpölygött vidékről-vidékre s igy történt és igy érthető, hogy „1840-ben, ugy a lelki mint a gyakorlati élet követeléseinek a kényszeritő hatása alatt, a magyar vidékek görög katholikus lelkészei közül többen miséztek már teljesen magyarul".[2]

A magyar liturgikus kérdésnek ezen időszakát, tudniillik a kezdeményezéstől a XIX. század közepéig — tulajdonképen jog nélküli kornak nevezhetjük; — minden jogi intézkedés nélkül, egészen önkényes uton lépett elő és haladt zavarosan faluról falura. A következő idők és események azonban helyes mederbe terelik és szabályozzák az óhajokat és megjelölik a célt, mely felé törekedni kell. E korban alakul ki a valódi értelemben vett magyar liturgiai kérdés.

1 Farkas i. m. 101. old.
2 Emlk. 79. old.

II.

A magyar liturgia kérdése nemzetiségi irányban fejlődik.

Az 1848-iki márciusi szabadságvágy szele végig suhant Európa földjein és Magyarország is lángba borul. Ezen események és különösen az elnyomatást követő császári intézkedések a magyar liturgia kérdésére is letörülhetetlen pecsétet nyomnak: forrongásban volt a görög katholikus klérus is. Az ungvári papnevelő növendékei tömegesen hagyják el bástyákkal szegélyezett rejtekhelyüket és a nemzeti zászló alatt küzdenek a magyar szabadságért.

Az elnyomatás után remegve vonul félre az elnyomott és megfélemlitett, de azért szivében a magyar nemzeti eszméért lángoló görög katholikus papok hada. Amily szepegve huzódott meg a munkácsi görög katholikus ruthén nép az elnyomatás után, ép oly felemelt fővel és repeső szivvel várta az osztrák császári kormánytól az 1848—49-iki magatartásáért járuló jutalmat a román nép, melynek

nagy része többek között azért is egyesült már azelőtt a római egyházzal, „hogy a szerb püspökök joghatósága alól meneküljenek“.[1] Tehát a nemzetiségi különválás eszméje és vágya közöttük már azelőtt is alaposan gyökeret vert.

Az 1849 után következett kényuralmi kormány politikai kiváltságokat nem adhatott ajándékul a román népnek, azért egyházival kedveskedett neki. Közbenjárt az apostoli széknél — ugy, hogy ez 1853 november 26-iki bullájával a fogarasi püspökséget Gyulafehérvár-Fogaras néven érsekségre emelte s alája vetette a nagyváradi görög katholikus s az ujonnan felállitott szamosujvári, ugyszintén lugosi püspökségeket. Egyuttal a Máramaros- és Szatmármegyében lakó görög katholikus románokat kivette a munkácsi püspök joghatósága alól s a Szamos jobb partján lakókat a szamosujvári, a bal parton lakókat pedig a nagyváradi püspökséghez csatolta.[2]

A román görög katholikus egyház óhaja teljesült, ezen időtől kezdve nemzetiségileg el lett különitve, fejlődése is kizárólag nemzetiségi irányban haladt és halad mai napig. A vezető szerepet pedig mindenütt a görög katholikusok viszik.

Ezen most vázolt körülmények nagy hatással voltak a görög katholikus magyarokra. És már kettős cél elérésére törekesznek: a magyar nyelv liturgikus használatának biztositására és a románokhoz hasonlóan egy különálló magyar görög katholikus püspökség felállitására.

A magyar nyelv oltárnyelvvé való emelésének biztositását legelsőben társadalmi uton óhajtják kezdeményezni. Mészáros Károly ungvári ügyvéd egy

1 Karácsonyi i. m. 334. old.
2 Karácsonyi i. m. u. o.

magyar irodalmi társulat alakitását inditványozza, melynek célja jó és olcsó magyarnyelvű könyvek kiadása lenne.[1] Megjegyzendő, hogy a magyar liturgikus könyvek hiánya nagy akadálya volt a magyar nyelv gyorsabb terjedésének a liturgiában. E bajon segiteni igyekezett az 1860-as években kinyomatott „Ó-hitű imádságos és énekes könyv“, melyet Roskovics Ignác hajduböszörményi lelkész, később nagyprépost forditott és adott ki,[2] s ez tulajdonképen az első terjedelmesebb és az összes magyarajku görög katholikusok által használható imádságos és énekes könyv. Ezen forditást Popovics Bazil püspök szivesen fogadta, szerzőjét megdicsérte és további munkára buzditotta.[3] Innen érthető ezen imakönyv gyors elterjedése.

A Mészáros Károly által óhajtott eszme dugába dől ugyan, de ekkor kezébe veszi az ügyet Farkas Lajos, a hajdukerület főhadnagya, az agitálások főembere és tagadhatatlanul az ő tevékenykedése folytán indul meg a hangosabb és általánosabb mozgalmak árja. Az Ungváron megjelenő „Kárpáti Hirnök“-ben adja elő nézeteit, melyeknek veleje, hogy „nemzeti nyelvünket az összes magyarajku egyházakban, minden küzdelmünk mellett sem vihetjük egyhamar keresztül, mig egy külön önálló magyarajku görög katholikus püspökséget kieszközölnünk nem sikerülend, kinek is kormányzata alá adassanak az összes magyar egyházak s ez legyen kötelezve arra, hogy a szükséges egyházi könyvek magyarra forditását azonnal munkába vegye s a magyar nyelvet,

1 Farkas i. m. 18. old.

2 Hasonló irányu könyveket forditottak még: Csopey kanonok és Vályi János kosáni lelkész stbiek, ezen forditások azonban sohasem voltak nyilvános használatban. — Az első nyomtatott magyar templomi énekes könyv Kerekes Döme dorogi lelkész forditásában jelent meg 1833-ban Nagyváradon. L. Görög katholikus magyar Naptár, Ungvár, 1913. 50. old.

3 Farkas i. m. 17. old.

saját püspöki hatalmánál fogva, a kormányzata alá vett egyházakba minden halogatás nélkül bevigye.[1]

Legelsőben is Dorog városát mozgatja meg Farkas Lajos. A város közönsége esakhamar magáévá teszi nézeteit és üdvösnek véli a felsőbb hatóságokhoz való folyamodásokat. 1863 május 22-én Hajdudorog közgyülést tart, melyen kebeléből egy küldöttséget nevez ki, hogy ez a már irásban megszerkesztett kérelmet Popovics munkácsi püspök elé terjessze. Kérelmük először az, hogy magyar legyen a liturgiai nyelv és másodszor, hogy a már nagyobb számban leforditott imák és énekek közül — átvizsgálás után — hagyjon helyben egyet.[2]

Popovics püspök kegyesen fogadta a küldöttséget és kilátásba helyezte a magyar szertartás behozatalának lehetőségét, mihelyt a forditások a cenzurán keresztülmennek és ellenük hittani nézőpontból kifogás nem lesz.[3] Ugy látszik, ezen kedvező válasz buzditotta fel a magyar liturgia hiveit, hogy „most már főesperes lelkészünkkel oda haladtunk, hogy az isteni tiszteletnél már nemcsak a cantorális énekeket általában és kizárólag magyar nyelven zengedeztük, hanem még a pap által végzett lyturgiát is nagy részben magyar nyelven mondatni hallottuk“.[4]

Hogy Popovics püspök igéretén rövid idő alatt mennyire vérszemet kaptak a többi magyarajku hitközségek is, mutatja 1863 november 11-én 4125. szám alatt az esperesekhez és lelkészekhez intézett

1 Farkas i. m. 19. old. — Teljesen téves ugyan azon felfogása, hogy a püspöknek joga lenne „saját püspöki hatalmánál fogva“ a magyar nyelvet az oltárra vinni, — de azért egyházjogi tévedéséért nem küldjük máglyára az egyébként lelkes főhadnagy urat, mert e balvéleményben volt még a később emlitendő dorogi nagygyűlés is.

2 E kérelem teljes szövegét lásd e mű Függelékében.

3 Emlk. 79. old.

4 Farkas i. m. 23. old.

püspöki körlevél, melyben Popovics — további intézkedésig — a magyar liturgia végzését eltiltja és csakis egyes helyekre („ahol a szükség kivánja“) ad némi engedményeket. Másrészről épen ezen körlevél mutatja hivatalosan, mily rohamosan terjedt már ez időben a magyar liturgia és hogy már a püspöki kormány is kénytelen engedményeket adni. Egyébként a körlevélnek bennünket érdeklő része igy hangzik: „Minthogy akadt olyan egyén, a ki nem átallott országprimásunk előtt vádat emelni, mintha papjaink már az egész liturgiát magyar nyelven végeznék: ennélfogva minden gyanu elháritása végett Kedveltségedet oda utasitom, hogy a szent liturgiát további intézkedésig, vagyis addig, mig ennek magyar forditása az illetékes hatóságtól hitelesitve nem lesz s innen ki nem adatik, saját részéről kizárólag az egyházi szláv nyelven végezze. Mi mellett egyuttal értesitem Kedveltségedet, hogy azon helyeken, ahol a szükség kivánja, a szent Evangelium, ugyszintén az áltozás előtti ima: „Hiszem Uram és vallom“... Kedveltséged részéről, az énekek pedig a nép és kántor részéről magyar nyelven mondhatók.“

A 1863 iki feliratra — természetesen — késett a válasz, hiszen ily kényes természetű dologban és — valljuk meg a történelmi igazság nézőpontjából — csakis egy kisebb kör kérelmére nem is lehetett legazonnal határozott megoldást várni. Eközben közeledett az 1867-iki év. A koronázási örömök által táplált remény felbuzditotta a lelkes magyar görög katholikusok csoportját és merészebb lépésre határozzák el magukat: a király és a legfelsőbb tényezők zsámolyai előtt tárják fel hő kivánságukat.

1866 május 3-án a királyhoz intéznek feliratot, ugyanezen év május 6-án az országprimáshoz, az udvari főkancellárhoz és az országgyüléshez. Mindezen iratokban részletesen ecsetelik a magyar görög katholikusok óhaját és vágyát, miért is helyénvalónak találjuk ezen feliratok közül az első kettőnek teljes szövegét leközölni munkánk Függelékében.[1] Ezen feliratok tartalmát már több magyar egyházközség teszi magáévá s igy már nemcsak Dorog, hanem több magyar hitközség is részt vesz a szerepben. A feliratok közös tartalma e három kérést tárja elő: vitessék végbe a magyar nyelv liturgiai használatának szentesitése, állittassék fel egy különálló magyar püspökség, vagy ha ez nem lehetséges jelenleg, ugy szerveztessék egy független püspöki helynökség Hajdudorog székhellyel és végül a naptáregyesités kérdése rendeztessék.

Itt jegyezzük meg kitérőleg, hogy a naptáregyesités kérdése már a XVIII. század elején felszinen volt; a munkácsegyházmegyei papság ugyanis 1715 március 7-én zsinatot tartott, melyről folyamodványt intézett a congr. de prop. fidehez és a pápához. E felfolyamodásban a többek között azon kérelmüknek adnak kifejezést, hogy tartsák meg az egyházmegyét régi szokásaiban és szertartásaiban. A naptáregyesitésre vonatkozó részt leközöljük: „Nos infrascripti sacerdotes gr. r. archidiaconi, archipresbyteri et sacerdotes incl. regni Hung. per diversos cottus in cathalogo nominum nostrorum specificatos siti... in unum congregati... sedula consideratione perpendimus, qualinam methodo praesenti

[1] Az udvari főkancellárhoz és az országgyüléshez intézett felirat más szövegezésben ugyanazon dolgokat tárja fel, mint a két első s ezért e kettőnek közlését mellőzhetőnek véljük.

perturbato ecclticarum rerum nostrarum statui subveniendum ac prospiciendum esset, in quem finem sequentia puncta ruminanda proposuimus." — A második discussio tárgyát eképen tüzik ki: „An festa hactenus secundum r. gr. calendariumque vetus celebrata imposterum sec. calendarium Gregorianum celebranda esse velimus ac consentiamus."

Öt pont szövegezése után jön a határozat: „His ita coram nobis propositis, posteaquam ad singula ex praemissis puncta maturo iudicio conscitentioseque discutienda liberoque votorum consensu decidenda interrogati fuissemus, unanimi omnium voto conclusimus, ac perpetuo amodo imposterum sancte, inviolabiliter per nos successoresque nostros observanda libro constitutionum eppatus nostri inserentes modo sequenti decidimus."

„Ad 2. Quoniam tempore unionis cum S. R. E. a praedecessoribus nostris susceptae inter reliquas conditiones haec per expraessum sibi a clero reservata fuisset, *ut ritus ecclae Graece nobis servare liceat,* nulla facta mentione simultaneae celebrationis festorum, imo neque commissarius a domino eppo Agriensi ad executionem augm. glor. record. imperatoris Leopoldi I. revmus d. Stephanus Krucsay ven. capituli Agriensis custos et canonicus mandati destinatus celebrationem dictorum festorum urserit, nos consensu antiquae consuetudinis iuribusque inhaerentes, accedente ratione etiam politica, ne fors in populo adeo rudi et novitatibus contrario tumultus fieret (prout iam aliquibus in partibus subaudiatur mussitatio) in celebrationem suprafatam non consentimus, nisi fors mediante s. curiae Rom. authoritate in reliquis extra regnum incl. esset prius id in

effectum deducerentur."(!)[1] — A pápához küldött ugyanilyen iranyu felterjesztés szövegezésében semmi nagyobb eltérés sem található.[2]

Visszatérve előbbi tárgyunkra és a feliratok szövegét élesen vizsgálva, azonnal feltünik, hogy a mozgalomnak inditó okai közé tartozik ezen fejezetünk legelején feltüntetett állapot is, t. i. a román görög katholikusoknak kedvezményben való részesitése. A hercegprimáshoz intézett felirat ugyanis leplezetlenül feltárja, „hogy ha román hitsorsosaink csak az alig mult években két püspökség felállitásával örvendeztettek meg, a kétszázezret meghaladó magyar ajku buzgó nép vallásos érdeke is megkivánhat annyit, hogy lelki épülésére, egyházi ügyeinek magyar szellembeni vezetésére, egy külön magyar ajku püspökség szerveztessék".[3]

A feliratokhoz füzött siker nem következett be — annak ellenére, hogy pl. az országgyülés — bizonyára a nemzeti haladást tartva szem előtt — tetszésének hangos jelét mutatta. Mindazonáltal egyet mégis elértek: a magyar nyelvű liturgiának kérdése széles körben elterjedt és az eszme népszerüvé vált.

Dorog városa nem esett kétségbe a sikertelenség miatt. Patronátusi joggal bir a város s lakosainak tulnyomó része görög katholikus vallásu; oly lelkészt választanak tehát, aki a magyar liturgikus nyelvnek felvértezett hive és ezzel elérik, hogy lelkészeik hazafiui közreműködése folytán a magyar nyelv az egyházban egyre nagyobb tért hódit és észrevétlenül annyira haladnak, hogy az istentiszteletnél a magyar nyelv tulnyomóvá lesz, az egyházon kivül pedig,

[1] Hodinka: Okmt. 651—653. old.
[2] Hodinka: Okmt. 655—657. old.
[3] L. Függelék.

mint: a temetéseknél, egyházi meneteknél, keresztelés eseknél, esketéseknél a magyar nyelv van rendes használatban s az ó-szláv már csak — mint a halálos beteg — tengődik.[1]

Dorog igy tett. A többi magyarajku görög katholikus hivek azonban csakis a munkácsi püspökök részéről történt kisebb engedményekkel éltek; legfeljebb itt-ott hóditott nagyobb tért a magyar nyelv liturgikus használata, — ott, ahol a lelkészek önkényileg terjesztették azt.

Az egyetemes, az összes magyar görög katholikusok sikraszállását a makói esemény idézte elő. Makó városa tudvalevőleg a nagyváradi görög katholikus román püspökséghez tartozott és az egyházjogi munkájáról ismeretes Pap-Szilágyi püspök a magyar éneklést letiltotta ezen egyházban. Nagy felháborodás és hirlapi vita követte a püspök rendeletét. A makói görög katholikus hivek a dorogiakhoz buzditó levelet intéztek, melyben kérik őket, hogy a magyar püspökség felállitása s a magyar nyelvnek oltárnyelvvé való emelése érdekében megkezdett működésüket ne hagyják félbe s a további lépéseknél az összes magyar görög katholikus egyházakat vonják körükbe. Dorog élére Farkas Lajos kerül. Mindinkább belátják a mozgalom vezetői, hogy eddigi elszigetelt taktikájuk nehezen vezet célhoz, ha az egész görög katholikus magyarságot meg nem mozgatják és körükbe nem vonják. Időközben értesülnek, hogy Szabolcsból, a Nyirből, Zemplénből, a Bodrogközről és Makóról is intéztek az országgyüléshez feliratokat.[2] Mindez arra ösztönözte a magyar

[1] Farkas i. m. 41. old.

[2] A makóiak kérvényét az országgyülés 1867 március 17-én tárgyalta. L. Zeller Árpád: A magyar Egyházpolitika, Budapest, 1894. I. köt. 231. oldal.

liturgia hiveinek vezetőit, hogy egy egyetemes gyülés eszméjét hintsék el a közönség körében. A meghivások eszközlésére alakult helyi bizottság működése sikeres volt. Az 1868. év április 16-ára kitüzött egyetemes gyülésre meghivattak a magyarajkuaknak vélt hitközségek; meghivást kaptak a nagyobb városok is, melyeknek ezen ügy iránti érdeklődéséről meg voltak győződve.

A jelzett napon megjelent 220 képviselővel és 20 lelkésszel 33 anyaegyház, továbbá 19 község és egy egész esperesi kerület 11 lelkésszel a gyüléshez intézett megbizással s igy összesen 52 község 31 pappal vett részt az alkotó gyülésben.[1]

A gyülés részletes lefolyását a felvett jegyzőkönyv — melynek rövid kivonatát e mű Függelékében közöljük — adja elő. Ezen jegyzőkönyvet a dorogi városi tanács 1868 május 14-én tartott közgyülésének határozata értelmében a városi levéltárba helyezték el.

A tanácskozás tárgyát egy magyarajku görög katholikus püspökség létesitése és a magyar nyelv liturgiai alkalmazása képezte. Feltünő, hogy az egész tárgyalás lefolyása alatt a magyar püspökség felállitásának eszméje van előtérben s egyuttal kézzelfogható bizonyitást nyer ama állitásunk is, hogy ezen kérdésnek legélesebb feszegetője a románoknak adott kedvezmény, vagyis ez időben a magyar liturgia hiveit a nemzetiségi eszme uralja.

A minden oldalról kifejtett élénk tanácskozás eredménye, miként a jegyzőkönyv irja: „hogy hazánkban ma már nemcsak a görög keleti hitvallásuak, saját nemzetiségű oláh és szerb püspökségekkel ellátva, de a legközelebbi multban létesitett

[1] Farkas i. m. 46. old. és Emlk. 80. old.

szamosujvári és lugosi görög szertartásu katholikus püspökségek területének kikerekitését is főleg, sőt egyedül a hivek nemzetisége határozza"... És egy alábbi pontban: „ugy a vallási, mint nemzetiségi szempontból kényszeritve vagyunk egy külön, önálló, magyar, görög szertartásu katholikus püspökség felállitását kérelmezni".[1]

A magyarnyelvű liturgiának a kérése másodrendű kérdéssé degradálódik a gyülésen, minek magyarázata abban rejlik, hogy ezen nagygyülés meg volt arról győződve, hogy „a magyar liturgia behozatalát nem gátolja más, mint hogy a liturgikus könyvek még ezideig elfogadhatólag áttéve s közrebocsátva nincsenek".[2] S az egyházjogi kérdéssel teljesen tisztában nem lévén, a következő határozatot hozzák:

„Mindezeknél fogva egyhangulag elhatároztatott, hogy a kétszázezernyi magyar görög szertartásu katholikus hivek számára egy külön magyar püspökségnek fölállitása és a liturgiális könyveknek, tehetetlen szegénységünk méltatása mellett, országunk, jelesen a vallás és tanulmányi alap költségén magyar nyelvre leendő áttétele és ***magyar nyelvünknek*** a görög szertartásu katholikus egyházban ***liturgikus nyelvül leendő szentesitésének illető helyen — ha csakugyan szükséges lenne*** — kieszközlésére Úrunk apostoli királyunk ő császári felségéhez jobbágyi hódolattal legalázatosabb kérelmünket benyujtani, valamint országgyülésünk, mélyen tisztelt képviselőházunkhoz ez érdekben ismételten kérelemmel járulni."[3]

1 L. Függelék.
2 L. u. o.
3 L. u. o.

Amint észrevehető, a nagygyülés azon meggyőződésben volt, hogy a magyar püspökség felállitásával az összes kérdések csomója feloldódik. Ebből érthető meg az is, miért helyezi előtérbe a püspökség alapitásának kérdését. Azt hiszi ugyanis, hogy majd a kinevezendő magyar görög katholikus püspök a liturgia kérdését saját felelősségére és saját püspöki hatalmából kifolyóiag aként oldhatja meg, hogy a magyar liturgiát egyszerüen megengedi és kötelezővé teszi.

Hogy az uj püspökség felállitását biztositsa a gyülés; egy kinevezett állandó bizottságot biz meg azzal, hogy a határozat értelmében szükséges folyamodványokat szerkessze meg, azokat az illetékes helyekre juttassa és egyuttal pártolás végett az összes törvényhatóságokat keresse fel.

A nagy felbuzdulások közt lefolyt egyetemes összejövetel lelkesedését csakis néhány hitközség átirata billenti ki hangulatából. Pl. Sajó-Petri község — mint szlávajku — az uj püspökség felállitásának eszméjét örömmel üdvözli ugyan, de a magyar nyelvnek oltári nyelvvé való emelését nem fogadja el.[1]

Az állandó bizottság megbizatásának mielőbb igyekezett eleget tenni: küldöttségileg megjelenik Pankovics István munkácsi püspöknél és felkéri, hogy az Őfelségéhez készülő küldöttség vezetését fogadja el. De a megyés püspök érthető okok alapján elhárítja magától ezen reá nézve még kényes természetű tisztséget. (Nem csekély megrovással illethetjük az ügy tulbuzgó hiveit, kik tulzó lelkesedésükben oly tettre kérik fel a püspököt, mely bizonyára széles körben sulyos természetű következményeket vont volna maga után.)[2]

[1] A sárospataki görög katholikusok sem teszik magukévá a gyülés határozatait. L. Farkas i. m. — Függelék.

[2] L. ezen esemény leirását Farkas i. m. 59. old. — Arra akarják ugyanis

Az állandó választmány müködésének eredményét az 1871 április 27-iki bizottsági gyülés tárja elénk. A gyülés előtt teljesen magyar nyelven tartott szentmise és Szentlélek segitségülhivása nagy hatást tesz, mert „még ilyen nagy mérvben magyar nyelven nem tartott istentisztelet a nép buzgalmát és lelkesedését a felső fokra emelte“.[1] Az ülést megnyitó elnök részletesen előadja, hogy milyen visszhangra találtak a királyhoz, a nemzetgyüléshez, vallás- és közoktatásügyi miniszterhez és a hercegprimáshoz intézett feliratok. Andrássy Gyula gróf, Deák és a többiek a nemzet ügyének tekintik a magyar görög katholikus hivek ügyét; egyedül Tisza Kálmán gróf fejezi ki alapos aggodalmát, mivel épen nemzetiségi nézőpontból célszerütlennek tartja az elkülönités utánvaló törekvést s igy a külön püspökség felállitását. Simor János hercegprimás a püspökség felállitására nézve semmi nehezitő körülményt sem lát, de a magyar nyelv liturgiai kérdésében — helyesen — Rómába utalja a magyar liturgia harcosait.[2]

Egyébként a kérvényekhez füzött vérmes remények nem teljesedtek be egészen. A sok agitálásra tárgyalás kezdődik ugyan a kormány és a munkácsi püspök között, de ennek eredménye csak a következő vallás- és közoktatásügyi miniszteri és a Hajdu-kerülethez intézett leirat lesz:

„Ad 3801/1873. 25899. szám. Ő császári és királyi apostoli Felsége folyó hó 17-én kelt legfelsőbb határozmánnyal egy a magyarajku görög szertartásu katholikusok részére Hajdu-Dorogon felállitandó

rábirni a püspököt, engedné meg a küldöttség tagjainak, hogy az ungvári székesegyházban a mise alatt a nyilvánosság előtt magyarul elénekeljék a Miatyánkot.

[1] Farkas i. m. 64. old.

[2] Farkas i. m. 65—74. old.

vidéki püspöki helynökség céljaira a vallásalapból 3000 forintot legkegyelmesebben engedélyezni méltóztatott. Miről a kerület közönségét, vonatkozással folyó évi julius hó 11-ről 141/233. sz. a. kelt fölterjesztésére, további intézkedés végett ezennel értesitem. Budapest, 1873 szept. 20. Trefort Ágoston s. k."[1]

Amint látható, a szövegben „egy a magyarajku görög szertartásu katholikusok részére felállitandó" helynökségről van szó. A kormány szándéka azonban nem az volt, hogy ezen püspöki helynök a Magyarországon élő összes görög katholikus magyar hivek feje legyen, ami onnan is kiviláglik, hogy a kormány kizárólag csak a munkácsi püspökkel folytatott tárgyalást, holott — tudvalevőleg — más egyházmegyékben is voltak bőven görög katholikus magyarok. A dologra teljes világosságot vetett azután a munkácsi püspöknek 1875 julius 6-án 2844. szám alatt kelt leirata, melynek értelmében Danielovics János munkácsegyházmegyei kancellár-kanonokot nevezi ki ezen állásra és alája rendel 33 munkácsegyházmegyei hitközséget.

Igy a sok éven keresztül folytatott különálló magyar püspökség után epedő mozgalom végső eredménye összezsugorodott a munkácsi püspökség területén levő hajdudorogi püspöki helynökség végleges szervezésében. Egyébként a magyar liturgisták maguk kérelmezték ezt a püspöki helynökséget, ha a püspökség felállitása leküzdhetetlen akadályokba ütköznék, miként ez e mű Függelékében közölt feliratokból világosan látható.

Néhány évre a vikáriátusság felállitása után néma csend állott be. Mindenki a további fejleményekre várt s „várt különösen arra, hogy a magyar

[1] Farkas i. m. 85. old.

nyelv tárgyában minő intézkedéseket teend az (t. i. a vikárius) vagy minő állást foglaland el szemben a már egyházilag is meghonositott s a magyar nyelv nagyrészbeni diadalával bevégzett azon helybeli szokással, hogy az egyházban a Roskovits-féle forditás egészben ugy bel, mint külső szertartásoknál, kivétel nélkül használtatik. Elismerő dicsérettel legyen mondva, a vikárius úr nemhogy az eddigi gyakorlatnak megakadályozására, vagy a magyar nyelvnek bármi tekintetbeni megszoritására célzólag intézkedett volna, sőt ellenkezőleg, ő maga is, adott alkalommal, az isteni tiszteletnél mind bel, mind külszolgálatoknál a magyar nyelvet használni nem késedelmezett s ezáltal az irántai bizalom fokozására, még ott is, hol az nagyon gyenge lábon állott, nem kis mértékben hatott."[1]

Ilyen helyzet vesz körül tehát bennünket, az 1880-as években. A magyar nyelv tagadhatatlanul a liturgia nyelvévé lett. A mozgalmat elcsititani már nem lehetett és csakis arra kellett törekedni, hogy szoros egyházjogi alapon az egyházi törvények szellemében folytassák megfelelő helyeken a magyar szertartás törvényes elismerésének kieszközlését. A helyes utra nemsokára rá is léptek, mint alább — okaival egyetemben — látni fogjuk.

Mielőtt azonban a leghelyesebb utra léptek volna a magyar liturgisták, 1881-ben még egyszer politikai mozgalmat inditottak ügyük érdekében. Nemcsak a magyarajku görög katholikusok, hanem az ország majdnem összes törvényhatóságai felemelték szavukat a magyar liturgia mellett és az országgyüléshez feliratot intéztek Az akkori kormány a király elé

[1] Farkas i. m. 96. old.

terjesztette az ügyet; a felség elhatározása következtében tárgyalások indultak meg az illetékes püspökségekkel és érsekségekkel, egyuttal meghallgatták a budapesti tudományegyetem hittudományi karának véleményét is. A tárgyalások eredménye az volt, hogy a munkácsi és az eperjesi püspökség kivételével valamennyi többi tényező a leghatározottabban az uj püspökség felállitása ellen nyilatkozott. S igy a püspökség kérdése ismét lekerült egy időre a napirendről.

* * *

A dorogi püspöki külhelynök lassu, de fontos belső munkához fogott. A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szentszékek kebeléből egy kilenctagu forditó bizottság küldetett ki, mely bizottság Danilovics János kanonok és hajdudorogi püspöki külhelynök elnöklete alatt az illető egyházmegyei hatóságok által a következő tagokból alakult meg: Kotradó Mihály eperjesi székesegyházi kanonok, Roskovics Ignác munkácsi székesegyházi kanonok, Jámbor Antal munkácsi székesegyházi c. kanonok, a keleti nyelvek és bibliai tudományok licentiátusa, Hrabár János szentszéki ülnök s egyházmegyei tanfelügyelő, Turjay János szentszéki ülnök s lyceumi tanár, Fejér Emmánuel szentszéki ülnök s hajdudorogi lelkész, Sass Bertalan szentszéki ülnök és eperjesi gimnáziumi hitszónok és Fenczik Ödön duszinai lelkész. Póttagokul működtek: Orosz Gyula szentszéki ülnök s hajdudorogi alesperes és Görög Pál szentszéki ülnök s bökönyi lelkész.

A bizottság legelsőben aranyszáju szent János liturgiájának forditásához fogott, melyet 1879-ben teljesitett s 1882-ben Debrecenben ki is adott e cimmel: „Aranyszáju szent János atya szent és isteni

Liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészitve több oltári imával és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katholikusok lelki épülésére."

Ezt követte a hasonlóképen Hajdudorogon 1879-ben forditott és Debrecenben 1883-ban kiadott „Görög katholikus egyházi szerkönyv (Euchologion)," melynek forditásáról eként számol be az ezen könyv végén látható Jegyzék: „Jelen Egyházi Szerkönyv főbb részeit — minők: a Szentség kiszolgáltatások, Temetés, Vizkereszt, Buzaszentelés — a sz. Liturgia forditásáról már ismert kilenctagu főtiszt. egyházmegyei bizottság együttesen tette át magyarra. A könyv teljességére tartozó többi szertartásokat pedig, a fönntebbi bizottság által elfogadott és követett irányban, részint magányosan, részint Jámbor Antal bizottsági tag és jeles szaktudósunk készséges támogatása mellett — forditotta: Danilovics János, a többször emlitett forditó bizottság elnöke s hajdudorogi püspöki külhelyettes; ki egyszersmind az egész művet kegyeletteljes gondossággal sajtó alá is rendezte s Isten kedvező segitségével a nyilvánosság elé bocsátotta."

A bizottság legközelebbi feladatául azt tűzte ki, hogy a vasár- és ünnepnapi, reggeli és esteli isteni tiszteletek végzéséhez megkivántató kántori, illetve *Nép-Énekkönyvet* állitsa elő — ha kivonatosan is. De ezen tervet megelőzte az 1889. évben Debrecenben nyomtatott és 1890. évben kiadott „Szent nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek isteni liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai", melyről a „Kiadói utóirat" a következőképen emlékezik meg: „Hogy ezen isteni

ihlettségü sz. könyv magyar forditása a tervbe vett „Izbornik“ kiadása előtt jelenhetett meg, azt nt. Melles Emil kisdobrai lelkész (jelenleg budapesti apát-parochus) ügybuzgóságának kell érdemül betudnunk, ki a most jelzett forditást, minden anyagi jutalom nélkül a hajdudorogi püspöki külhelyettesnek kiadás végett fölajánlani sziveskedett“.

„A nemeslelkü ajánlat örömmel és köszönettel fogadtatott. De a már — Isten segitsége mellett elkészült könyvnek e legutolsó lapján, a történeti igazság és e műhöz fűződő szavatosság szempontjából,... ki kell jelentenünk, hogy a beküldött forditás ugy a szöveg értelmezése, mint az irály tekintetében, az eddigi h.-dorogi forditások felvett irányától némi eltéréseket mutatott, mely oknál fogva az a szükséges egyöntetűség kedvéért, a beküldő előleges beleegyezése mellett, Danilovics János apát-kanonok és püspöki külhelyettes által, az ő saját belátása szerint sok részben módosittatott s a nagyobb fontosságu helyeken pedig egészen ujból átdolgoztatott.“

„E könyv szövege tehát mostani alakjában nt. Melles Emil és Danilovics János püspöki külhelyettes közös szellemi fáradozásainák szerény gyümölcse.“

A bizottság munkáját 1892-ben fejezte be, mikor is megjelent a „Görög szertartásu általános énekkönyv“.

Felemlitésre méltó a Melles Emil által összeállitott és 1882-ben Egerben nyomtatott „iskolai és magán használatra szánt *Vasárnapi és ünnepi Apostolok és Evangéliumok a gör. szert. kath. egyházban* cimű könyv, melynek megjelenéséről az Előszó igy ir:

„A munkácsi egyházmegye magyarajku hivei között munkálkodó lelkészek közől többen akként

nyilatkoztak, hogy egyházunk szertartási szabályainak ismertetésére és a vasár- és ünnepnapi tanitások sikerének biztositására igen előnyös volna, ha a vasár- és ünnepnapi isteni tiszteleteken olvastatni szokott szentirási szakaszokat mintegy tankönyvül a tanulóifjuság kezébe adhatnék. Természetes ezen óhaj annál is inkább, mert más anyanyelvű görög szert. katholikusok ilynemű tankönyveket már rég és szép sikerrel használnak iskoláinkban. És ha sikerrel alkalmazható az iskolában, nem kevésbé előnyös a lelkészek és énekészeknek, mig minden egyes hivő is, valamint magánájtatosságainál, ugy a templomban is, lelki öröme és épülésére használhatja."

Amint látható: a kiadás fő célja az iskolai és magán használat, valójában azonban templomi használatra forditották és mai napig is használják néhol, ahol nincs meg az 1902-ben Melles Emil által kiadott *„Olvasmányok, apostolok evángeliumok, melyeket a gör. szert. kath. egyház vasárnapokon és ünnepeken délután reggel és a szent liturgián olvas"* cimű mű.

* * *

A most emlitett szertartási könyvek leforditása után egyideig nevezetesebb mozzanat nem történt. Az 1896. évi eseményt követő pápai intézkedés azonban ismét felszinre veti és más irányba tereli a magyar liturgiai kérdést.

III.

A magyar liturgiai kérdés egyházjogi alapokon.

Magyarország fennállásának ezeréves jubileuma alkalmat szolgáltatott arra, hogy a magyar liturgia kérdése oly felszinre kerüljön, mely további haladását más, helyesebb irányba terelje.

Az 1896. év nyarán történt, hogy a hajdudorogi végrehajtó bizottság kezdeményezésére Budapesten, az egyetemi templomban ünnepélyes magyarnyelvű istentiszteletet tartottak. Ezen tett okát és célját abban kell keresni, hogy a magyar liturgiai gyakorlat jogos és törvényes voltát kivánták az ország szine előtt bizonyitani. Ezen cselekedet azonban összeütközésbe jutott XIV. Benedek 1755 julius 26-án kelt „Allatae“ konstituciójának 35. §-ával[1] és ebből érthető, hogy a dolog azonnal a római szentszék tudomására jutott. Az apostoli szék még oly irányu értesitést is nyert, mintha görög katholikus magyarok

[1] Ezen §. megengedi ugyan a két különböző katholikus szertartásuaknak, hogy szükség esetén egymás templomaiban végezhetik saját ritusu szertartásaikat, de kerülniök kell a feltűnést.

nem is volnának és csakis a magyar kormány óhaja és törekvése, hogy a magyarnyelvű liturgiával a ruthéneket és románokat magyarositsa.

A szentszék — természetesen — nem tűrhette az egyházi szent ténykedéseknek politikai célokra való felhasználását s legazonnal, még ugyanazon év október havában megjelent a S. Congr. Officii tiltó rendelete, melynek értelmében helyre kell állítani az ó-szláv liturgiai nyelv használatát — és a használatból be kell vonni a magyarnyelvű szerkönyveket.

Az eperjesi egyházmegye főhatósága haladék nélkül hozta tudomására a lelkészeknek az apostoli szék rendeletét szoros miheztartás végett, a munkácsi egyházmegyében azonban a megyés püspök nagyobb foku zavargásoktól tartva — a szerkönyvek bevonására vonatkozó rendelet kihirdetését felfüggesztette és külön felterjesztéssel élt Rómába. Az apostoli szék a munkácsi püspök fontos érveit figyelembe vette ugyan és belátta, hogy a már elharapódzott liturgikus gyakorlat egyszerre egy tollvonással meg nem szüntethető, mindazonáltal elrendelte a lassu, feltünés nélküli, fokozatos és szükségszerű megszüntetést.[1] S egyes hitközségekben tényleg kezdetét is vette az ó-szláv nyelvű liturgia visszahozatala.

A S. Congr. Officii rendelete az az ok, mely „hatalmas intő szózatul szolgált a magyar ajku görög katholikus hivő népnek, hogy most már a magasztos és nagy cél szolgálatában tömegesen csoportosulva, annyi évtizedeken át vajudó ügyüket lelkesen, egész erejükből felkarolják és az Anyaszentegyház törvényei és szelleme által parancsolt

[1] Emlk. 4. old. - Kath. Szemle 1901. II. f. 14. old.

eszközökkel egyedül illetékes legfőbb pásztoruk... elé terjesszék".[1]

A mozgalmat a munkácsi és eperjesi egyházmegyék világi intelligenciája inditotta meg — azon alapon, hogy „rendkivüli körülmények között az egyház nem zárja ki az egyszerű hivők sorakozását sem és az egyházi történelem nem kis számban ismer oly eseteket, amelyekben az Apostoli Szentszék világi férfiak kezdeményezésére hozott fontos határozatokat".[2] Egyuttal azt is észrevették, hogy „a késedelmet az okozza, hogy a megyés püspökök kezét az egyházi fegyelem korlátai kötik.[3]

A kitűzött cél egy országos bizottság megalakitása volt. Mindenekelőtt azonban fontos körültekintéssel és komoly megfontolással iparkodtak tisztába jönni: mit akarnak, mi legyen a közvetlen cél?

Legelsőben a magyar görög katholikusok két csoportját egy közös alapon egyesitették: a magyar liturgia törvényesitésének ügyét ugyanis elválasztották a hajdudorogi kongresszusból kiküldött országos végrehajtó bizottság által sürgetett külön püspökség ügyétől.

Ennek közvetlen okát az Emlékkönyv igy adja elő: „Mindnyájan abban a meggyőződésben voltunk és vagyunk, hogy ha idővel a munkácsi egyházmegye nagy terjedelme miatt egy uj egyházmegye kihasitása szükségesnek fog bizonyulni: ennek az uj egyházmegyének első sorban a görög katholikus magyar vidékeket kellend felkarolnia. Az azonban, hogy ebbe az uj egyházmegyébe valamennyi magyar ajku hitközség besoroztassék, vagy hogy abból

[1] Emlk. 80. old.
[2] U. o. 5. old.
[3] U. o. 81. old.

különben területileg összefüggő más ajku hitközségek kihagyassanak: a geographiai helyzet miatt teljes lehetetlenség."[1] Ezért ruházza át készséggel a hajdudorogi értekezlet végrehajtó bizottsága az Országos Bizottságra a liturgia ügyére vonatkozó megbizatást és magának csakis az uj püspökség felállitásának szorgalmazását tartja fenn.

De hogy tulajdonképen miért lett elválasztva a magyar liturgia törvényesitésének ügye a külön püspökség ügyétől és miért nem óhajtják folytatni a mozgalmat a „magyar püspökség" jelszava alatt, kiviláglik Szabó Jenő elnöknek az országos bizottság megalakulása alkalmával tartott megnyitó beszédéből, melyben igy szól: „Tiszta és világos a helyzet, mely az Országos Bizottság előtt áll. A „magyar püspökség" jelszava, mely alatt hajdu-dorogi testvéreink küzdöttek, nem talált helyeslésre az állami hatalomnál, mely azt kivánja, hogy előbb az egyházzal hozzuk rendbe ügyünket."[2] Ennek megértésére emlitjük fel, hogy Bánffy Dezső báró miniszterelnök a hozzá intézett interpellációra a képviselőház 1896 szeptember 5-én tartott ülésében kijelentette az egész magyar kormány megállapodását, „hogy e kérdés megoldása céljából, a püspökség felállitását megelőzőleg első sorban a magyar liturgia kérdését tartja eldöntendőnek, a mit nem is tart lehetetlennek, sőt a maga részéről óhajtja is."[3]

Az Országos Bizottság még megalakulása előtt három főkérdést fontolt meg alaposan és behatóan.

Az első a latin szertartáshoz való viszony kérdése. Felmerült ugyanis az a kérdés: helyes és le-

[1] Emlk. 5—6. old.
[2] U. o. 110. old.
[3] Religio — Vallás, 1896. II. félév, 34. sz.

hetséges-e a latin szertartás analogiájára a kétnyelvű istentisztelet? E kérdést azon remény hozta felszinre, hogy igy talán a latin szertartásu egyházi férfiak is támogatni fogják a magyarnyelvű liturgia ügyét. Ez ellen azonban a közvélemény kifogást emelt — elsőben nemzeti nézőpontból; amennyiben a kétnyelvű szertartást román találmánynak minősitette, mely pl. Makón és más helyen is alkalmazásban van, aminek e helyeken célja nem más, mint ideig-óráig kielégiteni a nép lelki szükségletét, amig ez teljesen el nem oláhosodik. A bilinguizmusban tehát a magyar liturgia elleni fegyvert láttak.[1] Másrészről e kérdés megfontolói arra az eredményre jutottak, hogy „habár a keleti szertartásban engedélyezett liturgikus nyelveknek vegyesajku vidékeken vegyesen való alkalmazása nem tartozik is a ritkaságok közé, mégis a nyugati szertartásban szentesitett bilinguizmusnak a keleti szertartásba való átvitele oly egyházi *ujitást* képezne, amelynek kezdeményezésére mi nem érezhetjük magunkat sem hivatva, sem jogositva".[2] Azonkivül attól is féltek, hogy az ily irányu kérelmükkel magát az alapkérelmet is kockáztatnák. Ezért a végső megállapodás abban összpontosult, hogy a liturgikus gyakorlat szentesitését általánosságban, tehát az *egynyelvűség* alapján kérelmezik.[3]

A másik kérdés a ruthénajku görög katholikusok bizalmának megnyerése céljából merült fel.

Miként láttuk az előbbi fejezetben, a hatvanas és az ezt követő évek magyar liturgiai mozgalmait a nemzetiségi irány befolyásolta és vezette. Érthető, hogy ez számos helyen nagy visszatetszést szült,

[1] Budapesti Szemle, 1901., 148. old.
[2] Emlk. 6. old.
[3] Lásd alább a Bizottság programjának első pontját.

hiszen a tulzó magyar liturgisták mintegy gyülölettel nézték és gunyolták az „orosz“ nyelvet.[1] A bizalom és az együttérzés megszakadt az ugynevezett „magyarok“ és „oroszok“ között; és ezen nem is csodálkozhatunk a magyar liturgia régibb harcosainak követett taktikája miatt. A nemzetiségi politika önkéntelenül keveredett össze az egyházi ügyekkel.

Az Országos Bizottság ezt az irányt akarja a mozgalomtól távoltartani. Békés hangot pengetnek meg tehát és dicséretre méltó buzgósággal jelentik ki:

„Hogy pedig az egy és ugyanazon egyházmegyében lakó különböző ajku nép egyszersmindenkorra teljesen meg legyen nyugtatva a tekintetben, miszerint az egyes hitközségek liturgikus nyelvére nézve egyesegyedül az illető hitközség népének anyanyelve lehet a döntő és mérvadó: módot kerestünk arra nézve is, hogy a világi politika később se férközhessék szent ügyünkhöz. Ezt a módot pedig abban véltük feltalálni, hogy a csatlakozott hitközségek liturgikus nyelvének végleges megállapitása megelőző contradictorius eljárása alapján magának az Apostoli Szentszéknek tartassék fenn s ugyanez az eljárás követtessék akkor is, ha később bármikor egyes hitközségek liturgikus nyelvének megváltoztatása kérelmeztetnék.“[2] Ezt a nézetet fejti ki az Országos Bizottság programjának alább közölt ötödik fejezete. A további mozgalomnak is mindvégig az maradt egyik főelve, hogy a nemzetieskedő irányt teljesenkiküszöböljék. Igy kezd azután a tulnyomó többségben levő tábor szimpátiával viseltetni a magyar liturgiai nyelv mozgalma iránt.

[1] Farkas egész i. munkáját ez a tónus jellemzi. Szemelvényül lásd művében a 42. oldalt.
[2] Emlk. 8. old.

A két nagy alapozó kérdés megoldása után felmerült a harmadik: a cél keresztülvitelének eszköze. Hogyan, mi módon érhetik el vágyukat? „Némelyek abban a véleményben voltak, hogy ügyünket Apostoli Királyunk, mint legfőbb kegyurunk és az alkotmányos kormány védszárnyai alá kellene helyeznünk, ez uton Róma határozatának megváltoztatását, illetve a magyar liturgia törvényesitését Rómában diplomáciai uton kellene szorgalmaznunk; sőt voltak olyanok is, a kik még az önsegélyezés utját is megegyeztethetőnek állitották a katholikus felfogással, mondván, hogy a görög szertartás fegyelme nem csak megengedi, de egyenesen követeli az isteni tiszteletnek a nép által érthető nyelven végzését, a magyar liturgia tehát tisztán a görög katholikus egyház belügye, a melybe beleavatkozni Róma nem volna illetékes.“[1]

De a ferde felfogásokon győzött az igazi egyházias lelkület, mely határozottan kijelentette, hogy „egyesegyedül egyházi uton fogunk járni“. Ezen álláspontnak ad kifejezést a program 4. cikke.

A most felsorolt irányelvek megalapozása után gyült össze és alakult meg az Országos Bizottság 1898 junius 20. napján és megalkotta a következő 9 cikkelyü programot:

1.

Az Országos Bizottság célja fentartani és megerősiteni a magyar nyelv használatát a görög katholikus isteni tiszteletben; kiemelni azt eddig immár közel egy évszázad óta tartó türött állapotából és e végből kieszközölni a magyar szertartás

[1] Emlk. 9. old.

törvényes elismerését és szabályozását mindenütt, ahol ezt a görög katholikus magyarok száma és vallási érdekei megkivánják, tekintet nélkül arra, hogy mely egyházmegye területén laknak.

2.

E cél érdekében részint már megszereztük, részint meg fogjuk szerezni a felhatalmazást a haza összes görög katholikus magyarságától. Addig is az országos bizottság egyetértőleg fog eljárni a hajdudorogi végrehajtó bizottsággal, a mely 1898. évi május hó 6-án tartott ülésében reánk ruházta át a magyar liturgiára vonatkozó részét azon megbizásnak, melyet 51 hitközség részéről azoknak 1868. évi nagygyülésen nyert.

3.

Az országos bizottság székhelye: Budapest székes-főváros.

4.

Buzgó kéréssel járulunk a hazai görög katholikus egyházmegyék főpásztoraihoz és az ország hercegprimásához, hogy legyenek hathatós szószólóink Krisztus földi helytartója előtt, kinek más nyelvű hittestvéreinktől eddig soha meg nem tagadott igazságos döntése alá terjesztjük és felebbezzük ügyünket.

5.

Az országos bizottság ünnepélyesen kijelenti, hogy sem a ruthén, sem a román görög katholikusok eddigelé megszerzett e nemű becses jogait csorbitani és őket jogaik gyakorlásában háborgatni nem

akarja, sőt épen az ő jogaikra támaszkodva arra törekszik, hogy e jogok a görög katholikus magyarokra is kiterjesztessenek.

6.

Nemes és szent törekvésünk érdekében szeretettel kérjük és hálával fogadjuk az elfogulatlan hazai közvélemény érdeklődését és védelmét, különösen pedig a katholikus sajtó jóakaró támogatását.[1]

7.

Az országos bizottság a naptár-egyesités ügyét is felveszi a programmjába és oda fog törekedni, hogy a hibás és elavult Julianus-naptár egyházunkból kiküszöböltessék és helyébe a tudomány szinvonalán álló Gergely-naptár fogadtassék el.

8.

Teljes tudatában vagyunk ép ugy célunk igazságos voltának, mint annak, hogy e cél meghiusulása beláthatatlan következményekkel járna. Ugyanezért el fogunk követni ügyünk érdekében mindent, a mit az egyházhoz való hűség, nemzetünkhöz való törhetetlen ragaszkodás és törvényeink megengednek. S ha törekvéseinket még sem koronázná siker, a felelősség a következményekért nem minket fog terhelni.

9.

Kiegészitő cikkely:

Az országos bizottságnak mindvégig megmaradó jeligéje: „Dicsőség Jézus Krisztusnak!“ Midőn

[1] Ezen ponttal nehezen tudjuk összeegyeztetni azt, amit az Emlk. 83. oldalán olvasunk: „Mellőztünk mindennemű agitációt, sőt a mennyire lehetséges volt, a világi sajtót is fokozatosan elhallgattattuk. Arra szoritkoztunk csupán, hogy programmpontjaink kihirdetése mellett a magyar hittestvéreket a csatlakozásra felhivjuk és a bejelentett csatlakozásokat jegyzékbe foglaljuk.“

tehát az országos bizottság a magyar szertartás szentesitése érdekében általa tervezett római zarándoklatot a nagy jubileum szent évére helyezte át, ezzel egyuttal belépett a világ minden részében működő azon keresztény katholikus hivők szövetségébe, a kik ezen célra egyesültek: „Ünnepélyes hódolat Megváltónknak, Jézus Krisztusnak és az Ő dicső földi helytartójának, a századforduló alkalmából.[1]

A megalakult Országos Bizottság ezen programpontokhoz való csatlakozás tárgyában az összes magyarajku görög katholikusokhoz felhivást intézett.[2] Az eredmény meglepő volt, amennyiben a következők csatlakoztak:

A munkácsi egyházmegyéből 84 anyaegyház, 287 fiókegyház, 207 tanya — 100,300 lélek; az eperjesi egyházmegyéből 21 anyaegyház, 279 fiókegyház, 67 tanya — 24,141 lélek; a nagyváradi egyházmegyéből 6 anyaegyház, 2 fiókegyház — 5,725 lélek; a szamosujvári egyházmegyéből 1 anyaegyház, — 1,033 lélek; a budapesti hitközségből 1 anyaegyház — 2,752 lélek; az ország különböző részeiből — 576 lélek; összesen: 113 anyaegyház, 568 fiókegyház, 274 tanya — 134,527 lélek.[3]

Igy kétségtelenné vált, hogy nemcsak pár lelkes hazafi óhaja a magyar liturgia szentesitése, hanem egy „kis nemzeté".

A most elhangzott célkitüzés élénk tetszést keltett az illetékes megyés püspököknél és hasonló

[1] Ezen kiegészitő cikkelyt Vályi János eperjesi püspök javaslatára csatolták a programhoz, mivel a nevezett püspök csakis oly feltétellel akarta elvállalni az 1900. évi római zarándoklat vezetését, ha az Országos Bizottság belép az évszázadfordulóját ünneplő kereszténység hódoló szövetségébe. (Obsequium Solemne Jesu Christo Redemptori et eius Augusto Vicario exeunte saeculo praesenti et ineunte venturo.) L. Emlk. 15—16. old.

[2] Teljes szövegét l. a Függelékben.

[3] Emlk. 84. old.

nézetüket fejezték ki a latin szertartásu egyházfők is.[1] Ebből is nyilvánvalóvá lett, hogy az Országos Bizottság tagjai a legjobb utat választották, midőn a legfelsőbb fórum: Róma elé akarják terjeszteni ügyüket.

Ezen római uttal egyébként külön fejezetben kell foglalkoznunk, tekintettel a tárgy fontosságára.

[1] Emlk. 10. old.

IV.

A római zarándoklat és következményei.

A minden oldalról megfontolt kérdések után a magyar liturgisták ügyüket a legfelsőbb és legilletékesebb itélőszék elé óhajtják vinni. Már az országos bizottság megalakuló ülésén kiadják a lelkes jelszót: „Zarándokoljunk Rómába.“[1]

Az országos bizottság vezetőségének célja az volt elsőben, hogy a zarándoklat „mint külön álló csoport“, azaz mint tisztán a magyar görög katholikusok gárdája jelenjen meg a római pápa előtt. Tervüknek nagyobb sikert szerzendő, a munkácsi és eperjesi megyés püspökök jóakaró támogatásáért folyamodnak, kiktől azt meg is kapják. Azonban azon fontos óhajuk, hogy az emlitett megyés püspökök résztvehessenek a tervezett zarándoklatban, Rómában ellenzésre talált. A közös püspöki felterjesztésre ugyanis az apostoli széktől érkezett két

[1] Emlk. 10. old.

leirat,[1] ezt a püspököknek nem engedte meg; másrészről azonban ezen leiratok tudomásul adták, hogy az országos bizottság által vezetendő zarándoklatot Őszentsége fogadni fogja. Egyuttal különösen hangsulyozva lett a kérelem nehézsége, jelentősége és fontossága, nemkülönben az is, hogy egyelőre végleges válaszra nem számithatnak, csakis az Emlékiratot adhatják át az illetékes kongregációnak, ahol majd a kérelmet érett és beható megfontolási tárggyá fogják tenni. Épen ebből tünik ki, hogy Róma már nem a merev elutasitó álláspontra helyezkedik többé, hanem elismeri a kérdés fontos horderejét és kész az ügyet alapos megfontolással és bölcsességgel fontolóra venni.

A több alkalommal elhalasztott zarándoklat idejét a vezetőség az 1900-iki nagy jubileumi szent évre tette át. Időközben Rómából buzditó felhivások érkeztek a görög katholikus püspökökhöz is, melyben fel lettek szólitva, hogy mennél népesebb zarándoklatokat vezessenek az apostolok sirjához. Erre „Vályi János eperjesi püspök úr magához hivatta országos bizottságunk elnökét és előtte azt a kijelentést tette, hogy hajlandó volna zarándoklatunkat Rómába vezetni, ha országos bizottságunk belépne a világ minden részeiben müködő azon keresztény-katholikus hivők szövetségébe, a kik a század forduló alkalmával a Megváltó Jézus Krisztus és az ő dicső földi Helytartója iránti ünnepélyes hódolatra egyesültek. További föltételül azonban kikötné, hogy a zarándoklathoz egyházmegyéjéből ne csak a magyar,

[1] Az egyik 10.255 jegyzőkönyvi szám alatt 1899 szeptember 26-iki keltezéssel a „Santa Congregazione de Propagande fide per gli affari de rito oriental" főnökének Ledochowski biborosnak aláirásával; a másik pedig 52.290. szám alatt és 1899 szeptember 30-iki kelettel Rampolla biboros-államtitkár néválairásával jelent meg. L. Emlk. 13. old.

hanem más ajku hivek is csatlakozhassanak".[1] Ezen kikötés oka az előbb emlitett dolog. T. i. a püspök keze kötve volt. Ő mint tisztán a magyar liturgiát kérők vezetője nem jelenhetett meg Rómában, de az összes magyarországi görög katholikusok jubileumi zarándoklat vezetőségének elfogadásában mi sem gátolta. Igy a zarándoklat hivatalosan nem kizárólag magyar jellegü lett.

Ezen zarándoklatnak fontossága a magyar liturgiáról szóló Emlékirat[2] átnyujtásában csucsosodik ki. Ha ugyanis Róma megengedi, hogy nyilvánosan és maguk az illetékes püspökök nyujtsák át azt és egyuttal az üdvözlő beszédben emlitést tehessenek a magyar liturgiáról, ugy elismeri a kérdés nagy horderejét és kész azt beható tárgyalás alá venni. Ez meg is történt. A zarándoklat vezető püspöke Vályi János dr. eperjesi püspök az előirás szerint az elmondásra készülő üdvözlő-beszéd tervezetét a pápai főkamarásnak benyujtotta. Azonban — miként az Emlékirat irja —: „Ő Szentségének egészségi állapota nem engedte meg a tervezett hosszu beszéd elmondását, minélfogva vezető püspökünknek értésére adatott, hogy a beszédet lényegesen meg kell röviditeni s annak csak a zarándokok hódolatának tolmácsolására kell szoritkozni, mert nem ütközik ugyan nehézségbe, hogy a beszéd kapcsán az emlékirat is — mint a hivők legalázatosabb kérvénye — bemu-

[1] Emlk. 15. old.

[2] Ezen Emlékirat külön és bővebb ismertetését nem tartom célszerünek ezen mű keretében. A tárgyalás alatt ugyanis történt reá többször hivatkozás és jelenleg csakis a beosztását soroljuk fel. Áll pedig: bevezető részből, majd az Unió előtti görög szertartásu magyarság történetét adja, ezt követi az Unió utáni történet; azután következik az országos bizottság és a hivők csatlakozásának előadása; a negyedik fejezet a kérelem és a gyakorlat liturgikus alapját fejti ki; az ötödik az egyházjogi kérelem alapját tárgyalja; a hatodik rész az ellenvetéseket cáfolja, végül a befejező rész röviden felsorolja az indokokat, melyek szükségessé teszik a magyar nyelvnek a görög katholikus istentiszteletben való alkalmazását.

tattassék Ő Szentségének, de az Apostoli Szék már előbb közölt határozatával nem volna összeegyeztethető, hogy a püspök, mint az elbirálásnál közreműködésre hivatott egyházi fórum, az emlékirat érdekében már most nyilatkozzék."[1]

Ezen utbaigazitások alapján készült el az Ő Szentsége előtt elmondott hódoló beszéd, mely a magyar liturgia kérdését igy érinti:

„Insuper tamen hac solemni occasione nos utriusque diocesis episcopi humillime supplices et ad pedes Sancitatis Vestrae profundissime provoluti, non dubitamus libellum memorialem opera commissionis regnicolaris Hungaricae adornatam, in quo humillima petitio de usu linquae Hungaricae apostolica auctoritate in s. liturgia concedendo continetur, nomine praesentium peregrinorum et absentium, qui universim plus quam ducenta millia numerantur, graeci ritus catholicorum Hungarorum Sanctitati Vestrae filiali homagio praesentare, atque, eundem libellum ad altissimam beati Petri, Principis Apostolorum Cathedram deponendo, ardentissimis Sanctitatem Vestram precibus exorare, ut ad libelli huius nationum momenta benique respicere, tot christifidelium spiritualibus indigentiis paterne succurrere, iusta eorum vota et desideria clementissime exaudire, atque usum linquae Hungaricae in cultu divino summa apostolica auctoritate adprobare et sanctificare velit."[2]

A szószóló püspök által az Emlékkönyv a Szentséges Atya kezeibe adatott és ezzel az aktussal az egyház nehéz problémáinak egyike a legilletékesebb itélőszék döntése elé jutott, mely — termé-

1 Emlk. 24. old. Az eredeti beszéd-tervezet teljes szövegét lásd e műben Fontosabb okiratok cim alatt.
2 Emlk. 26. old.

szerüleg — ily dologban itéletet azonnal nem mondhatott, hanem — hogy Szabó Jenő országos bizottsági elnök helyes szavaival fejezzem ki magamat — azt értették meg a magyar liturgia kérelmezői: „Nagy dolog az, fiaim, amit ti kértek, Róma ily fontos ügyek felett nem szokott könnyen és gyorsan határozni, térjetek tehát vissza békével és áldásommal szép hazátokba, menjetek és küzdjetek, mint a küzdő Anyaszentegyház tagjai, küzdjetek oly fegyverekkel, melyeket az egyház megáld és szentesit, védekezzetek, de ne támadjatok, oszlassátok el a félreértéseket és aggályokat, deritsétek ki napnál világosabban lelki szükségeteket és várjátok be türelemmel, Istenbe vetett bizalommal az Apostoli Szék döntését. Megértettük, hogy ez az ut vezet el bennünket szent Igazunkhoz.“[1]

A római zarándoklattal tehát annyit értek el a magyar liturgiai mozgalom vezérei, hogy egy nemes erény, a türelem erényét szivták magukba, mely figyelmeztette őket a további mérsékelt haladásra. És — dicsérettel legyen mondva — ezt a legujabb időkig meg is tartották. Mindjárt az 1900. év december 4-én tartott hajdudorogi záróünnepélyen „az országos bizottság egyelőre befejezettnek vélte tekintetni missióját, mert biztosan számithatott arra, hogy most már minden igaz katholikus, fiui engedelmességben és békében fogja bevárni az Apostoli Szék döntését.“[2] Átérezték, hogy „a mi mozgalmunk és szent törekvésünk sok türelmet igénylő nehéz dolog, a mely könnyen adhat alkalmat félreértésekre. De meg vagyunk győződve arról is, hogy minél jobban megismernek bennünket, törekvéseink önzet-

1 Emlk. Előszava V. old.
2 Emlk. 31. old.

lenségét és tisztaságát: a felismert igazság fénye annál inkább eloszlatja a félreértések és gyanusitások ködét".[1] Ezért igyekeznek különösen két irányban eloszlatni az aggodalmakat.

Az első aggodalom, mintha a magyar liturgia engedélyezése a latin szertartásra hátrányos visszahatással lenne. Ennek az aggálynak a megdöntésére „budapesti egyháztanácsunk utján mindent elkövettünk, hogy a székesfővárostól már kieszközölt patronátus alapján, budapesti templomunkat és parochiánkat mielőbb berendezhessük és ezáltal is próbakövét adjuk annak, hogy liturgikus gyakorlatunk a latin szertartásra semminemü visszahatással nincsen".[2]

A másik aggodalom, mintha a magyar liturgiai mozgalom oda vezetne, hogy a ruthén vidéken élő papság orosznak vagy muszkának fog neveztetni. Ezen aggodalom eloszlatására odatörekesznek, „hogy az ilynemü indokolatlan elnevezések lehetőleg még a népies használatból is kiküszöböltessenek. Épen mi vagyunk azok, kik epedve várjuk azt az időt, a midőn a gör. kath. magyar nép lelki szükségének kielégitése után a gör. kath. szertartás hivei vallásuk révén nyelvi és fajkülönbség nélkül nem fognak máskép;neveztetni, mint görög katholikusoknak. Épen mi vagyunk azok, a kik szigoruan meg akarjuk tartani egyházmegyéink régi hagyományait ugy az egyházi, mint a világi téren. Azt valljuk ugyanis, hogy más dolog a vallás és megint más a nemzetiség, sőt maga a nemzetiség is nem azonos sem a faji leszármazással, sem az anyanyelvvel; a vallás kizárólag a lelki szükség kérdése, a faji leszármazás a tudományé, az anyanyelv a nevelés és a statisz-

1 Emlk. 35. old.
2 U. o. 36. old.

tika kérdése, a nemzetiségi hovatartozásra pedig a közös mult által megszentelt hagyományokon kivül egyesegyedül a politikai meggyőződés és a hazafiui érzelem lehet döntő és irányadó".[1] Különösen hangsulyozzák ezt, mivel „eddig is főleg a mi liturgikus mozgalmunk volt az, mely kitüntette egyházmegyénk vegyesnyelvüségét s ezáltal a népies „orosz vallás" elnevezésnek helytelen voltát a köztudatba áthozta".[2] Legfőbb törekvésük pedig arra fog irányulni, hogy mozgalmuk a régi hagyományok megváltoztatására sem okot, de még ürügyet sem szolgáltasson."[3]

Elhagyva azon megokolatlan és meddő hirlapi vitákat, melyeket a boldog emlékü Firczák Gyula munkácsi püspök által kiadott és a ruthén nép nevelésére irányuló pásztorlevél okozott s a melyeket a „Pax" körlevél kibocsátása megszüntetett, röviden ki kell emelnünk az ezen időbeli magyar liturgisták érdemét, mely abban nyilvánul, hogy a nemzeti liturgikus nyelvért való törekvésben nem vezette őket egyházellenes eszme, miként ez Német- és Franciaországban történt azelőtt, ahol t. i. a jozefinizmus és gallikanizmus elvek által táplált irányzat oltárra akarta vinni a népnyelvet és amely törekvést nem annyira a nemzetieskedés, mint inkább az egyház iránti gyülölet és ellenszenv táplált. Ezen irány, ezen eszmék mindenkor távol voltak a görög katholikus magyarságtól. Ha az azelőtti korban a nemzetieskedő irány is mozgatta a magyar liturgia hiveit, de egyházellenes törekvések gyanuja sem férkőzött soha a mozgalomhoz. Azonkivül határozottan be kell vallani, hogy ezen időben, mikor a

1 Emlk. 36. old.
2 U. o. 37. old.
3 U. o. 38. old.

görög katholikus intelligencia a köznépet is meg-mozgatta, a mozgalom és a magyar liturgia szente-sitésének vágya a nép lelkületét is áthatotta és már az általános lelki szükség vitte benne a főszerepet. Amit egyébként legjobban bizonyit az, hogy a megyés püspökök is felkarolják a helyes irányu törekvést és maguk is belátják e kérdés megoldásá-nak szükségességét.

V.

A legujabb törekvések és Róma döntése.

A római zarándoklatot követő idők egyik fő-mozzanata, — a budapesti magyar görög katholikus egyházközség megalapitása után — nevezetesebb esemény csak a legujabb időben történt.

Az 1911. évi junius hó 30-án tartott főrendiházi ülésen Szabó Jenő a legujabb törekvéseknek programját adta: „Nem ajánlhatom a kormánynak az eddigi uton való további kisérletezést, mert teljesen elhibázottnak tartom a m. kir. kormánynak 1896. évi elhatározását, mely szerint a görög katholikus magyar hivek által már régóta sürgetett külön egyházmegyéről mindaddig nem lehetne szó, mig a római Szentszék a magyar liturgiát nem engedélyezte. Elhibázottnak tartom azt a modus procedendit először azért, mert a görög ritus egyházi nyelveinek kialakulási története azt tanusitja, hogy mindenütt előbb alakult ki valamely megelőző egyházi nyelv aegisze alatt az egyházi terület s csak

azután alakult ki az uj egyházi nyelv; másodszor azért, mert a magyar liturgia teljes kialakulása külön püspöki székesegyház és püspöki kormány nélkül nem is képzelhető s harmadszor azért, mert a magyar liturgia egyházi elismerésének természetes és szükségképi előföltételeihez tartozik az is, hogy legyen legalább egy egyházmegye, melyet egészben magyarnak lehet tekinteni. Az uj egyházmegye nem jelentené szükségkép a görög katholikus egyházmegyéknek nyelvterületek szerinti elkülönitését. Ez az elkülönités ugy magyar nemzeti szempontból, mint a hitélet szempontjából indokolt lehet a románokkal, de nincs indokolva a hazafias és magyar érzelmü szlávajku görög katholikusokkal szemben.“ Ez volt tehát a legujabb cél, mely felé törekedtek a legutóbbi időben, azaz a különálló „magyar“ püspökség felállitása. És hogy mik ennek a mozgató rugói, ugyanazon Szabó Jenő fejti ki a „Religio“ hasábjain[1] „Az uj görög-katholikus püspökségről“ szóló polemikus cikkében, melyet Hadzsega Gyula dr. „Görög kath. „magyar“ püspökség és magyar liturgikus nyelv“ történeti és jogi tanulmánya ellen folytatott.[2]

Szabó cikkének eszmemenete a következő: A legujabb törekvés nem visszatérés a régi taktikára, amelynek célja az volt, hogy az egyháznyelvi ügy törvényes szabályozását egy külön püspökség vigye keresztül, mivel az 1896. év pápai tilalmat követő ismeretes irányt „a gör. kath. magyarság nem önként választotta, hanem azt a m. kir. kormány és a róm. kath. püspöki kar irta elő“. Ezen irányt akkoriban azért helyeselte a kormány, mert a magyar, a román és szláv nép egyházmegyei közösségben a

1 L. „Religio“ 1911. LXX. évf. 723—726. old.
2 L. u. o. 1911. 660—662; 665—676 és 692—694. old.

magyarosodás könnyebb módját látta; a püspöki kar pedig, habár egyházpolitikailag helytelenitette is a magyar liturgiát, azonban a hivek lelki szükségletének kielégitésére némi tért óhajtott engedni a magyar istentiszteletnek. Alább azonban mégis bevallja, hogy történt „visszatérés“ a régibb taktikára. „A külön püspökségre való visszatérés első sorban a román egyházmegyék magatartása miatt vált elkerülhetetlenné“, amennyiben „ismeretes, hogy a román többségü egyházmegyék a liturgiában semmi legkisebb tért sem akartak engedni magyar hiveiknek s ez a körülmény már egymagában is elegendő ok volt arra, hogy visszatérjünk a külön püspökség eszméjére, mert mint a gör. kath. magyarság vezető emberei, nem vehettük magunkra, hogy pusztulni hagyjuk ottani magyar hitsorsosainkat és véreinket“. Ez az egyik ok. A másik pedig az, hogy „a nehéz nyelvi kérdés törvényes rendezését tagadhatatlanul csakis egy minden nemzetiségi ellenhatástól mentes uj püspökség viheti legkönnyebben keresztül“.

A történelmet hamisitanók meg, ha eltagadnók, hogy a magyar liturgia vezetői e legujabb időben tényleg visszatértek a régi hajdudorogi bizottság által hirdetett külön püspöki egyházmegye eszméjéhez. Ezen eszmét maga a kultuszminiszter is észrevette és rögtönzött válaszában azonnal ki is fejezte e szavakkal: „Ebben az emlékiratban kimondatik az, hogy a magyar püspökség felállitását nem tekintheti föladatának a bizottság.“[1]

Az emlitett főrendiházi beszéd és a miniszternek egyébként kedvező nyilatkozata hatott a vidékre

[1] Lásd egyébként az általunk már idézett helyet az Emlk. 110. oldalán: „A magyar püspökség jelszava, mely alatt hajdu-doroghi testvéreink küzdöttek, nem talált helyeslésre az állami hatalomnál, mely azt kivánja, hogy előbb az egyházzal hozzuk rendbe ügyünket.“

is és ugyanezen év, azaz 1911 szeptember 12-én a hajdudorogi püspöki külhelynök a joghatósága alá tartozó hitközségeket nagy értekezletre hivta össze. „Az értekezlet egyhangu lelkesedéssel kimondja, hogy a különálló gör. kath. magyar püspökség felállitását nemcsak méltányosnak, kivánatosnak és ugy a hitélet, mint a magyar nemzeti érdek szempontjából feltétlenül szükségesnek, tovább nem halaszthatónak tartja."[1]

Mig idehaza ezen csendesebb és higgadtabb mozgalmak történtek, azalatt Rómában a magyar liturgia kérdése a végleges megoldás felé közeledett. Ennek oka pedig nem valószinütlenül abban rejlik, hogy a legujabb irány követői dicséretre méltó egyházias szellemben küzdöttek. Nem kivánták magukat az egyházi téren megkülönböztetni a szlávajku hittestvéreiktől, — miként ezt az 1868-as években tették — nem kivánták, hogy az uj egyházmegyét okvetlenül magyarnak nevezzék, hanem meg akartak maradni a hagyományos és törvényes „görög katholikus" jelleg mellett, sőt nem is ragaszkodtak feltétlenül a magyar liturgiához sem, hanem számolva az egyházpolitikai követelményekkel, beérnék azzal, hogy az ősi görög liturgikus nyelv mellett a magyar istentisztelet oly egyházhatósági törvényes szabályozást nyerjen, mely véget vetne a tarthatatlan állapotnak.[2]

Tehát a legujabb magyar liturgisták készek voltak

1 L. az egész gyülés lefolyásának leirását: Görög Kath. Szemle: Ungvár, 1911. 38. szám, 1—4. old.

2 L. „Religio" 1911., 7?5. old. — Ugyanez az elv olvasható egy más fejtegetésben: „Lehet, sőt valószinű, hogy reményünk nem nyer majd teljesedést, de hálás szivvel vesszük az apostoli szék ama intézkedését is, mely az ó-görög nyelvnek fog helyet adni a mai ó-szláv nyelv helyébe és egyben a magyar nyelvnek mai térfoglalását elismeri." Magyar Dani: A görög kath. magyar püspökség kérdéséhez. Hajduböszörmény, 1912. 12. oldal.

a nyelvet is feláldozni, ha csak részlegesen is biztosittatik a magyar nyelv liturgiai használata. Gondolom, ezen körülmény volt Rómára a legnagyobb hatással. Igaz ugyan, hogy mi a liturgiák jogi kérdéseivel nem foglalkoztunk e mű keretében, azonban bátran jelenthetem ki, hogy a magyar liturgiai kérdés az egyház történelmében páratlanul áll. Talán ha a schizma keretében és idejében történt volna a kialakulása, ugy könnyebb megoldást nyert volna; azonban — és ezt el ne feledjük — a magyar liturgiai mozgalom az unió után keletkezett és tudvalevőleg, azelőtt már egy teljes századdal a trienti szent zsinat lerakta a liturgiai jog alapjait. Ugy a római katholikus, mint a görög katholikus liturgia főfelügyeleti és rendezési joga kizárólag a pápának van fentartva és ezen fenhatóság alól ki nem vonhatja magát senki, még az „ut ritus Graecae ecclesiae nobis servari liceat“ kimondott unionális okirat elve szerint sem.

Róma szava nélkül bármennyire is erőlködtek volna a jogszokás, a keleti ritus fegyelmének és történetének magyarázói, törekvésük ugyis dugába dőlt volna. De — és épen ez a dicsérendő — haladtak az egyház szellemében és várták a vezér szavát és ez az irányelv juttatta diadalra a magyar liturgia harcosait.

A S. Congregatio Consistorialis az 1912. év junius 8-án kibocsátja a „Christifideles graeci“ kezdetü bullát,[1] mellyel megalapitja a hajdudorogi egyházmegyét és megoldja a magyar liturgiai kérdést és pedig oly irányban, miként az utóbbi időknek magyar liturgista vezérei óhajtották, t. i. az uj

[1] L. a bulla teljes szövegét a Függelékben.

egyházmegye liturgiai nyelvéül az 1915. évtől kezdődőleg az ó-klasszikus görög rendeltetik el; a magyar nyelv pedig csakis oly téret kap a szent ténykedésekben, mint aminőt az apostoli rendeletek megengednek a római katholikus egyházban a nemzeti nyelveket illetőleg. Ezen bulla a magyar liturgiai mozgalmat végleg befejezte.

Nem lehet célom e munkámban ezen alapitó bulla tartalmát részletesen magyarázni, ez — gondolom — inkább a jogi kérdést illeti. Hasonlóképen mellőzendőnek vélem azon ujabb s nem épen keresztény testvéri szeretetre valló egyenetlenkedések és civakodások leirását, melyek a bulla megjelenése és az uj hajdudorogi egyházmegye életbeléptetése óta[1] folynak (ennek megirását inkább egy későbbi, leülepedettebb időben élő történetiróra hagyom); itt legyen szabad csakis egy kis részt ideigtatnom egy tanulmányomból, mely a „Christifideles graeci" bulla bevezető, okadatoló részét ismerteti:[2]

„Roma locuta, causa finita." Róma beszélt, az ügy el van intézve. Hogy miért lett meg a hajdudorogi egyházmegye; itt (a bullában) vannak az okok lakonikusan megörökitve. Nem egyoldalu s elfogult oknyomozó történetirók következtetései ezek, hanem a párttusák felett magasan lebegő éles szem, higgadt, „beható érett tanulmány" által elért bölcs itélet szavai. Mily szépek már az első szavak! „A Krisztustszerető görög szertartásu katholikusok..." Ezekről a Krisztust szeretőkről akar gondoskodni és gondoskodik is Krisztus helytartója. Tehát nem a magyar nemze-

1 Az uj görög katholikus püspökséget Scapinelli Rafael bécsi nuncius a pápától nyert felhatalmazás alapján az 1912. év november 17-én kelt dekrétumával léptette életbe. Szövegét lásd a Függelékben.

2 Görög Kath. Szemle, Ungvár, 1912. XIII. évf. 38. szám, 1—2. old.

tiség fellenditése s a románok elnyomása a cél; ezt igy csak idehaza gondolják sokan.

Az egyházmegye felállitásának főinditó oka, miként a bulla mondja, *az egyházi hierarchia fejlesztése* a magyarországi görög katholikusoknál. Róma örömmel tapasztalja, hogy Magyarországon az egyesült vallás lendületnek indult. Észreveszi azt a fiui hódolatot, melyet a szentszék iránt tanusitanak, hallja azt az elkeseredett küzdelmet, melyet az igaz hitben megerősödött görög katholikusok vivnak a ravaszul támadó szakadárok ellen és megérti bölcsen, hogy a hitet erősiteni kell. Tudja, hogy fel kell vértezni a kis csapatot és a hitbeli kellemes kötelékekkel magához kell erősitenie. És — jól megjegyzendő — nem mi, ugynevezett ruthének állunk a harc tüzében, ellenünk csak guerilla harcot folytatnak ott a Kárpátok között, hanem a román görög katholikusok azok, akik együtt laknak a farkasokkal, kiknek minden percük szellemi harcban tellik el. Hozzájuk szóinak azok a szép dicsérő szavak: „az egész kelet katholikusainak példányképül szolgálnak“. Nem porhintés, avagy hizelgő mondás ez, de megérdemelt kitüntetés. Lendülettel szónokolni nem nagy dolog, eszméket puffogtatni könnyü mesterség, de egy életet átélni szilárdan a jóban, kisértéseknek ellentállani és a hitet nemcsak megtartani, de terjeszteni is, az már valódi érdem. Meglehet, hogy mi elfogultságunkban talán ezt nem is vettük észre!

A bulla két első bekezdése a magyarországi görög katholikusok hitbeli buzgóságára, fiui ragaszkodására és a katholikus hűségre vonatkozik. És ezen nemes törekvések szebb dicséretet e földön nem is kaphatnak, mint az apostoli szék ezen szavait.

Krisztus nevében szólal meg Ő: „Ti törekedtek és én igyekezetetek elé gátat nem vetek, de fejlődésteket irányitom tovább, a helyes medret jelölöm ki számotokra. Igaz, jól tudom, hogy a nyelv, mellyel bölcsőtökben egykor elszenderedtetek, mellyel első vágyatokat fejeztétek ki, mely véretekben pezseg, az a nyelv férfikorotokban is befolyásolja még vallási élteteket is. Én tehát — az örök Róma — ki a veséket is látom, fejlődésteknek uj irányt szabok."

Itt az ok! A bulla harmadik bekezdése leplezetlenül tárja ezt elénk. Megsokasodott a görög katholikusok között azok száma, kik a magyar nyelvet használják és akik állhatatosan zörgettek a szentszék ajtaján, hogy ők is éljenek ugy, ahogy szivük diktálja. Tehát az apostoli szék elismeri maga is, hogy „megsokasodott" ezek száma. Nem tér ki ez elől a tény elől, de egyébként szemet nem is hunyhat, hiszen ez most már való. Azonban észrevesszük, hogy Róma itt nem a magyar liturgiai nyelvről szól, hanem általában a nemzeti liturgikus nyelvekről beszél, melyek a keleti szertartásokat annyira befolyásolják és igazgatják.

És most ad fortissima. Róma kimondja egyenesen véleményét és döntését: ezen uj egyházmegye létesitése „nagyon is megfelel". És miért? Az ok kettős.

Első, „hogy ezzel a keresztény vallás, a béke és egyezség maguk között a több nyelven beszélő görög szertartásu hivek között tápot kapjon". Ez az, amiről eddig is beszéltünk. A béke, a szeretet, a megértés elérése; ezeket üzte ki a bölcsődal a szivekből, ennek a helyreállitása a cél. Róma tudja, hogy szent István apostoli országát selyem szálak-

kal kell magához fűznie és milyen bölcsen választja meg a szint, mely mindenkinek külön-külön nyeri meg izlését! Mélységes pszichologiai és theologiai erő rejlik e szavakban. „Lelkesedtek, buzgólkodtok, de azért lelketekben egy ideghur rezeg, mely tul van feszitve, melyet a ti nemzetiségi lelkesedéstek fel és feljebb hangol és amely — ugy látom — el is pattanhat, azért én — szólal meg Róma — ezt a hurt meghagyom ugyan nektek, de egy más ideghurt, a krisztusi szeretet hurjait is megpróbálom pengetni bennetek."

Gondolom, bátran mondhatjuk ki: „megfelel" az uj egyházmegye létesitése azért, hogy a keresztény katholikus vallás tüzét el ne oltsa a schizma vizenyős mocsara, mert a „több nyelven beszélő görög szertartásu hivek között" nincs egyetértés, nincs béke és ahol civakodás, harag és gyülölség van, ott a józan ész, a helyes itélőképesség elhomályosul, ott felüti fejét a szenvedély, mely vakon rohan és felhasznál oly eszközt is, mely magát a támadót is tönkreteszi.

Az uj püspökség felállitásának *második oka*, mely már az alapitó bulla szövegéből is oly élesen kiviláglik az, hogy Róma megborzadt (szabadjon épen e szót használnom) a keleti szertartásokban a nemzeti nyelveknek behozatalától. E bulla nem támadja kizárólag a magyar nyelvet, hanem kifejezetten csakis a „nemzeti nyelvek" liturgiai használatát. Egyébként álljanak itt a bulla szavai szószerint: „Valóban kétséget nem szenved, ez a létesités (a püspökség) nagyon is megfelel, hogy... elháruljon annak a... helytelen visszaélésnek veszélye, t. i. a nemzeti nyelveknek a szent liturgiába való behozatala."

Szóval *Róma a teljes magyar liturgiáról hallani sem akar,* mert ő egy „görög szertartásu katholikus egyházmegye létesitését“ határozza el és a bulla intézkedő részében a görög nyelv használatát olyképen rendeli el az uj egyházmegyében, miként a latin nyelv használatát a római katholikus egyház kebelében. És itt látom én a nehézségek gócpontját! Mert miként fogja alkalmazni a római szertartásban megengedett nemzeti nyelvek használatát az uj egyházmegye a görög szertartásban, mikor két birodalomról van szó, melynek más és elütő a szokása, törvénye, élete, lehellete?! *Ezek mind nyilt kérdések, melyeket csakis az 1915. évben kormányzó püspök mély egyházi bölcsessége oldhat meg.*

Az én meggyőződésem, hogy a „Christifideles“ bullában egy, a jövendőben általánosan megalapitandó uj liturgiai görög jognak árnyéka tünt elő, melyet épen a magyar liturgiai mozgalom idézett elő. Részemről ugyan — hogy nyiltan beszéljek — egységes és egyesitő erőnek tartanám, ha az összes görög szertartásuak egyesitve volnának épen a liturgiai nyelv alapján s igy a schizmatikus behatásokat is könnyebben lehetne ellensulyozni, mindazonáltal ismétlem, hogy egy keleti szertartásu nyelvprobléma praeludiuma játszódik le ma előttünk, melynek többi felvonásai el vannak még takarva szemeink elől.

A magyar liturgiai nyelv mozgalmának története az egyháztörténelem egyik legérdekesebb mozzanatainak egyike és nem lesz kárbaveszett munka, ha hiteles okiratok és alapos tanulmányok alapján teljes világosság fog derittetni rája.

VI.

Helyes-e a „görög katholikus" elnevezés?

Szükségesnek látjuk még befejezésképen azon sokat vitatott kérdésnek a rövid megvilágositását, vajjon helyes-e a napjainkban széltében használt „szláv görög", „román görög", „magyar görög"[1] elnevezés.

Kétséget kizárólag a szertartások különbözőségéből ered az egyes szertartásokat követők elnevezése; mivel ezen elnevezések a görög, szyr, örmény stb. a keleti keresztény szertartások változatait, különbözőségeit fejezik ki. Ha tehát azt mondják: „görög", ezt a jelleget az adta meg nekem, hogy én a keresztény szertartás azon változatába tartozom, amely köznéven „görög" elnevezést visel.

Egyébként a most felvetett kérdést a liturgiai cselekmények tudományos elnevezései döntik el; kisérjük tehát figyelemmel ezen elnevezéseket.

A liturgiai cselekmények két latin elnevezés alatt

[1] Elismerjük ugyan, hogy a *magyar görög* elnevezés csakis akkor lett jogilag helyessé, mikor a magyarnyelvű liturgia részben engedélyezve lett

szerepelnek: „caeremonia“ és „ritus“. Az előbbi szó eredete alapos viták okozója. Az egyik csoport „Cerus“ elavult szóból származtatja, ami szenteltet, szentet jelent. A másik tábor a Rómához közel fekvő „Caere“ városától szeretné kimutatni keletkezését, mivel e város a római nép áldozatbemutatásának egyik főszinhelye volt. Ismét mások „χειρος νόμος“ szóban vélik feltalálni az eredetét, mivel ezzel jelezték a régi rétorok a test és kéz mozdulatainak törvényeit.

A „ritus“ szó keletkezése azonban már sokkal bizonyosabb. Ez a „rite“ vagy „recte“ latin szavakból származik, tehát jelentése: illendően, helyesen. A pogányok is különösen ezzel jelezték az istentiszteletek szokásait, módjait.

Mindkét elnevezésnek elfogadott és használatos magyar jelentése: szertartás.[1]

Bennünket csakis az eredeti jelentés érdekelhet, amennyiben ebből tudhatjuk meg a szertartás követőinek helyes vagy helytelen elnevezéseit.

Midőn azt mondjuk: „római szertartás“, „görög szertartás“, „kopt szertartás“, akkor e szót: „szertartás“ (ritus) az usus loquendi szerint eredeti (etymologiai) jelentésében vesszük. Jelentése tehát: *szokás, mód.* Eszerint „római szertartás“ annyi mint *római szokás szerint,* „görög szertartás“ annyi mint *a görögök módja szerint,* „szyr szertartás“ jelentése: *szyr módon,* stb.

Tudvalevő[2] dolog, hogy a jelenlegi keleti ke-

1 Éles különbséget a caeremonia és a ritus között nehéz felállitani. A megkülönböztetés csakis a latin szavak alapján lehetséges. Az utóbbi: ritus — egy liturgikus funkciónak összessége (pl. az egész keresztségnek). Az előbbi: caeremonia — pedig az egynemű szertartás egyes ténykedéseit jelzi.

2 L. bővebben: Nilles: Callend. utriusque Ecclesiae (Oeniponte, 1896.) Th. I. — Daniel: Codex liturgicus, Th. IV. — Maximilianus princeps: Praelectiones (Bermae, 1904.)

resztény ritusoknak négy nagy osztálya van: a görög, szyr, kopt és az örmény. És honnan ezen elnevezés? Az ősi liturgiákból. Azt is tudjuk, hogy négy ősi keleti liturgia van: *szent Jakabé* (vagy másként: jeruzsálemi), *szent Márké* (vagy alexandriai), *Addeus* (vagy Thaddeus) és Máris apostoloké és végül a *byzanci* (vagy konstantinápolyi).

És most erősen hangsulyozzuk, hogy azon egyházak, melyek csaknem kizárólag egy-egy anyaliturgiának alapján fejlesztették tovább liturgiájukat, külön-külön ritusosztályra oszlottak és egymástól elütő néven szerepelnek. Igy szent Jakab liturgiája alapja az örmény ritusnak; szent Márk liturgiájában birja eredetét és ebből fejlődött külön szertartássá a kopt ritus, amely egyébként két alosztályu szertartásra oszlik, nevezetesen: az egyptomi és az aethiopiai koptra. A Jakab és Thaddeus liturgiának további fejlődése a többi keleti szertartásoktól elütő szyr ritus. (Alritusai: a tiszta szyr, a maronita szyr, a chald szyr és a malabári szyr.) Végül a byzanci vagy konstantinápolyi anya-liturgia talajából és medréből fejlődött ki a görög ritus. (Ágai: a tiszta görög, melchita görög, ó-szláv görög, román görög és legujabb változata a magyar görög.)

Ezek után önként bomlik fel az összegobozott csomó, a felvetett kérdés: helyes-e a görög katholikus elnevezés? Az örmény ritus követője örmény szertartásu; az egyptomi és aethiopiaiak kopt keleti szertartásuak; a tiszta szyr, a maronita szyr, a chald szyr és malabári szyr — szyr ritusuak. És pedig azért, mivel azon keleti keresztény szertartásoknak osztályaiba tartoznak, melyeknek nevei: örmény, kopt és szyr ritus. Hasonlóképp *jogosan és helyesen* nevezi

magát a tiszta görög, melchita görög, ó-szláv görög, román görög, magyar görög *görög szertartásunak*, mivel ő annak a keleti keresztény szertartásnak ritusosztályába tartozik, amely kizárólag a byzanci liturgia alapján áll s melynek általánosan elfogadott és tudományos elnevezése: „Ritus graecus". A „görög" elnevezés tehát mindarra alkalmazandó, — és nemcsak alkalmazható — ki a keleti keresztény szertartások ezen bármely alfaju görög ritusosztályába tartozik.

A leggyakrabban hangoztatott ellenvetés a liturgiai nyelv körül forog. Unosuntalan azt halljuk, hogy a görög szertartásuak liturgiájában (kivéve a tiszta görögöt és az 1915. évtől kezdve a magyar görögöt) miért nincs görög szó? De a keleti szertartások nyelvtörténeteinek alapos ismerője ezen fenn nem akad. Nem azért „görög" az ó-szláv, román, melchita- és a magyarnyelvű liturgiát követő, mert liturgiai nyelve a görög, hanem, mivel az ő liturgiája a görög anya-liturgiától származik és igy azon családba tartozik, melynek a neve: görög.

A jelenlegi usus loquendi alapos történeti támponton nyugszik, habár — abszolute szólva — az elnevezéseket minden nagyobb liturgiai sérelem nélkül meg lehetne változtatni; de — véleményem szerint — felesleges és sok nehézségbe ütköznék ezen névváltoztatás. Nevezetesen: a ritus-jelleget mulhatlanul fel kellene tüntetni, mivel nem mondhatjuk csupán eként: „szláv katholikus", „román katholikus", „magyar katholikus", hiszen igy — a differencia specifika elhagyásával — azt sem tudnók: római vagy más szertartásu szláv, román, magyar katholikusokról van-e szó? Másrészt a „római szertartásu

görög katholikus"-t semmiesetre sem lehet reájuk oktrojálni, amennyiben ez legkevésbé fedi a valóságot.

Leghelyesebb a régi és indokolt „görög szertartás" elnevezés. A közelebbi meghatározásban pedig még a használt liturgiai nyelvet feltüntető jelzőt is helyes felvenni: „ó-szláv görög katholikus", „román görög katholikus", „magyar görög katholikus". Tagadhatatlan tény ugyan, hogy e jelzők a közvélemény szemében a különböző görög szertartásuakat nemzetiségi szinben tüntetik fel, igy lettek pl. a szláv görög katholikusok köznyelven „oroszokká", mindazonáltal — egyéb félreértések elkerülése végett — a görög szertartások szabatos megkülönböztetése kivánja a fentebbi éles megkülönböztetéseket. A közvélemény idővel tisztázódik, módosul s ezzel együtt a köznapi kisebb surlódások is eltünnek.

Részünkről a „magyar görög katholikus" elnevezést is teljesen indokoltnak, észszerűnek és jogilag kifogástalannak tartjuk.

Függelék. (Fontosabb okiratok.)

1.

Popovics Bazil munkácsi püspökhöz intézett felirat az 1863. évben.[1]

Nagyméltóságu megyés püspök úr! Krisztusban szeretett lelki főpásztorunk!

A haza, melynek gyermekei vagyunk, a nemzetiség, melyet mint hű gyermeknek édes anyját gondosan ápolni hazafiui kötelességünk, a vallás, mely iránt állhatatos kegyelettel viseltetünk s mely vallás lelkünket, értelmünket isteni szikrája által felvilágositván, ama két alább emlitett kötelességeink teljesitésére erőt, kitartást ád s utat mutat az üdv kapujához, sürgetően parancsolnak velünk, hogy Nméltóságod mint lelki főpásztorunk kegyéhez, de egyszersmind igazságszeretetéhez járuljunk és egész fiúi bizalommal felkérjük, miszerint az alább következő százados részben sérelmeinket orvosolni, részben óhajtásainknak teljesitését legfőbb püspöki hatalmánál fogva eszközölni s ez által annyi ezer hű magyar óhitű hiveit megvigasztalni, ősi vallásához buzgó ragaszkodásában továbbra is megtartani kegyeskedjék.

Nméltóságu megyés püspök úr! Első és legfőbb sérelmünk, első és legfőbb óhajunk: hogy az egyháznál eddig idegen és általunk nem értett nyelv használtatott s édes anyai magyar nyelvünk méltatlanul mellőztetett, kérjük tehát, hogy

[1] Ezen felirat szövegét közli Farkas L. i. m. 19—22. old.

anyanyelvünk a vallás alapelveinél s a természet adta jog követelményeinél fogva, őket illető helyére az oltárra bevitessék, vagyis a magyar nyelv a keleti egyház tanai szerint, mely az isteni tiszteletnél mindenkor a nép nyelvét parancsolja használni, lyturgiális illetőségébe behelyeztetvén, a magyar óhitüek egyházi nyelve, tökéletesen és teljesen, minden idegen kizárásával, magyar legyen, megengedtessék annyi századok után saját hazájában a magyarnak is, hogy Istenét saját édes anyai nyelvén imádhassa s igy az írás szerint, lelkiatyjával együtt értelmesen imádkozhassék.

Ugy hisszük s ugy vagyunk meggyőződve, hogy ezen alapos, igazságos és méltányos kérelmünk teljesitésének szükségességét nem kell indokolni, mert az alapszik a természet ösztönén, mely az eddig titokszerűségbe burkolt értelem bilincseit mindinkább levetkőzni törekszik, alapszik az édes anyai nyelv iránti hű és gyöngéd szeretetben, de alapszik egyúttal a vallás elvei s az egyház tanain s végre alapszik a mai kor elvitázhatatlan bálványán, a nemzetiségek iránt kifejtett szent és elolthatatlan tüzön, melynek eléréseért a vágy és óhaj tetőpontra hágott, a kivánalmak teljesitése most mindenütt a jelszó, de nem kell indokolni már csak azért sem, mert Nméltóságod bölcs tudomása szerint, mi tőzsgyökeres magyarok lévén, hogy nyelvünk iránt forró szeretettel viseltetünk, épen ugy nem szükséges bizonyitani, mint a gyermeknek édes anyja iránti kiváló szerelmét.

Hogy ezen számtalanszor megujitott kérelmünk teljesitése a multban miért maradt el, azt még magunkban megmagyarázni tudjuk; de hogy jelen időszakban, midőn már az isteni tisztelethez szükségelt imák és énekek több rendbeli forditásokban megvannak s ugy azokból egyet minden nagyobb megerőltetés nélkül felülvizsgálni és helybenhagyni lehet, e buzgó nép Istennek értelmes s önmaga által is értett nyelveni imádástól miért záratik el, véges elménk felfogni nem birja, mert azt távolról sem akarjuk hinni, hogy mi, született magyarok, az Alföld sikján, talán a képzeletben létező ruthenizmus áldozatául lennénk kiszemelve. S nem akarjuk hinni, hogy Nmtóságod és püspöki kormánya annyi ezer magyart saját akarata ellenére és erőszakkal a nem értett, de őszintén kimondva nem is kedvelt szláv nyelv járma alá hajtani célszerünek tartaná.

Nem veszi tehát Nmtóságod rossz néven Krisztusban hű fiainak, ha a vallás szent elvének legyőzhetetlen paizsa alatt, az igazság és méltányossággal egyezőleg, minden további erőszak ellen ünnepélyes óvást teszünk, őszintén kijelentve, hogy az egyházba nemzeti anyanyelvének bevitelét minden törvényes utakon eszközölni el van határozva s bár nem tudja: lesz-e elég erős ezen szent fogadást teljesithetni s a szent eszmét keresztülvihetni, de hogy bátorsága és akarata van szembeszállani minden akadályokkal, melyek e téren útban állanak, arra ősi vallása, hazája és nemzetisége iránti tántorithatatlan szeretetét hivja fel tanubizonyságul.

Teljesitse hát Nmtóságod e szivünk mélyéből soha ki nem oltható s mindannyiszor megujuló kivánalmunkat, hiszen ha ezt teszi, nemcsak a mi s nemcsak az összes magyar ajkú g.-katholikusok, hanem az egész magyar nemzet háláját érdemlendi ki s van-e a földön fényesebb és dicsőbb jutalom, mint egy haza, mint egy nemzet hálája és annak elismerése.

Vigasztalja meg Nmtóságod már annyi századok óta szenvedő lelkeinket az által, hogy ősi vallásunk, hitünk dicsőitésére, emelésére és gyarapitására célzó és joggal követelhető eme kivánatunkat hová elébb teljesiteni el nem mulasztandja.

Nyujtson nekünk alkalmat arra, hogy Istenünket értelmesen imádhassuk s buzgó fohászainkat édes anyai nyelvünkön küldhessük a magasságba a vallás, a haza és a király maradásáért, jólétéért s Nmtóságod előttünk is drága, becses életéért. Nyujtson segédkezet azon felelősségtől menekülhetni, mely óriási teherként nyomja mindaddig lelkeinket, mig kedves anyai nyelvünknek törvényes jogába való helyeztetését keresztül nem viendjük. Mentsen meg utódaink szemrehányásitól, kik mindig bennünket fognak okul tartani arra, hogy még saját édes anyai nyelvünket sem voltunk képesek örökségképen reájok átszállitani.

Kelt H-Dorogon, az 1863-ik évi május hó 22-ik napján közgyülésünkből. *Sz. H.-Dorogh város közönsége.*

2.

A hajdudoroghi képviselőtestület 1866. évi felirata a királyhoz.[1]

Császári királyi apostoli Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Nem lehet egy nemzetiségét forrón szerető népre s ősi vallásához tántorithatatlan hűséggel ragaszkodó hitfelekezetre fájdalmasabb s elkeseritőbb, mint ha az vallásos s hitelveivel tökéletesen megegyező igazságos és méltányos kérelmének teljesitését századok óta buzgó törekvése dacára, egyházi felsősége előtt lelki megnyugvására nem érvényesitheti s az indokolatlanul mellőztetik s ez által oda van kényszeritve, hogy azon magasztos hitelvével: miként az isteni tisztelet a nép nyelvén tartandó — ellenkezőleg, édes anyai nyelvének mellőzésével, idegen nem értett nyelven legyen köteles az isteni szent szolgálatot végighallgatni s a vallásjog és erkölcsiség rovására mit sem okulva, lelkileg mit sem épülve térni haza az Isten házából.

Ilyen helyzetben vagyunk mi alólirottak s velünk együtt e hazában csak a munkácsi egyházmegyében is a százezer lelket jóval felülmuló számu magyar ajku g.-katholikusok, kiknek valamint ős elődei, úgy mi buzgó utódai, minden törvényes módot elkövettünk arra, hogy az egyházba édes anyai nyelvünket bevitessük s a mindenható Istent szent Pál apostol szavai szerint értelmesen, saját nyelvünkön imádhassuk s bár ugy a multban mint a jelenben, ezen sérelmünk orvoslása és jogos kivánalmunk teljesitése végett egyházfőnökségeinkhez folyámodásokkal, küldöttségekkel járultunk s bár azok által kérelmünk jogossága mindenhol beismertetvén, azoknak teljesitése iránt folytonos biztatásokkal tápláltattunk s a mi megnyugtatásunkra egyházunkban az isteni tisztelet alkalmával némely részben a magyar nyelvi éneklés megengedtetett s a lyturgiális könyvek, több lelkes és buzgó egyházi férfiaink fáradalmas munkálkodása mellett magyar nyelvre már leforditvák s bár nekünk egyházi felsőbbjeink több izben nyiltan kimondották, hogy óhajtásunk teljesitését

[1] Farkas L. i. m. 24—26. old.

nemcsak kérelmezni, hanem követelni is jogositva vagyunk, mindazonáltal a sokszorosan vett biztatások dacára még most is ott állunk, hogy a szent lyturgiát idegen, általunk nem értett, de őszintén megvallva, soha sem is kedvelt szláv-orosz nyelven kell végighallgatni s el van az út előttünk zárva, hogy Istenünket értelmesen imádhassuk.

Felséges Urunk! Hogy ezen ősi vallásunk diszét, a hivek buzgalmát emelő és erősitő ártatlan, de hazafias és igazságos óhajtásunk miért nem teljesül, felfogni képesek nem vagyunk. Miután épen egyházi férfiaink által vagyunk felvilágositva arról, hogy az teljesithető s hogy azt követelni is jogositva vagyunk. Nem csalódunk azonban, ha őszinte fiui és alattvalói bizalommal kijelentjük, miként okát annak, hogy üdvös célunkat mai napig sem érhettük el, abban véljük feltalálni, miként a már eszközölt forditások átvizsgálását s elfogadásának kimondását egynémely egyházi, a divatos ruthenisticus törekvésektől nem tiszta, de befolyásos férfiak, kik minden ó-hitűt ruthénnek vagy románnak szeretnek tartani, minden áron akadályozni igyekeznek s azon jobbaknak is, kik hivatalos állásuknál fogva az igazságnak érvényt, a nemzetiség iránt törhetetlen szeretetüknél fogva pedig a nemzeti nyelvnek méltó diadalt, a buzgólkodó hiveknek ősi vallásukbani erősbülést kivánnak szerezni, nem kis gátul szolgálnak.

Császári királyi apostoli Fölség, legkegyelmesebb Urunk! Mi tőzsgyökeres magyarok lévén, ha nemzetiségünk és nyelvünk ott is, hol annak kellő méltánylatban kellenék részesülni, nemcsak mellőztetik, hanem a szent vallás köpenyege alatt még az egyházban elenyésztetni céloztatik, hol ősi vallásunk iránti rendithetetlen ragaszkodásunkért nemzetiségünkből kivetkőztetni igyekezetet látunk s a miatt, hogy eddig nem a mi belenyugvásunkat, hanem akaratunk ellenére isteni tiszteletünknél a szláv-orosz általunk nem értett nyelv járma alatt nyögni kényszerültünk, mégis magyar eredetünk is megtagadtatni megkisérletik, nem lehet, hogy legmélyebb fájdalommal ne jajduljunk fel, nem lehet, hogy eddig elfoglalt szerény állásunkból ki ne lépjünk s Felséged legkegyesebb igazságszeretete előtt ne keressünk orvoslást.

Hallgassa meg tehát Felséged leghűbb jobbágyainak alázatos és hódolatteljes esedezését s apostoli királyi szent

akaratával állitsa vissza megzaklatott nyugalmunkat s biztositsa nemzetiségünket, még az oltáron is, miként hazánkban más vallásfelekezetüek, de hitrokonaink oláh, orosz, szerb, örmény nemzetiségükben nyelvökre nézve tökéletesen biztositva vannak s ne legyünk mi magyarok saját hazánkban mostohák s ne költessék fel bennünk az irigység más nyelvü hitsorsosaink ellen, kik boldogok közöttünk, mert anyanyelvüket az oltáron is teljes szabadsággal használhatják.

Minthogy az általunk s annyi hű ezer magyar hiveknek buzgó imái között, oly epedve várt szent célt csak úgy érhetjük el, ha részünkre is egy a román vagy ruthén püspökségekkel nem közös, hanem külön álló független magyar ajku, óhitű katholikus püspökség állittatik fel, vagy ha annak lehetősége, a mostani viszonyok közt elérhető nem lenne, H.-Doroghon a magyar óhitűek egyházi ügyeinek vezetésére egy külön, de független vicariatusság szerveztetnék: nem késünk jobbágyi hódolattal és őszinte fiúi bizalommal cs. kir. apostoli Felséged legmagasabb kegyelméhez legalázatosabb tisztelettel járulni, kiben erős hitünk van, mert édes hazánk iránti bölcs atyai gondoskodásának és őszinte atyai szeretetének annyi kitünő jelét adni, minden nemzetiségek és bevett vallások jogos igényének kielégitését királyi szent szándéka által célbavenni, minden népeinek nyugalmát helyreállitani legfőbb királyi s atyai kötelességei közé sorozni méltóztatott, kegyeskedjék e törhetetlen hűségű óhitű katholikus, de tőzsgyökeres magyar népnek buzgó imáját meghallgatni és hogy valahára a kitüzött célt elérhessük, egy külön magyar püspökség felállitásával, vagy mig az létesithető lenne, egy külön vicariatusság szervezésével bennünket megvigasztalni, addig is esedezünk: méltóztassék megengedni, hogy a magyar egyesült óhitűek egy közös gyülésre H.-Dorogra összehivattathassanak s belügyeiket rendezhessék s az ott hozandó megállapodásokat Felséged mint apostoli királyunk legmagasabb jóváhagyása alá felterjeszthessük, csak igy remélhetünk üdvöt, boldogságot és megnyugvást.

Kik egyébiránt legmélyebb hódoló tisztelettel s jobbágyi hűséggel maradtunk H.-Dorogon az 1866. évi május hó 3-ik napján tartott közgyülésünkből legalázatosabb és leghűbb jobbágyai. *Sz.-H.-Dorogh 8000 lélekből álló város választott képviselőtestülete.*

3.

A hercegprimáshoz intézett felirat az 1866. évből.[1]

Főmagasságu és főtisztelendő Hercegprimás úr! Krisztusban szeretett legkegyelmesebb lelki főpásztorunk! Az igazak kiáltanak és az Ur meghallgatja őket, és minden nyomoruságaikból kiragadja őket, a zsoltáros magasztos szavaival kezdjük meg, Istenbeni erős bizalommal, sérelmes panaszunkat s orvoslást szükségelő igazságos kérelmünket főmagasságod mint metropolitánk legbölcsebb itélete alá bocsájtani, meg lévén győződve, miszerint az igazak kérelmei meghallgattatnak, s azok bajaikból kiszabadittatnak, legmélyebb kézcsókolással kérvén főmagasságodat, miszerint ezt nagyfontosságu országos teendői között is kegyesen meghallgatni s bennünket hathatós lelkifőpásztori intézkedésével megvigasztalni méltóztassék.

Eminenciád előtt bölcsen tudva van, hogy e hazában a kétszáz ezret felülhaladó számu magyar ajku nép a katholikus hit görög szertartását követi, s e nép egyházi tekintetben orosz vagy oláh, divatosabban ruthén vagy román püspökök kormányzata alatt áll, ahhoz képest, mint a község egyik vagy másik püspöki megyének területén fekszik. Tudva van főmagasságod előtt, hogy e tőzsgyökeres magyar ajku népnek az isteni szent szolgálat mai napig is a viszonyokhoz képest orosz vagy oláh nyelven mondatik, s el van attól zárva, hogy Istenét édes anyai nyelvén, igy értelmesen imádhassa. De végre igen jól tudni méltóztatik azt is, hogy a g.-szertartásu katholikusok hitelvei szerint, mit az uniónál sem adtak fel, az isteni tiszteletnek a nép nyelvéni tartása nemcsak megengedtetik, hanem helyeselve használandónak is tanittatik.

Egy század lefolyása óta buzgólkodtak őseleink s buzgólkodunk mi utódok azon, hogy valahára, hitelveinkhez képest, édes anyai magyar nyelvünket az őt megillető diszes polcra, az úr oltárára tehessük, s mindeneket elkövettünk s elkövetünk, hogy jó Istenünket, szent Pál szavai szerint, értelmesen anyai nyelvünkön imádhassuk, ki megirta, hogy

[1] Farkas L. i. m. 27—30. old.

imádkozzék a mi lelkünk, de úgy, hogy a mi énekünk mások által is megérthető legyen. Folyamodtunk ez iránt megyés püspökeinkhez, sürgettük egy izben az országgyülés előtt is, sőt legközelebb számos tagból álló küldötteink által kérelmünk teljesitését néhai boldog emlékü Popovits Vazul munkácsi püspök ő nagyméltósága előtt ismételve személyesen is szorgalmaztuk, esedeztünk a főtiszt. káptalan előtt, hogy részesitsen bennünket ama üdvöt árasztó szent malasztban, hogy mi is, mint ruthén és román hitsorsosaink, buzgón fohászkodhassunk saját nyelvünkön Teremtőnkhöz, azonban mindezen törekvéseinket, többször nyert s reménnyel kecsegtetett biztatások dacára is, siker nem koronázta, mert habár megengedtetett is ekklészeinknek az isteniisztelet alatt magyarul énekelhetni, habár megengedtetett is, hogy misézö papjaink az epistolát és evangeliumot magyar nyelven olvassák fel, ez által lelki vágyunk nincs kielégitve, mert a szent misének többi nagyobb része; úgy az abban előforduló lelket emelő imák, szláv orosz nyelven mondatnak el, a nélkül, hogy mi abból csak egy szót is értenénk s igy nemcsak szent Pál apostol tanitása ellenére papjaink által mondatni szokott imák és énekek értésétől vagyunk elzárva, hanem rajtunk ezáltal oly fájdalmas sérelem ejtetik, hogy nemzeti nyelvünk, hitelveink mellőzésével, jogos és törvényszerü helyéről kizáratik, és nekünk saját magyar hazánkban nem szabad az, amit minden idegen nyelvü, itt lakó hitrokonaink szabadon élveznek, hogy isteni tiszteletöknél anyanyelvöket minden megszoritás nélkül használhatják; fájdalmas sérelem ez reánk nézve, főmagasságu Hercegprimás úr! fájdalmasabb annyival inkább, mivel az egyházunkban használt érthetetlen orosz nyelv miatt, nemzetiségünkből kivetkezettnek, elkorcsosultaknak, a panszlavisztikus törekvések támogatóinak, szóval elég botrányosan és alaptalanul rusznyákoknak, muszkáknak tartanak és gúnyolnak nemcsak azok, kik talán azt szeretnék, ha valóban azok lennénk, hanem testvéreink, más vallásfelekezetü magyar ajku polgártársaink; és pedig mi ünnepélyesen kijelentjük, hogy magunknál tőzsgyökeresebb magyarokat nem ismerünk hazánkban, és nemzetiségünk iránti tántorithatatlan fiui szeretetben magunkat senki által felülmúlatni nem engedjük.

Hogy tehát magunkat és utódainkat a méltatlan gyanusitások alól felmenthessük, szükségesnek találtuk ebbeli sérelmeinket orvoslás végett felséges urunk kiralyunkhoz, annak magas kormányához s főmagasságodhoz mint törvényes metropolitánkhoz beterjeszteni, sőt zörgetünk ismét az országgyülés előtt is, de nem mellőztük el a főtisztelendő munkácsi káptalant is ezek felől értesiteni, s óhajaink jóakaratu teljesitésére ujólag bizalommal felkérni.

Egész alázattal esedezünk tehát Eminenciádhoz, hogy a százezrek imáját és felkiáltását hallgassa meg s a zsoltár szavai szerint ragadja ki nyomoruságokból, az orosz nyelv gyülöletes jarma alól, miként az igazak kiáltását meghallgatja az Úr s miként azoknak nyomuruságaikból kiragadja az Úr.

Hogy határozott szent célunkat, az isteni szolgálatnak magyar nyelveni tartását, elérhessük, alázatos nézetünk szerint csak úgy lehetséges, ha részünkre, kik ősi hitünkhöz, szertartásunkhoz szorosan ragaszkodunk, egy külön önálló, román és ruthén püspökségektől egészen elkülönitett magyar ajku püspökség állittatik fel, Eminenciád mint metropolitánk egyenes felügyelete alatt. Azt hisszük, hogy ha román hitsorsosaink csak az alig mult években két püspökség felállitásával örvendeztettek meg, a kétszázezret meghaladó magyar ajku buzgó nép vallásos érdeke is megkivánhat annyit, hogy lelkiépülésére, egyházi ügyeinek magyar szellembeni vezetésére, egy külön magyar ajkú püspökség szerveztessék. Vagy ha az a mostani körülmények között kivihető nem lenne, alázatos kérelmünk oda terjed ki, hogy a munkácsi püspöki szék azonnal egy kitünő, honfiúi érzelmeiről jól ismert egyházi férfiú által töltessék be, s részünkre egy városunkban székelő püspöki helyettesség létesittessék. Ezen szerény kérelmünk teljesitését annyival inkább nem tartjuk megtagadhatónak, mivel ilyennel a munkácsi megyében román hitsorsosaink Szigeten már 1723-ik év óta birnak, s ha részükre szükségessé vált annak felállitása már abban a korban, erős meggyőződésünk, miként mi tőlünk, magyaroktól, sem lehet ma annak szükségét elvitázni.

Ezekben összpontosulván óhajaink: esedezünk legmélyebb tiszteletei Eminenciád előtt, kegyeskedjék ezt legfőbb lelkipásztori figyelmére méltatni s hathatós intézkedése által

bennünket megvigasztalni s igazságos ügyünket legjobb urunk királyunk Ő Felsége és magas kormánya előtt nagy befolyásu pártfogásával támogatni s nekünk, buzgó katholikusoknak, nyújtson alkalmat egyrészt azért, hogy a különböző naptárakat is egyszer valahára egyesiteni lehessen; másrészt azért, hogy édes anyai nyelvünkön, hitünkben szilárdulva, dicsérhessük az Urat s imádhassuk a Mindenhatót szeretett hazánkért, királyunkért, Eminenciádért és minden jótevőkért.

Kik egyébiránt, midőn atyai áldásáért esedeznénk, legmélyebb hódoló tisztelettel és alázattal maradtunk, kelt H.-Doroghon az 1866-ik év május hó 6-án tartott közgyülésünkről stb.

4.

A magyarországi magyarajku görög katholikusok egyetemes országos ülésének jegyzőkönyve rövid kivonatban.[1]

Az 1868. év április hó 16-ikán Sz.-H-Dorog városában a magyarajku görög kath. hivek egyházközségi küldöttei és lelkészei a gyülés tanácskozásának vezetésére Farkas Lajos főhadnagyot választják meg. Képviseltette magát 33 magyar hitközség, nevezetesen: Dorog, Debrecen, Makó, Ó-Pályi, Tas, Tornyospálca, Parasznya, Hodász, Kántor-Jánosi, Nagy-Léta, Pilis, Bököny, N.-Kálló, H.-Böszörmény, Szerencs, Zombor, Bács-Aranyos, Hugyaj, Tolcsva, Uj-Fehértó, Tokaj, Fábiánháza, Gyulaj, Kótaj, Pazony, Tiszabüd, N.-Károly, Kállósemjén, Biri, Szakoly, Szárazberek, Karász és Boj; 19 magyar hitközség pedig irásban jelenti ki, hogy a gyülés határozatát magára kötelezőnek tekinti, ezek a következők: Gebe, Leleszpolyán, Sárköz-Ujlak, Kis-Várda, Falutska, Levelek, Visk, Damocs, Jánk, Dobra, Mária-Pócs, Szántó, Pere, Érkénc, Szatmár-Németi, Porcsalma, Kokad, Ajak és Görömböly.

„II. Elnöklő főhadnagy úr köztetszésben részesült velős beszédében előterjeszti: miszerint Sz.-H.-Dorog város közönsége, a magyarajku görög szertartásu katholikusok számára

[1] A részletes jegyzőkönyvet lásd Farkas L. i. m. 46—56. old.

külön püspökség fölállitásának s a magyar liturgia behozatala s alkalmazásának szükségességétől áthatva, az érdekben a jelenlegi országgyüléshez kérelemmel járult, sőt mint köztudomásra is van, ugyanezen ügyben más egyházi községek is tettek kérelmi lépéseket, a miben mindezekre válasz mai napig sem érkezvén, az ügy függőben van. Célszerünek tartotta tehát Dorog város közönsége a magyarajku görög katholikus egyházközségeket, a mennyiben ezekről a különben annyira kivánatos statisztikai adatok hiányában tudomással birt, külön megkeresés utján felhivni, hogy e mai napon itten küldöttségeik által magokat képviseltetvén, ez ügyet ujabban s közösen tárgyalás alá vegyék s azt egyetemleg felkarolva, hová előbb biztos és teljes sikerre emeljék. Azon mély érdekeltség és fokozott készség, melyet az illető egyházközségek, még a legtávolabb vidékekről is, számos képviselőiknek kiküldetésével tanusitottak, Dorog város közönségének ebbeli lépését, fölhivását, teljesen igazolja, másrészt pedig azt legmelegebb örömre gerjeszti, hogy ezen közérdekü ügy alkalmából a hitsorsos egyházközségek tisztelt képviselőit kebelében fogadhatja. Az összes görög katholikus hivek népgyülésének, illetőleg tanácskozásának tárgyát tehát, egy magyarajku görög katholikus püspökség létesitése és az egyházakban divatozó orosz és oláh nyelvü liturgiák helyett a magyar liturgiának alkalmazása képezi, mire nézve a népgyülés figyelmét és higgadtságát fölkéri.

A minden oldalról kifejlett élénk tanácskozás folytán kétségtelenné vált:

Hogy hazánkban ma már nemcsak a görög keleti hitvallásnak, saját nemzetiségü oláh és szerb püspökségekkel ellátva, de a legközelebbi múltban létesitett szamosujvári és lugosi görög szertartásu katholikus püspökségek területének kikerekitését is főleg, sőt egyedül a hivek nemzetisége határozza.

Hogy ámbár a magyarajku görög szertartásu katholikus hivek száma is a kétszázezret megközeliti, mégis ezekre, mi reánk eddig semmi tekintet sem volt s igy elszórtan különböző püspökségek alatt állunk.

Hogy különösen a munkácsi görög szertartásu katholikus püspökségben még mai napig is oly nagy a parochiák száma,

miszerint azoknak püspöki kánon szerinti administratiója, a püspökség minden buzgalma ellenére is, csaknem lehetetlenséggel határos.

Hogy a görög szertartásu katholikus püspökségeknek a túlnyomó többségben levő orosz és oláhajku hitfeleink nemzetisége szerinti hitelesitésével, mi magyarajkuak, nemzetiségünkre nézve valóban, sőt, mint a legközelebb létezett abszolut korszak alatt fölmerült számos körülmény s még több esetek igazolják, tettleg veszélyeztetve vagyunk.

Hogy a fentebbiek nyomán egyrészről számunknál fogva méltán jogositva, másrészről pedig ugy vallási, mint nemzetiségi szempontból kényszeritve vagyunk egy külön, önálló magyar, görög szertartásu katholikus püspökség fölállitását kérelmezni.

Kétségtelenné vált továbbá a magyar liturgiát illetőleg, miszerint görög katholikus egyházunk tanai s törvényei egy nép nyelvét nem zárják ki, hogy liturgikus nyelvül használtassék, sőt követelik, hogy a liturgia a nép nyelvén tartassék; mellőzve e szempontot, mely nemzetiségünk érdekében a magyar liturgiát méltán és jogosan követeli, egyedül annak konstatálására szoritkozik e népgyülés, miszerint a magyarajku görög szertartásu katholikus hiveknek a magyar liturgia vallási s teljes lelki szükségét képezi, mely évszázadok óta várja kielégitését.

Mert nem szenved kétséget, hogy a jelenleg egyházunkban használt orosz és oláh liturgia vallásos buzgóságunk s népünk erkölcsiségének kifejlését teljesen akadályozza, mert a nép az iskolában reá erőszakolt idegen liturgiális nyelvből mitsem értvén, nélkülözi azon magasztos tanok s énekek jótékony hatását, mely az embert teremtője s megváltója körébe emeli, sőt épen az idegen nyelvü liturgia képezi forrását ezen vallási közönynek, mely napjainkban s körünkben mindinkább tért foglalni látszik.

De ha igaz, hogy az erkölcsiség a polgári erények forrását képezi, ha igaz, hogy a vallásosság azon erkölcsiség kútfeje s alapja, ugy igaznak kell lenni, hogy a vallásosság fejlesztése, a társadalomnak első szüksége, a közkormányzat legfelsőbb hivatása, kötelessége.

S miután magyarajku hitfeleink azon szerencsésebb

egyház községei, melyekben egyes lelkészek dicséretes buzgalma és különösen a legközelebb elhalt munkácsi püspök kegyelméből a kántoriális énekek magyar nyelven zengedeztetnek, önmagukon tapasztalják és érzik, hogy a vallásosságban és erkölcsiségben öregbedtek és igy a magyar liturgia közhasznúsága s szükségességéről Isten és világ előtt bizonyságot tenni képesek és készek, ennélfogva magyar nyelvünknek oltárainkra leendő fölemeltetésére nézve bővebb bizonyitékok fölsorolása teljesen feleslegessé válik.

A magyar liturgia behozatalát, szerény nézetünk, tudomásunk szerint, nem is gátolja más, mint hogy a liturgikus könyvek még ez ideig elfogadhatólag magyar nyelvre áttéve s közrebocsátva nincsenek.

Mindezeknél fogva egyhangulag elhatároztatott, hogy a kétszázezernyi magyar görög szertartásu katholikus hivek számára egy külön magyar püspökségnek fölállitása és a liturgiális könyveknek, tehetetlen szegénységünk méltatása mellett, országunk, jelesen a vallási s tanulmányi alap költségén magyar nyelvre leendő áttétele és magyar nyelvünknek a görög szertartásu katholikus egyházban liturgikus nyelvül leendő szentesitésének illető helyen — ha csakugyan szükséges lenne — kieszközlésére urunk apostoli királyunk ő császári felségéhez jobbágyi hódolattal legalázatosabb kérelmünket benyujtani, valamint országgyülésünk, mélyen tisztelt képviselőházunkhoz ez érdekben ismételten kérelemmel járulni.

Továbbá határoztatott, hogy mind az ország primása, az esztergomi érsek ő főméltósága, mind a munkácsi püspök ő méltósága fölkéressék, hogy ezen kérelmünket bölcs és magas egyházi befolyásukkal az illető helyen támogatni, sőt azt igaz katholikus hiveik érdekében magukévá tenni és hova-előbb sikerre emelni kegyeskedjenek; egyszersmind H.-Dorog város közönsége megkerestetik, hogy a képviselőházhoz intézendő kérvényt maga utján az ország valamennyi törvényhatóságaival közölni s ezek pártolását az ügynek megnyerni sziveskedjék.

Hogy pedig a most emlitett kérvényeknek nagyobb sikere legyen, egy 30 tagból álló állandó bizottság alakittatik, melynek különös feladata a határozat szerinti folyamodványok megszerkesztése s azoknak az illető helyen való átnyujtása leend.

A gyülés további pontja a felállitandó püspökség székhelyéül Sz.-H.-Dorog városát jelöli ki.

A következő napon, április hó 17-én tartott közgyülésen Gelse, Kökényesd és Szatmár városa, hasonlóképen Görömböly községek gk. hiveinek nyilatkozatai olvastatnak fel, melyben eleve beleegyeznek a gyülésen megjelent többség határozatába. Egyedül Sajó-Petri levele jelenti, hogy „mint szláv ajku, a magyar püspökség fölállitását örömmel üdvözlendi ugyan, de a nyelvnek oltári nyelvvé leendő emelésének kérelmezéséhez, mint szláv ajku, nem járulhat". Végül „az ügykezeléssel megbizottság fölhivatik, hogy az utólag netán érkezendő hasonló leveleket átvenni és az ügyiratokhoz csatolni el ne mulassza".

Ezután az elnökség „a magyar korona összes magyarajku görög katholikus polgárainak első népgyülését befejezettnek nyilvánitván, azt föloszlatta."

5.

Felhivás az országos bizottság programjához való csatlakozás tárgyában.[1]

Szeretett magyar Hittestvéreink!

Általánosan ismeretes a mozgalom, a melyet a hajdudorogi görög katholikus magyarság Magyarország összes görög kath. magyarságának szóvivőjeként eddigelé nagy áldozatok árán, nagy önmegtagadással, a magyar nyelvnek egyházi nyelvül leendő elfogadása érdekében immár évtizedeken keresztül folytat.

Ez a mozgalom nem mai keletü pillanatnyi felbuzdulás műve, nem célzatos politikai ténykedés, hanem merőben a gör. kath. egyháznak a hitéletbe vágó belügye, a melyet nem egyesek dicsvágya hozott felszinre, nem magas körök sürgették megoldását, hanem oly fontos okok, a melyek elől egyetlenegy gör. kath. magyarnak, egyetlenegy gör. kath.

[1] L. Emlk. 113—119. old. Ezen felhivás szövege igen fontos, mivel a magyar liturgisták ezidőbeli valóságos felfogását és programját adja.

egyházmegyének, sőt magának a római Szentszéknek sem lehet kitérnie.

Már a folyó század legelső éveiben hitbuzgó lelkészek inditották meg e szent mozgalmat, nem volt képes azt feltartóztatni még az ötvenes évek kényuralma sem és az ország alkotmányának visszaállitása után is — 1868-ban — nem világi célzat gyüjtötte össze Hajdu-Dorogon a gör. kath. magyarság tekintélyes részét, hanem csakis az a remény, hogy az alkotmányos magyar kormány és a tanácsával élő korona tőlünk sem fogja megtagadni azt az eszközt, mellyel Szent István királyunk óta oly apostoli buzgósággal támogatta az Egyház és Vallás érdekeit: t. i. egy külön püspöki szék felállitását és javadalmazását.

Ez a remény azonban, melynek teljesedése, ha nem is az összes gör. kath. magyarságot, de legalább annak jelentékeny részét bizonyára a legrövidebb uton elvezette volna az óhajtott célhoz, nem valósult meg; mert immár látjuk és felismerjük, hogy az államhatalom a jelenleg fennálló egyházmegyék beosztását bolygatni nem akarja.

Számolva ezen körülménnyel és szem előtt tartva az összes területi összefüggés nélkül különböző egyházmegyékben élő gör. kath. magyarság érdekeit, de meg azon okból is, nehogy e mozgalom eddigi lokális jellegét ellenünk felhozhassák és nehogy bármi okból a mozgalom ellensulyozható vagy épen elfojtható legyen: az alulirt „Országos Bizottság“ a már megindult mozgalom folytatása, jobban mondva betetőzéseképen mai napon megalakult és most programját és szervezetét közli veletek a végből, hogy Benneteket, szeretett hittestvéreink felhivjon e mozgalomhoz való csatlakozásra, még pedig mindenünnen, az egyházmegyék területére való tekintet nélkül, ahol Ti, gör. kath. magyarok, legalább is oly tömegesen laktok, hogy hozzánk való csatlakozástok indokoltnak látszik.

Az első kérdés, a mit hozzánk intézni lehet ez: *Kik vagyunk és mit akarunk?* Arra a kérdésre, hogy kik vagyunk, a történelem tanubizonysága adja meg a feleletet, vagyis inkább a történet szoros logikája, mert mi szegény nép vagyunk, a melynek viselt dolgait nem irta meg senki.

Történeti tény, hogy csakhamar a honfoglalás után a

gör. szertartásu kereszténység, még pedig a szent Method és Cyrill által megalapitott ó-szláv liturgiával Magyarországban előbb vert gyökeret, mint a latin szertartás és hogy későbbi időkben is, midőn első királyainkkal együtt a nemzet többsége a latin szertartáshoz csatlakozott, az előbbi, ugynevezett óhitű szertartás az ország jelentékeny részeiben fentartotta magát napjainkig.

A liturgia szláv nyelve nem képezett akadályt abban, hogy a szlávokon kivül más hazai népfajok is meghódoljanak a görög szertartásnak, ismeretes különösen, hogy az összes románságnak egészen a XVII. századig szintén a tőle merőben idegen szláv nyelv volt a templomi nyelve. A nyelvi kérdés tehát abban sem képezhetett akadályt, hogy a megtéritett magyarság jelentékeny része megmaradjon az óhitben vagy ahhoz utólag csatlakozzék, főleg miután teljes joggal feltehető, hogy a görög szertartásnak a latinnál sokkal népiesebb formái ellenállhatlan varázserővel birtak a magyarságnak azon legszegényebb részeire, melyek a szlávok és románok közvetlen szomszédságában vagy azok közt elszórtan éltek.

Nem képezhetett végül akadályt a szláv nyelv azért sem, mert közismeretü tény, hogy a népnyelvnek a latin szertartás is csak fokozatosan engedett némi tért az egyházban és igy különösen a tanulatlan magyar köznép egészen analog viszonyokat talált templomában a görög, mint a latin szertartás mellett.

A mi szegény óhitű őseinknek alig volt más értelmes osztályuk, mint a családos papság, kik ámbár magyarok voltak, de ép ugy elsajátitották és ép ugy appreciálták az egyházi szláv nyelvet, mint a magyarság többi nemes és nem nemes értelmisége a latint, ugy hogy mindkét szertartás mellett nem csak a köznép, hanem az illető értelmiség is analog viszonyokat talált egyházában.

Ez volt óhitű őseink helyzete egészen a XVII. század közepén bekövetkezett Unioig és az előadottaknál fogva semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy a görög egyháznak a magyarok közt ősi időktől fogva mindig nagy számban voltak hivei.

Csak az igényel felvilágositást, mert feltünőnek látszik, hogy vajjon miért is nem követték óhitű őseink a román

hittestvérek példáját akkor, midőn ezek közvetlen az Unio előtt behozták a román liturgiát? Erre azonban könnyü a felelet. Azért, mert számuk különösen a reformátió, az ugynevezett „magyar vallás" hóditásainak következményekép nagyon leapadt és az igy meggyengült, különben is szegény, területi összefüggésben nem élő óhitű magyarság, ámbár jól ismerte a görög egyház fegyelmében gyökerező jogait, nem képes meghozni azokat a pénzügyi áldozatokat, a melyeket a liturgikus könyvek leforditása, kinyomatása és elegendő számban való szétosztása igényelt.

De nem követte a románok példáját azért sem, mert azokhoz ép ugy, mint a ruthén hittestvérekhez, az ezredéves együttélés, a szeretet és nagy részben családi összeköttetések kötelékei is fűzték, minélfogva őseink — mint különben is kisebbség — eme hittestvérekkel a liturgikus nyelv révén annyira azonositották magukat, hogy templomi nyelvük után egészen természetesnek találták az „orosz" illetve később az „oláh" elnevezést, mely alatt akkoriban, sőt egészen a modern nemzetiségi mozgalom megindultáig senki sem értett mást, mint vallásunkat.

A magyar faj ismeretes conservativ felfogása mellett kétségtelen, sőt részben még ma is tapasztalt tünetekkel igazolható, hogy az apák ősi hitéhez való ragaszkodás magára a ritualis nyelvre is kiterjedt, sőt feltehető, hogy ezen szegény és tanulatlan óhitű köznép előtt a népies formák mellett talán a nyelv értetlensége is fokozhatta szertartásunk magasztos szerkezetének varázsát.

Mindezen indokokra azért terjeszkedünk ki bővebben, mert csakis az óhitű őseink emlitett, a körülmények által teljesen kimentett mulasztásnak tulajdonithatjuk, hogy ma felelni vagyunk kénytelenek arra a kérdésre: kik vagyunk? Mert e mulasztásból nem csak ellenségeink hanem még jó barátaink is, ezek jó, azok rosszhiszemüleg azt következtették, hogy mi nem vagyunk magyarok, hanem csak elmagyarosodott ruthének és románok, sőt ismételten előfordult, hogy még az irányunkban különben jóakaratu sajtó is hallatott ily hangokat.

Felelve tehát a kérdésre, hogy kik vagyunk, a történelmet és annak szigoru logikáját hivjuk fel tanubizonyságul,

hogy mi igenis görög katholikus magyarok vagyunk, nemcsak mint a politikai magyar nemzet részesei, hanem mint vérszerinti tagjai a magyar fajnak, nem adoptált fiai e nemzetnek, hanem olyanok, a kiknek őseik is ép oly magyarok voltak, mint mi, az ő késő unokáik.

Ezt nem ügyünk igazsága miatt, hanem csak azért hangsulyozzuk, hogyha esetleg ügyünk igazságos elintézést nem nyerhet, senki se mondhassa, hogy magyarokká lenni vágyó nemzetiségiek részéről támasztott hazafias mozgalom bukott meg, hanem lássa be mindenki, hogy magának a magyar fajnak történt indokolatlan sérelme. Ügyünk igazságos volna akkor is, ha mi egytől-egyig csak utólagosan, az idők folyamán, vagy bár csak a legutolsó időkben olvadtunk volna is be a magyar fajba, mert az egyháznak nem lehet hivatása, esetleg idegen hatalmi érdekek javára, a késő utódokra rásütni az ősök nemzetiségének bélyegét, hanem igenis hivatása az, hogy a hivőknek — tartozzanak azok bármely nemzetiséghez — a hitéletbe vágó s időről-időre változható igényeit az egyházi fegyelem örök törvényei szerint elégitse ki.

Hangoztatjuk azonban eredeti tőzsgyökeres magyarságunkat azért is, mert mi szeretetben és barátságban élünk és akarunk maradni ruthén és román hittestvéreinkkel, a kik ismerik és jobbára méltányolják is ügyünk igazságát s mert ezen kölcsönös szeretet fegyverével le akarjuk küzdeni azt a jogosulatlan féltékenységet is, mellyel küzdelmünk, nevezett hittestvéreinknek nyilván téves uton járó fajrokonainál találkozik.

Vannak — igenis — sorainkban szép számmal olyanok is, kiknek őseik ruthének vagy románok voltak s kik most, mint fajunk adoptált fiai, büszkén vallják magukat magyaroknak; de kutassuk-e viszont, hogy hány tőzsgyökeres magyar hitközség vesztette el az idők során eredeti magyarságát már csak a szláv, illetve a román liturgia befolyása alatt is, a melyhez hasonló fegyver pedig sohasem állott rendelkezésünkre.

Mellőzzük ezt, mert a mint magunk követeljük jogainkat, ugy mi is tiszteletben tartjuk mások szerzett jogait, még ha azok nem volnának is hittestvéreink.

Hányan vagyunk?

Feleslegesnek tartjuk, hogy részletes kimutatásokat közöljünk arról, hányan vagyunk, de mert az hozatott föl több oldalról, hogy még nem vagyunk a kérdés eldöntésére elegendő számmal, csak a munkácsi és eperjesi gör. kath. püspöki megyék schematismusára támaszkodva felemlitünk néhány parochiát, melyek területén gör. kath. magyarok, részint kizárólag, részint nagy többségben laknak.

Ilyenek *a beregi főesperességi kerületből:* Beregszász, Makkos-Jánosi; *a munkácsi főesperesi kerületből:* Goránd, Munkács; *a szabolcsi főesperesi kerületből:* Böhöny, Hajdu-Böszörmény, Hajdu-Dorog, Hugyaj, Tisza-Büd, Uj-Fehértó; *a karászi kerületből:* Ajak, Bács-Aranyos, Karász, Nyir-Mada, Thass, Tornyos-Pálcza; *a mária-pócsi kerületből:* Gyulaj, Kálló-Semjén, Kis-Léta, Levelek, Mária-Pócs, Nyir-Bakta; *a nagykállai kerületből:* Biri, Kótaj, Nagy-Kálló, Napkor, Nyiregyháza, Oros, Pazony; *a nyir-bélteki kerületből:* Gelse, Nyir-Béltek, Nyir-Lugos, Nyir-Pilis, Penészlek, Piricse; *a timári kerületből:* Balsa, Buly, Kenézlő, Ó-Vencselő, Timár; *a szatmári főesperesi kerületből:* Fábiánháza, Hodász, Nagy-Dobos, Nyir-Császári, Nyir-Vasvári, Ó-Pályi; *a szatmár-németi kerületből:* Jánk, Nagy-Peleske, Sárköz-Ujlak, Szatmár-Németi, Tur-Terebes; *az ugocsai főesperesi kerületből:* Fancsika, Salánk, Tisza-Ujhely, Tisza-Ujlak; *a máramarosi főesperesi kerületből:* Visk és Técső; *a szászfalui kerületben:* Bökény, Csepe; *az ungi főesperesi kerületből:* Mátyóc, Palágy, Csicser; *a zempléni főesperesi kerületből:* Bodrog-Szerdahely, Cséke, Dámóc, Kis-Dobra, Lelesz-Polyána, Zemplén-Agárd; *a gálszécsi kerületből:* Gálszécs; *a hegyaljai kerületből:* Bodrog-Keresztur, Bodrog-Olaszi, Mező-Zombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva; *az ujhelyi kerületből:* Sárospatak, Sátoralja-Ujhely, Zemplén; *az abauji esperesi kerületből:* Bölzse-Sziget, Kassa, Filkeháza, Szeszka, Ujváros; *a cserháti kerületből:* Csobád, Ó-Gadna, Újlak, Gagy-Bátor, Puszta-Vendégi, Garadna, Homrogd; *a szántói kerületből:* Baskó, Bodrogkőváralja, Abauj-Szántó; *a borsodi esperességi kerületből:* Görömböly, Hejő-Keresztur, Sajó-Pálfalva, Sajó-Petri, Sajó-Szöged, Zsolca; *a felső borsodi kerületből:* Bódó-Kány, Barakony, Irota, Viszló.

Megemlitünk még néhány községet a szamosujvári és nagyváradi egyházmegyékből is. Ilyenek: Szatmár-Németi

(szatmári rész), Batiz-Vasvári, Nagy-Bánya, Makó, Nagy-Léta, Élesd, Hosszu-Pályi, Bagamér, Ér-Adony, Szt.-György-Ábrány, Vetés, Kakad és Biharnak azon községei, a melyek Hajdu-vármegyéhez közel a sikságon feküsznek. Sőt magán a székelyföldön is van néhány hitközségünk, u. m. Lisznyó, Lemhény, Alsó-Boldogasszony, Bágyon, Haraszt-Kerék, Nyárád-András, Bözöd-Ujfalu, Szent-Erzsébet.

Szándékosan mellőztük a fiókközségeket, melyek másnevü parochiához vannak beosztva, de mellőztük ezen itt felsorolt magyar parochiáknak fiókparochiáit is. Összes számunk megközeliti a kétszázezret.

Ebből tehát látható, hogy igenis épen elegendő számmal vagyunk arra, hogyha közöttünk megrendül a hitélet, az összes magyarországi gör. kath. egyház veszélynek legyen kitéve, mert nem szabad elfelejteni, hogy ezek a magyar parochiák aránylag véve a legnépesebbek és legkiválóbbak.

Feleljünk most arra a kérdésre, mit akarunk?

Mi gör. kath. anyaszentegyháznak vérszerint magyar fiai, sem többet, sem kevesebbet nem akarunk, mint a mit a római szentszék más nyelvü gör. kath.-nak gör. egyházi fegyelem szerint megengedett és megenged, tudniillik, hogy nyelvünk istentiszteleti nyelv legyen.

Ezen célunk elérésére mindenek előtt szükséges, hogy a mozgalom a maga törvényes keretén belül maradjon s épen ezért alakult meg az országos bizottság is, hogy minden törvényes eszközt felhasználjon azon nagy igazságtalanság megszüntetésére, mely az istentiszteleti nyelv kérdésében a gör. kath. magyarságot oly érzékenyen sujtja. Mozgalmunknak okairól akarunk röviden számot adni, hogy mindenki tisztán lássa célunk igazságos voltát és minden elhamarkodott előitélettel szakitva, méltányolja ezt az ügyet, a melynél jogosabbat elképzelni sem lehet. Népünk, aránylag véve, az összes hazai felekezetek között a legszegényebb. Oly vidékeken lakunk, a melyeken kettős erővel kell megélhetésünkért küzdenünk. Szükségünk van tehát a hitnek, a vallásnak erősitő, felemelő és bátoritó erejére, különösen most, a felforgató izgatások tombolásának napjaiban. Mennyire fáj tehát nekünk, midőn látjuk, hogy sorainkban rohamos erővel pusztit a hitközönyösség, a vallástalanság.

Megcáfolhatatlan tény, hogy minél jobban érti az ember hivő vallásának istentiszteletét, annál jobban képes ellentállani a vallástalanság, a hitközönyösség kisértéseinek: már pedig a görög ritus mellett csak ugy érti meg a hivő az istentiszteletet, ha az az ő anyanyelvén végeztetik. Ebből még nem következik az, hogy a mi ritusunk szerint az egyházat nemzeti egyházakra kell szabdalni, hanem a nemzeteket kell bevinni szivvel, lélekkel, nyelvvel az egyházba, hogy a nép a maga nyelvének és szellemi életének legmagasabb őrzőjét is lássa az egyházban. Ezért történt, hogy maga a római egyház is a latin szertartás fentartása mellett az egyes nemzeti nyelveknek igen szép és becses jogokat adományozott, sőt egyes országokban, mint pl. Montenegróban, Dalmáciában önmaga behozta, illetve felujitotta a szláv ritust. A görög keleti egyház 1453 óta a török birodalom egész területén iszonyu elnyomásnak volt kitéve mai napig, de e birodalom keresztényeit vallásuktól még sem sikerült megfosztani, mert a templomban meghagyott nemzeti nyelvük megőrizte nemzeti öntudatukat és kereszténységüket egyaránt.

A protestáns hitujitók épen azért, mert a nemzeti nyelvet használták, a katholika egyháznak igen sulyos veszteségeket voltak képesek okozni. És bennünket, görög kath. magyarokat, a legnagyobb veszedelem épen erről az oldalról fenyeget. Nem, mintha protestáns polgártársaink, kik között nagy területen vegyest lakunk, bennünket áttériteni akarnának, hanem, mint ők magukat „magyar vallás"-nak nevezvén, viszont bennünket templomi nyelvünk után oroszoknak vagy oláhoknak tartanak, a mi sok hátránnyal jár reánk nézve ugy, hogy különösen vegyes házasságoknál a gör. kath, fél inkább elhagyja vallását (melynek istentiszteletéből ugy sem ért egy szót sem), hogysem türje azokat a hátrányokat, melyek a magyar volta iránti kétséggel járnak. Mig ezzel ellentétben, a hol, mint pl.: H.-Dorogon, az istentisztelet magyar nyelvü, a gör. kath. hitélet a protestánsokkal vegyes vallásu vidékeken is a legszebb virágzásnak örvend.

De nagy veszély fenyegeti a gör. kath. magyarságot abban a tekintetben is, hogy az emlitett hátrányok kikerülése végett — ámbár ez egyházi és polgári törvényekkel tiltva van — ezek kijátszásával fajbeli hittestvéreink nagyrésze,

ugyszólván, észrevétlenül átmegy a latin ritusra, melyben anyanyelvének a égis tér engedtetik.

Egész sorát veszitettük már el igy különösen az értelmiséghez számitó és egyéb jobb módu hiveinknek, akik vagy maguk találtak módot az átmenetelre, vagy legalább gyermekeiket engedték át a latin ritusnak; ellenére az apostoli szentszék azon többszörösen kijelentett akaratának: „Non ut omnes latini fiant, sed ut omnes catholici sint.“

Ne csodálkozzék senki ezeken a szomoru jelenségeken, mert reánk gör. kath. magyarokra nézve a helyzet csakugyan tarthatatlan. Ország-világ előtt ismeretes ugyanis, hogy a keleti ritus szerkezete és beosztása olyan, hogy ezt csak akkor lehet végezni, ha a hivek, a kik a maguk összeségében képezik az éneklő kart, az istentiszteletet olyan nyelven végezik, melyet értenek. A hol ez nincs meg, ott a gör. ritus szerint való isteni szolgálat minden vonzó erejét elveszti, mert hiszen az énekhangok is a lehető legegyszerübbek és legkomolyabbak, hogy az egyszerü nép azokat a maga nyelvén könnyen végezhesse. Az egyházi zenét pedig nem lehet meghonositani, mert a folytonos correspondeálás miatt ez lehetetlen és a keleti ritus e verses hymnuséneklést különben sem ismeri.

Ám e rövid körvonalakból mindenki megitélheti a mi helyzetünket az egyházban, de meggyőződhetik személyesen is arról, hogy a hol a magyar szó még behozva nincsen, ott jobbára szünetel a hitbuzgóság legbiztosabb támasza, a népének, nem végzi azt más, legfölebb a kántor, a ki maga is botrányos rosszul kezelvén a szláv vagy román nyelvet, a ritus emelésére mit sem tehet, az eredmény pedig az, hogy templomaink üresen állnak s tág kapu nyilik a vallási közönyösség előtt.

Nyilvánvaló pedig, hogy a keleti ritus emlitett szerkezete épen a mienkhez hasonló szegény vagy egyébként fejletlen népekre ellenállhatatlan varázserőt gyakorol akkor, ha a nép nyelve kellőkép érvényesül. Mikor Szent Cyrill és Methód, a szlávok nagy apostolai s egyuttal a gör. szertartásu istentisztelet rendezői, példátlan lelkesedéssel a szlávság megtérítésére vállalkoztak, azonnal felismerték a keleti ritusnak ezt a sajátságát s leforditván az azelőtt semmi irodalommal nem

biró szlávok nyelvére a szentirást és a szerkönyveket, nemcsak a gör. ritusnak vetették meg keleten alapját, hanem a szláv népet is bevitték a civilizátió nemes munkájába. Az ő helyzetük e miatt természetesen nagyon nehéz volt, mert hitök Rómához kötötte, szertartásukat pedig Byzancból hozták. A görög patriarchátus, bár nemzeti féltékenységből ezt az ujitást nem szerette, de indokainál fogva elfogadta. A római szentszék pedig, ismerve egyrészről a szlávok megtéréséből eredő rendkivüli hasznot a kereszténységre, másrészt a keleti szertartás sajátságos berendezését és jellegét, melyet immár megbolygatni többé nem lehet, egynémely fentartással megengedte, hogy az ó-szláv nyelv istentiszteleti nyelvvé legyen. Megengedte ezt köztudomás szerint az Unio alkalmából román hittestvéreinknek is, sőt e században az egyesült graecomelchiták számára, a kik őseik nyelvét immár teljesen elfeledték, bizonyos határok között egyenesen canonizálta a nép élő arab nyelvét, pedig azok száma alig haladja meg az 50 ezret.

Természetes dolog, hogy az igy canonizált nyelvek bizonyos tekintetben holt nyelvekké válnak azonnal, mert az egyház, igen tiszteletreméltó okokból a már egyszer canonizált nyelven változtatást tenni évszázadokon keresztül nem enged, mig csak a hitegység és a hitterjesztés szent érdekei ezzel ellenkezőt nem követelnek. Jogos kivánságunk teljesitése ellen tehát a „holtnyelv“ álláspontjáról sem állhat fenn áthághatlan nehézség.

Nos hát szeretett hittestvéreink, reánk magyarokra nézve bizonyos tekintetben sokkal nyomósabb okok követelik a magyar istentiszteleti nyelvet, mint annak idején más népekre vonatkozólag. Meg kell óvnunk hitünk egységét, meg kell óvnunk magasztos szertartásunk irányában tanusitott ősi ragaszkodásunkat, küzdenünk kell a vallási közönyösség, a vallás elhagyása, a szertartás mellőzése és megvetése ellen.

Minden egyes nemzet, mely a keleti egyházba tért, megtalálta a keleti ritusban és fegyelemben e harcnak törvényes eszközeit, csak mi nem birjuk megtalálni.

De hogyan is lehet tőlünk várni, hogy a gör. kath. egyháznak disze, virága legyünk, mikor kénytelenek vagyunk az ezer évvel ezelőttt magunkba beolvasztott pannon és

marahán szlávok nyelvén énekelni, correspondeálni botrányos kiejtéssel minden megértés nélkül.

Igazán elszomoritó tehát, ha sovinisztikus, magyarositó célzatokat tulajdonitanak nekünk akkor, mikor ruthén és román nyelvü honfitársainknak nemzetünk törvénnyel biztositotta azokat a jogokat, amelyeket ime most a gör. kath. magyarság magának alig bir megszerezni. Nem akarjuk mi egyik nemzetiséget sem nyelvétől megfosztani, nem akarjuk más nyelvü hittestvéreink templomába nyelvünket beerőszakolni, mivelhogy a szabadság nemzete vagyunk és Oroszországnak bessarábiai példáját követni nem a magyar nemzethez illő dolog. Csak azt kérjük, amit ők, ruthén és román hittestvéreink a maguk számára már birnak, mert meg vagyunk arról győződve, hogy az Apostoli Szentszék, ha a dolog mibenlétéről és állásáról, nemkülönben a gör. kath. egyház nagy érdekeiről és kimondhatatlan fontosságáról az arra hivatott tényezők által igazán és elfogulatlanul felvilágosittatik, (és erre nézve az országos bizottság meg fog tenni mindent, ami lehetséges) épen ugy fogja kérésünket teljesiteni, mint a hogy századokkal ezelőtt a szláv és román nyelvvel s e században az arab nyelvvel cselekedte. Ki fogjuk tehát álláspontunkat fejteni, ugy az ország, mint az egész kath. világ közvéleménye, valamint a magas klérus és az apostoli szentszék előtt. Szóban és irásban fogjuk védelmezni jogainkat, mert hiszen már csaknem egy évszázad elmult, hogy hol egészben, hol részlegesen őseink nyelvét bevittük az Isten házába azon tudatban, hogy azt onnan soha többé ki nem bocsátjuk. Nem tehettünk másként, mert nem akartunk egyebek lenni, mint gör. kath. magyarok s mint ilyenek, hivek az egyetemes egyházhoz, kik nem voltunk képesek semmiféle csábitás előtt meghajolni a multban és nem leszünk a jövőben sem.

Szeretettel kérünk tehát Benneteket, gör. kath. magyar hittestvérek, hogy Ti, a kikhez buzditó szavunk elhat, jelentsétek az „Országos Bizottság“-hoz az idemellékelt szöveg szerint beküldött nyilatkozatban, hogy mozgalmunkhoz, mint magyarok s mint gör. kath.-ok csatlakoztok, hogy igy — a költő szavai szerint — „megolvasván hányan vagyunk“, összegyüjthessük erőinket, hogy az egyetemes egyháznak és

a gör. kath. egyháznak nagy érdekeiért és nemzetünknek ragyogó nyelveiért megvivhassuk a becsületnek és a jognak szent harcát.

Dicsőség Jézus Krisztusnak!

Kelt Budapesten, 1898. junius 20-án.

Az Országos Bizottság.

6.

Vályi János eperjesi püspök beszédtervezete, melyet az 1900. évi római zarándoklat alkalmával elmondásra készitett.[1]

Beatissime Pater!

Cum solemnia maximi Jubilei in alma urbe Romana laeto animo celebrarentur, sacraque eius loca ubique divinis personarent laudibus; ipsi autem peregrini christifideles in ea, seu communi omnium christianorum patria, ut plenariae indulgentiae ac aeternae salutis fiant compotes, animis suis expiandis salutaria quaererent ac zelose adhiberent remedia; nos quoque fideles gr. r. catholici Hungari in maiorem Dei gloriam ac salutem nostram operandam paterno Sanctitatis Vestrae vocatu ad veneranda beatorum Apostolorum sepulchra ad almam hanc urbem, a cuius augustissimo lapite in omnes christianae reipublicae venas vita spiritualis perenni cummunicatione propagatur, laeti atque exultantes piam suscepimus peregrinationem.

Ardenti igitur in Deum fide, pietate ac zelo inflammati hanc sanctam urbem sumus ingressi, ut praesertim Domino Jesu Christo, divino salvatori nostro, qui est salus, vita et resurrectio nostra, summos honores, adorationem ac gratiarum actionem pro tot tantisque ab Eo acceptis beneficiis piissime referamus; divinam dein eius misericordiam, infinitam gratiam ac veniam enixis precibus pro nobis poenitentibus

[1] L. Emlk. 41—44. old. E beszédtervezet az előbb közölt felhivással egyenlő fontosságu, mivel ebben a gör. kath. megyéspüspökök felfogása nyilvánul meg a magyar liturgiai kérdésben.

impetremus; atque ita in animo nostro expiati plenam lucraremur indulgentiam.

Hac tamen solemni occasione ad altissimum quoque Sanctitatis vestrae tronum, ad infallibilem Sancti Petri Principis apostolorum cathedram, in qua coelestis doctrina divinitus tradita sancte et inviolate custoditur, devotissime accedimus, ut solemne nostrum obsequium, fidem intemeratam, adhaesionem intimam, profundissimamque venerationem Sanctitati vestrae, patri nostro clementissimo palam publiceque exhiberemus; summas item ageremus gratias pro ineffabili bonitate ac benignitate, pro paterna cura ac sollicitudine, quibus nos gr. r. catholicos unitos continuo prosequitur, et quibus iam maiores nostros R-iP-es, decessores Sanctitatis Vestrae antiquitus prosequebantur.

Etenim Sacra Sedes Appica, mater sollicita et divina omnium ecclarum magistra nunquam non solebat gentes a centro fidei et unitatis divinitus instituto avulsas ingemiscere, nihilque habuit potius et antiquius, quam ut aberrantes omni tempore ad ubera sua suaviter revocaret. Et quotiescunque evenerit, ut aberrantes vocem eius ad se vocantem audirent et obedirent; si id acciderit, ut iidem ad petram, super quam Dominus Ecclam suam aedificavit, ad montem sanctum, in quo habitare bene placitum est Deo, ascenderent; eos ita redeuntes semper ineffabili gaudio sinum suum recepit.

Verum S. Sedes appica aberrantibus, qui ad ei debitam obedientiam redeunt et hodie summopere applaudit, eos ad paternum suum admittit amplexum, eis patrocinatur, praedilectione ac inaestimabili prosequitur benignitate, omnemque eis impendit vigilantiam pastoralem ac solicitudinem, ut spiritualem bonorum, quae ex salutari et exuberanti Ecclae Christi thesauro summuntur, abunde participes reddantur.

Et sane. Quaecunque Orientalium nationes in sacram unionem cum S. Romana Ecclia decursu saeculorum regrediebantur; procul dubio in Ea non tantum fidei salvicae unitatem, ritusque sui antiqui integritatem, atque vitae spiritualis vivificantem invenerunt fontem, sed etiam ad laetum culturae et eruditionis tam divinae, quam humanae pervenerunt gradum.

Non minus prospera acciderunt facta christifidelibus gr. r. Ruthenis et Rumenis catholicis in Hungaria, qui haud

absimiliter sacram unionem cum Sede appica anno Dnni 1649. et 1700. solemniter sunt amplexi. Plura enim ex hac unione s. solemniter inita pro eis manarunt commoda et emolumenta spiritualia.

Rutheni imprimis unionem cum S. R. Ecclia iniquitate rerum et temporum turbatam ac labefactam rassumabant sub conditione, ut ipsis ritum gr. illaesum ac integrum cum idiomate slavico retinere, atque in posterum quoque observare liceat.

S. Sedes Appica huic conditioni libenter annuebat. Rutheni itaque supremae ac legitimae auctoritati innixi in sacra liturgia aliisque divinis officiis lingua utuntur vetero-slavica et quidem ea, quae opera S. Cyrilli et Methodii in ritum gr. est introducta, et quae litteris Joannis octavi R. Pontificis ad principem Moravorum exaratis ratihabetur. „Appi — inquit repleti Spiritus S. locuti sunt omnibus linguis magnalia Dei. Hinc et Paulus coelesti quoque tuba insonat monens: Omnis lingua confiteatur, quia Dominus noster J. Chr. in gloria est Dei. Patris, nec sanae fidei et doctrinae alqd obstat, sive missas in eadem slavinica lingua canere, sive sacrum evangelium et lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere, aut alia horarum officia psallere; quoniam, qui fecit tres linguas principales, hebream scilicet graecam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam“.[1]

Rutheni igitur S. liturgiam graeco slavicam appica auctoritate adprobatam et hodie retinent et continuo observant.

S. pater! In ritu gr. spirituali cum fructu retinendo ac observando lingua requiritur a populo bene cognita vel saltem intellecta. Liturgia enim graeca eam habet coordinationem seu constitutionem, ut functiones sacrae ibidem praescriptae in communi sacerdotis cum fideli populo nexu absolvantur. Hinc praesupponitur, ut et ipse sacerdos et populus cognitionem habeat illius linguae, qua s. liturgia originetenus exarata, aut in quam successu temporis translata est. Secus enim sublimis s. liturgiae praefixus finis obtineri nequit. Sed iuvabit prolata uberius evolvere.

[1] Günzel: Monumenta Epistolaria p. 60.

In sacra liturgia gr. et quidem in ordine sacro-sancti missae sacrificii partes quasi constitutivae sunt: ἐκρενὴς εὐχὴ seu concatenata precum series, quam diaconus, vel sacerdos inclamando, seu canendo iterata vice interrumpit, atque chorus seu populus ad singulas ita interruptas precum partes canendo respondit. Dein lectiones pericoparum s. evangelii et epistolarum Appicarum; item verba consecratoria canonis, quae elata voce proferuntur; atque orationes sacerdotales, quae secreto et alta voce absolvuntur. Praeterea ibidem inveniuntur antifona, hymni „Deus Sanctus“ „Cherubicus“ „Victoriae“ „Deiparae V. Mariae“, Symbolum et oratio Dmnica, quae omnia a populo concinuntur.

Ex octo horis autem cononicis officium matutinum et vesperarum, reliquis ad privatam sacerdotis recitationem remissis, diebus Dmnicis et festis in Ecclesiis parochialibus praesente copia fidelis populi publice absolvuntur. In ordine horum officiorum praeter ektenia occurunt diversa populi cantica; uti canon cum novem odis, troparia, kantakia theotolnia, stichira οἶκος, hymni uti Lux s. Gloriae Sophronii, patriarchae Hierosolimitani, hymnus Simeonis, quae viva voce modulando a choro et populo decantantur. Eiusmodi cantica, hymnus et preces reperibiles sunt in aliis quoque functionibus sacris, ut in officio acathistico, paraclyseos atque exequiarum seu funerum, quae similiter a sacerdote et choro seu fideli populo canuntur.

Iam recensitae liturgiae gr. partes, nimirum constitutivae, ut salutarem iis inditam vim in animos fidelium efficacem exserant, nimirum ut in animis eorum reverentiam Dei et mysteriorum divinorum augeant; mentes eorum coelium versus attollant; pietatem christianam foveant; vivam religionis cognitionem promoveant; latentesque animorum recessus moveant; altera autem ex parte ut fideles divinas res in eis latentes clare videant, perspiciant, ac recte intelligant, necesse est ut ipsa lingua, qua eaedem compositae sunt, ab eis bene cognita vel saltem intellecta habeatur.

S. Pater! Fideles rutheni canticis et hymnis suis intellectis atque pie decantatis in celebrandis divinis officiis activi sunt, et ita in ipsis s. functionibus fiunt participes. Cantant praesertim responsoria, cantica et hymnos in s. missa,

matutino et vesperis ex eo, quod composita sint lingua ab eis intellecta, nimirum slavica. Hinc laudes Dei in Ecclesiis cum ardore resonant ex ore eorum; libenter et spirituali cum fructu intersunt Divinis officiis; ipsi fidem habent firmam, pia eminent vita; longe abest ab eis periculum fidei, protestantismi aut schismatis; nec ulla grassatur inter eos pestilentia atheismi aut indifferentismi.

Ilos tamen saluberrimos effectus liturgia gr. slavica in animis fidelium gr. ritus catholicorum Hungarorum ob linguae liturgicae slavicae ignorantiam producere nequit.

Etenim Hungari gr. r. catholici, quosdam comitatus copiose, alios autem dispersim incolentes, liturgiae gr. slavicae orationes, preces, cantica et hymnos penitus ignorant, haud intelligunt, neque decantant, idcirco ex iisdem nullum sibi spirituale acquirunt emolumentum. Hinc in frequentandis divinis fiunt tepidi, infide frigidi, in ritu suo nativo indifferentes et in eo permutando cum alio (latino) arbitrarii, facile denique adducuntur in discrimen, cui undique exponuntur protestantismi schismatis aut indifferentismi, quibus praesertim aevo nostro tot animae abripiuntur.

Ut tamen Hungari gr. ritus catholici in fide firmiter tenenda corroborentur, atque in nativo quoque ritu retinentur, et ita spiritualibus eorum indigentiis pro tempore succuratur: lingua hungarica vulgaris, quae satis culta et ad versionem omnino apta est censenda, abhinc elapso iam saeculo in ritum gr. pro slavica coepit introduci; orationes, preces, ektenia, cantica, hymni, lectiones evangeliorum et epistolarum appicarum solebant in s. conventibus lingua decantari hungarica.

Cum tamen hoc novitatis studium linguam vulgarem Hungaricam introducendi in sacra, utpote temere ac arbitrarie, adeoque illegitime susceptum, auctoritate Sedis Appicae esset reprobatum atque prohibitum; ipsi fideles gr. r. Hungari aliam et quidem rectam viam ingredi et rem suam tam gravem praesidio ac paterno patrocinio S. Vestrae subiiciendam decreverunt. Hunc in finem regnicolarem constituebant commissionem, cui praefixum erat, ut sic dictum libellum memorialem pro petendo usu linguae Hungaricae in S. Liturgia adornaret, atque eundem libellum S. Vestrae in solemni peregrinantium audientia filiali homagio praesentaret.

Solemni igitur hoc momento ego pie peregrinantium fidelium dux, priusquam praefatum libellum memorialem nomine omnium praesentium, imo et absentium fere ducenta millia gr. r. catholicorum Hungarorum humillime praesentarem, atque filiali homagio ad pedes S. Vestrae profundissime provulutus, in altissimam b. Petri principis apostolorum cathedram deponerem, suppliciter S. Vestram exorare sustineo, ut ad libelli huius rationum momenta benigne respicere, tot christifidelium ardentes preces clementissime exaudire, atque usum linguae Hungaricae in cultu divino summa appica auctoritate adprobare, concedere et santificare dignetur.

Etenim favet precibus eorum ingens numerus fidelium notitia linguae vetero-slavicae omnino destitutorum; tuetur eas imminens protestantismi et schismatis periculum, item apostasia, indifferentismus, et arbitraria derelictio r. graeco-slavici; suffragatur eis specialis Liturgiae gr. constitutio, seu coordinatio longe a latina diversa, denique vulgarium vetero slavicae, Rumenicae et Arabicae appica auctoritate adprobatarum linguarum analogia.

Praeter haec liceat mihi hic in memoriam revocare ineffabilem sedis appicae benignitatem, paternam sollicitudinem ac praedilectionem, quibus nationem nostram Hungaricam a novem abhinc elapsis saeculis prosequebatur, R. Pfx Silvestrus II-us primo regi nostro S. Stephano regium honorem et coronam a se benedictam atque ius prae se ferendi crucem, tamquam Apostolatus insigne concessit; benigne ei promisit, se gentem totam in suum patrocinium receptam, nunquam esse derelicturum, alii vero S. Vestrae decessores in salutem et libertatem eius tuendam praesidium suum et praepotens auxilium nunquam non praestiterunt.

Nos hac sedis Appicae erga nostram patriam manifesta beneficentia ac patrocinio animati venimus, et accedimus in gratiosissimam S. Vestrae conspectum, ut profundissime deprecemur et obtestemur et voces nostrae supplices eousque nos non deficiant, quousque eis benigne praeberentur aures. Firmiter nos credimus et confidimus S. Vestram pro sua in nos omni tempore contestata gratia et praedilectione id, quod libello nostro deest, clementissime esse suppleturum.

Fatemur quidem candide nos in certamine defendendae

fidei et ritus nostri lingua viva, ac exculta Hungarica velut armis solis unicis uti coepisse. Obsecramus tamen S. Vestram filiali observantia, ut his armis nostris paterne benedicere dignetur.

Nos filii sumus S. Vestrae obedientissimi et iidem volumus constanter perseverare. Ut tamen a fide nostra omne arceatur periculum, nos autem participes reddamur Spiritualium, quae ex legitimo usu linguae Hungaricae redundarent, emolumentorum; id omne a S. Vestrae paterna clementia et appica dependet auctoritate.

Et nunc coram altissimo principis apporum trono, ad pedes S. Vestrae profundissime provoluti, libellum memorialem, in quo iustae et aequae preces nostrae continentur in paternas S. Vestrae manus humillime deponimus et nosmet ipsos gratiosissimae appicae benedictioni commendamus.

Joannes Vályi,
Eppus gr. r. cath. Eperiesiensis.

7.

ERECTIO DIOECESIS HAJDU-DOROCHENSIS RITUS CATHOLICI IN HUNGARIA

PIUS EPISCOPUS

SERVUS SERVORUM DEI

AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Christifideles graeci ritus catholici, qui Hungariae Regno subsunt, nullo unquam tempore destitisse praeclaris fidei, pietatis ac studii erga apostolicam Sedem praebendis exemplis, apud omnes in comperto est. Nil mirum igitur si Romani Pontifices singulari benevolentia eos prosequuti fuerint, omnemque operam impenderint ut ecclesiastica hierarchia inter ipsos maiora in dies susciperet incrementa, novas dioeceses et sedes episcopales constituendo quoties id postulaverit sive auctus fidelium numerus, sive necessitas alia statuendi doctrinae fideique catholicae domicilia.

Hoc sane praestitit f. r. Pius Papa Nonus, praedecessor Noster, qui, ut peculiaris suae voluntatis ac paternae sollicitudinis testimonium catholicis Rumenis tribueret, antiquis

Rumeni ritus dioecesibus novas Lugosiensem et Armenopolitanam seu Szamosujváriensem Rumenorum addidit, e quibus praeterea unam constituit provinciam ecclesiasticam, titulo metropolitico eiusque iuribus ac privilegiis veteri sedi cathedrali Fogarasiensi et Albae Iuliensi tributis. Huiusmodi autem honorem catholici Rumeni non modo sunt meriti, sed eodem in posterum ita digni facti sunt, sive fide firmiter tuenda eaque propaganda penes Rumenos schismaticos, sive amore ac filiali obedientia in Romanum Pontificem, ut catholicis totius Orientis virtutum omnium exemplum se praebuerint.

Iam vero inter fideles Graeci ritus excreverunt etiam qui lingua hungarica utuntur, quique iam a Sancta Sede instantissime petierunt ut dioecesis pro iisdem conderetur. Non est profecto dubitandum hanc erectionem quam maxime conferre, quo cristiana religio, pax et unio inter ipsos graeci ritus fideles variis sermonibus loquentes foveantur, arctiora reddantur vincula, quibus Regnum apostolicum S. Stephani devincitur Cathedrae Apostolorum Principis, item periculum avertatur probrosissimi illius abusus, a Summis Pontificibus pluries damnati, inducendi nimirum linguas vernaculas in sacram Liturgiam.

Quapropter Nos, benigne excipientes vota Maiestatis Suae Francisci Iosephi Austriae Imperatoris et Regis Hungariae apostolici, nec non preces venerabilium fratrum Nostrorum Cardinalis Primatis Archiepiscopi Strigoniensis aliorumque eiusdem Regni sacrorum Antistitum, omnibus sedulo ac maturo studio perpensis, suppleto praeterea, quatenus opus sit, quorum intersit vel sua interesse praesumant, co sensu, de apostolicae potestatis plenitudine unam dioecesim Graeci ritus catholici in Regno Hungarico instituendam decernimus, Hajdu-Doroghensem denominandam, in eum qui sequitur modum.

Imprimis novae huius dioecesis territorio perpetuo attribuimus et assignamus inferius describendas paroecias, quas, idcirco, e dioecesibus, ad quas modo pertinent, apostolica auctoritate dividimus ac seiungimus, idest e *dioecesi Eperjesiensi*: Felsőzsolca, Görömböly, Hejőkeresztur, Miskolc, Sajópálfalva, Sajópetri, Sajószöged, Komlóska; *e dioecesi Munkácsiensi*: Bodrogkeresztur, Bodrogolaszi, Mezőzombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Végardó,

Zemplén, Bodrogszerdahely, Cséke, Dámóc, Kisdobra, Bodrogmező, Zemplénagárd, Bököny, Hajduböszörmény, Debrecen, Hajdudorogh, Érpatak, Tiszabüd, Ujfehértó, Ajak, Révaranyos, Nyirkarász, Nyirmada, Nyirtass, Tornyospálca, Nyirgyulaj, Kállósemjén, Kisléta, Levelek, Máriapócs, Nyirbakta, Biri, Kótaj, Nagykálló, Napkor, Nyiregyháza, Oros, Nyirpazony, Nyirgelse, Nyirbéltek, Nyirlugos, Nyirpilis, Penészlek, Piricse, Balsa, Buj, Kenézlő, Vencsellő, Timár, Nyirderzs, Fábiánháza, Gebe, Hodász, Nagydobos, Nyircsászári, Nyirvasvári, Ópályi, Nyirparasznya, Jánk, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközujlak, Nagykároly, Szatmárnémeti, Szárazberek, Turterebes; *e dioecesi Szamosujváriensi:* Batizvasvári, Szatmár (Parochia rumena), Szatmárudvari, Józsefháza; *e dioecesi Magnovaradinensi Rumenorum*: Amac, Szatmárzsadány, Nagykolcs, Csengerbagos, Csegöld, Csengerujfalu, Óvári, Pete, Porcsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykároly (Parochia rumena), Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Vezend, Éradony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyiracsád, Nyiradony, Piskolt, Nyirábrány, Vasad, Álmosd, Bagamér, Érkenéz, Érselind, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta (Parochia rumena), Nagyléta (Parochia ruthena), Pocsaj, Vértes, Makó, Nagyvárad (Parochia ruthena); *ex archidioecesi Fogarasiensi*: Árkos, Nagyborosnyó, Nagykászon, Csikszentgyörgy, Csiklázárfalva, Gelence, Illyefalva, Lemhény, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödujfalu, Sóvárad, Szárazajta, Székelyszenterzsébet, Székelyudvarhely, Oláhzsákod, Gyergyóalfalu, Csikszentdomokos, Szépviz, Gyimesbükk, Gyergyószentmiklós, Gyergyóvasláb, Nyárádandrásfalva, Nyárádbálintfalva, Harasztkerék, Nyárádkarácson, Kebeleszentivány, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság, Szentlőrinc, Kisteremi; *ex arhidioecesi Strigoniensi*: Budapest.

Quamvis tres ex modo relatis paroeciis graeci ritus, Budapest, Makó, Magnovarad (Nagyvárad) nuncupatae, a territorio Hajdu-Doroghensis dioecesis longe distent, quum tamen ipsarum fideles fere omnes hungarice loquantur, peropportunum visum est eas novae erectae dioecesi adiungere atque aggregare. Quod ad paroecias e Fogarasiensi archidioecesi dividendas, quippe quae a nova dioecesi sint et ipsae discretae

atque ab eius episcopali sede dissitae, indulgemus ut ab Ordinario Hajdu-Doroghensi regantur per Vicarium ab eo nominandum et constituendum.

Huius dioecesis ita finibus circumscriptae Sedem episcopalem in urbe vulgo „Hajdu-Dorogh“, quae satis ampla est vitaeque commodis provisa, et a qua dioecesis ipsa nomen mutuatur, perpetuum in modum erigimus et instituimus; ecclesiam vero, quae beatae Mariae Virgini a Praesantatione ibidem dicata extat, quaeque decora et opportuna dignoscitur, paroecialem ut antea extituram, sub eodem titulo et invocatione ad cathedralis gradum et dignitatem item perpetuo evehimus et extollimus; in qua praeterea cathedrale capitulum, quod senario canonicorum numero constabit, sub uno Archipresbytero seu Praeposito maiori, tamquam capite, perpetuo pariter erigimus et instituimus; tributis tum episcopali Sedi, tum cathedrali sive ecclesiae sive capitulo, omnibus honoribus, iuribus, privilegiis ac praerogativis, quae ipsis de iure competunt, vel quibus ceterae eiusdem ritus cathedrales et episcopales ecclesiae in Hungaria ex legitima consuetudine potiuntur et gaudent.

Residentiam novi episcopi ac eius pro tempore sucessorum constituimus in aedibus a communitate Hajdu-Doroghensi oblatis, quae tamen cura Gubernii Hungarici aptandae erunt, ut ipsius episcopi eiusque episcopalis familiae decentem et congruam habitationem apprime praeseferant. Item secundum ea, quae cum eodem Gubernio conventa sunt, assignamus et attribuimus mensae episcopali pro eius dote summam quadraginta millium coronarum e publico aerario quotannis solvendam; pro Curia episcopali aliisque officiis dioecesanis alteram summam duodecim millium coronarum; pro vicario denique, in paroeciis ex archidioecesi Fogarasiensi dividendis constituto, eamdem coronarum summam, qua ceteri vicarii dioecesium graeci ritus in Hungaria fruuntur.

Simili modo canonicis novi capituli cathedralis, praeter decentem et congruam habitationem in aedibus a communitate Hajdu-Doroghensi extruendis, eam omnino assignamus et attribuimus dotem a Gubernio Hungarico persolvendam qua gaudent capitulares aliarum Cathedralium graeci ritus in Hungaria, idest canonico *Archipresbytero seu Praeposito maiori*

sex millium et biscentum coronarum, *Archidiacono seu Lectori* quinque millium et sexcentarum, *Ecclesiarchae seu Custodi* quatuor millium et nongentarum, *Scholastico* quatuor millium et septingentarum, *Chartophilaci seu Cancellario* quatuor millium et quingentarum et *Praebendato* quatuor millium et centum coronarum.

Volumus autem ut Gubernium Hungaricum, secundum onus quod sibi assumpsit, sustineat impensas sive pro reficiendis aedibus tum episcopalibus tum canonicalibus, tum fabricae ecclesiae cathedralis eiusque sacrarii, sive pro ipsius Cathedralis cultu necessarias.

Quum primum necessitas postulaverit, mandamus ut ad iuniores clericos rite instituendos ac erudiendos seminarium dioecesanum erigatur, cui pariter Gubernium Hungariae suppeditabit constructas aedes una simul cum sumptibus pro eisdem reficiendis ac pro alumnis atque professoribus alendis et sustentandis.

Iubemus etiam ut antiquae mensae episcopales rumeni ritus servent, sicut antea, beneficia hucusque possessa, itemque fundationes pias in dioecesium rumenarum emolumentum factas, ita ut ab illis dioecesibus separari ac novae dioecesi Hajdu-Doroghensi attribui minime possint ac valeant.

Ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua, vernacula vero in functionibus tantum extraliturgicis eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est.

Quo vero memoratae novae dioecesis sacerdotibus tempus suppetat antiquae linguae graecae addiscendae, tribus tantum annis decretam huius dioecesis erectionem proxime sequentibus in singulis paroeciis ea lingua liturgica uti poterunt, quae hucusque usitata est, vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet.

Haec autem Sanctae Sedis praescripto ut religiosissime observetur, firmam spem fovemus Gubernium Hungariae, quemadmodum pacto se obstrinxit; Sacrorum Antistitibus pro tempore existentibus omne auxilium et assiduam operam fore collaturum.

Quapropter animum Nostrum gratum exhibere volentes

in Maiestatem Suam Franciscum Iosephum Austriae Imperatorem et Hungariae Regem apostolicum ob munificentiam, qua omnes sumptus nunc et in posterum necessarios et opportunos pro dioecesis Hajdu-Doroghensis constitutione ex publico aerario ferendos statuit, item pro certo habentes eamdem Maiestatem Suam fore et deincep prospecturam incremento ac prosperitati ecclesiarum quoque ritus orientalis sicut et aliarum in suis dominiis existentium, memoratae Maiestati Suae, eiusque Successoribus, ius Romano Pontifici pro tempore existenti nominandi seu praesentandi infra tempus a iure statutum ad dictam Hajdu-Doroghensem cathedralem ecclesiam dignum et idoneum ecclesiasticum virum iis omnibus praeditum dotibus quas sacri Canones requirunt ab eodem Romano Pontifice in episcopum praeficiendum, concedimus.

Dioecesim praeterea Hajdu-Doroghensem, ut praefertur erectam, iurisdictioni ac dependentiae sacrae Congregationis de Propaganda Fide pro negotiis Rituum Orientalium subiicimus, simulque suffraganeam constituimus archidioecesis Latini ritus Strigoniensis, cuius archiepiscopi metropolitico iuri episcopos pro tempore existentes Hajdu-Doroghenses subdimus.

Praesentes autem Litteras et in eis contenta quaecumque, nullo unquam tempore, ex quocumque capite vel defectu, aut quavis ex alia causa quantumvis iuridica, legitima, pia et privilegiata etiam ex eo quod causae propter quas praemissa emanarunt, adductae, verificatae, seu iustificatae non fuerint, de subreptionis, aut obreptionis, vel nullitatis, aut invaliditatis vitio, seu intentionis Nostrae, aut quopiam alio substantiali, substantialissimo, inexcogitato et inexcogitabili ac specialem et individuam mentionem et expressionem requirente, defectu seu etiam ex eo quod in praemissis eorumque aliquo solemnitates et quaevis alia servanda et adimplenda, servata et adimpleta non fuerint, aut ex quocumque alio capite, colore, vel praetextu, aliave ratione, aut causa, etiam tali quae ad effectum validitatis earumdem praesentium necessarium foret exprimenda, notari, impugnari, invalidari, retractari, in ius vel controversiam vocari, aut ad viam et terminos iuris vel facti, aut gratiae seu iustitiae remedium impetrari, vel etiam Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus concesso et impetrato, quempiam uti, seu iuvari posse in iudicio et

extra illud, atque eas sub quibusvis similium, vel dissimilium gratiarum revocationibus, suspensionibus, limitationibus, derogationibus, aut aliis contrariis dispositionibus per quascumque Litteras et Constitutiones apostolicas, aut Cancellariae apostolicae regulas, etiam consistorialiter ex quibusvis causis et sub quibusvis verborum expressionibus, tenoribus et formis (etiamsi in eis de iisdem partibus earumque toto tenore ac data specialis mentio fiat) quandocumque editas vel edendas, minime comprehendi, seu comprehensas ullo modo censeri, sed semper ab illis excipi et quoties illae emanabunt, toties in pristinum et validissimum statum restitutas, repositas et plenarie reintegratas ac de novo etiam sub quacumque posteriori data quandocumque eligenda concessas esse et fore suosque plenarios et integros effectus sortiri et obtinere et ita ab omnibus censeri ac firmiter et inviolabiliter observari, sicque et non alias per quoscumque iudices ordinarios vel delegatos, quavis auctoritate fungentes vel dignitate fulgentes, etiam Causarum Palatii apostolici Auditores ac S. R. E. Cardinales etiam de Latere Legatos, Vice-Legatos, dictaeque Sedis Nuncios, sublata eis et eorum cuilibet aliter iudicandi et interpretandi potestate et facultate, iudicari et definiri debere, ac irritum quoque et inane decernimus, si secus super his, a quoquam, quavis auctoritate, scienter aut ignoranter contigerit attentari.

Ad haec denique exsequenda deputari edicimus venerabilem fratrem Raphaëlem Scapinelli de Léguigno, Archiepiscopum titularem Laodicensem ac penes Imperialem et Regiam Austró-Hungaricam Aulam Nuntium apostolicum cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemcumque ecclesiastica dignitate ornatum, atque definitive pronunciandi super quavis difficultate seu oppositione in exsecutionis actu oritura, facto tamen eidem onere intra sex menses ad sacram Congregationem Consistorialem mittendi authenticum exemplar exsecutionis peractae.

Non obstantibus, quatenus opus sit, Nostra et Cancellariae apostolicae regula „De iure quaesito non tollendo“ ac Lateranensis Concilii novissime celebrati dismembrationes perpetuas, nisi in casibus a iure permissis, fieri prohibentis aliisque etiam in synodalibus, provincialibus, generalibus univer-

salibusque Conciliis editis vel edendis, specialibus vel generalibus Constitutionibus et Ordinationibus apostolicis, privilegiis quoque, indultis ac Litteris apostolicis quibusvis superioribus et personis in genere vel in specie, aut alias in contrarium praemissorum quomodolibet forsan concessis, approbatis, confirmatis et innovatis quibus omnibus et singulis etiamsi pro eorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus, specialis, specifica, expressa et individua non autem per clausulas generales idem importantes mentio, aut quaevis alia exquisita forma servenda foret, tenores huiusmodi ac si de verbo ad verbum nihil poenitus omisso et forma in illis tradita observata inserti forent, eisdem praesentibus pro plene et sufficienter expressis habentes (illis alias in suo robore permansuris) latissime et plenissime ac specialiter et expresse ad effectum praesentium et validitatis omnium et singulorum praemissorum pro hac vice, dumtaxat, Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus harum quoque serie derogamus, ceterisque contrariis quibuscumque.

Volumus autem quod praesentium Litterarum transumptis, etiam impressis, manu tamen alicuius Notarii publici subscriptis et sigillo alicuius personae in ecclesiastica dignitate constitutae munitis, adhibeatur in iudicio et extra illud eadem prorsus fides, quae eisdem praesentibus adhiberetur, si originaliter forent exibitae vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostrae dismembrationis, erectionis, institutionis, concessionis, indulti, impertitionis, statuti, subiectionis, decreti, commissionis, mandati, derogationis et voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire, si quis autem hoc attentare praesumpserit indignationem Omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum Eius se noverit incursurum.

Datum Romae apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo decimo secundo, die octava mensis iunii, Pontificatus Nostri anno nono.

A Cardinalis *Agliardi,* S. R. E. Cancellarius.

Pro Emo Secretario S. C. Consistorialis absente

L. ✝ P. *Scipio Tecchi,* Adsessor,

Reg. in Cancell. Apost., sz. 48/12.

M. Riggi, C. A. Notarius.

8.

Az uj magyar gör. kath. püspökség életbeléptetése.

A hajdudorogi egyházmegye főtisztelendő főpapjának, parochusainak és a többi áldozó papjainak üdvöt az Urban!

Az apostoli nunciatura eme, mai napon kelt decretumával kánoni végrehajtást nyert az 1912. év junius hó 7-én kibocsátott „Christifideles graeci“ bulla, mellyel ő Szentsége az uj hajdudorogi egyházmegyét alapitotta.

Eme decretummal — az apostoli Szentszéktől nyert különös felhatalmazással — megállapitjuk és kinevezzük az ujonnan alapitott egyházmegye apostoli adminisztrátorává méltóságos és főtisztelendő Papp Antal munkácsi püspököt, addig, amig ezen egyházmegyének saját főpásztoráról határozott gondoskodás nem történik.

Meghagyja tehát és megparancsolja Őszentsége, hogy előbb emlitett munkácsi püspök e naptól a hajdudorogi egyházmegye apostoli adminisztrációját és kormányzását átvegye és következőleg ti, az ő joghatósága alá helyezett főtisztelendő testvérek, a legméltóbb főpapot törvényes előljárótokul tekinteni tartoztok és neki az Urban hódolattal, tisztelettel és engedelmességgel adózzatok. Ő ugyanis egyenesen és kifejezetten képviseli a hivők közös atyját, hogy titeket hivatástok gyakorlásában s a reátok bizott lelkeknek az üdvösségre vezetésében igazgasson.

Nem ismeretlen főpap állittatik életekre, kinek tudományát, szeretetét, buzgóságát jól ismeritek, ő mindnyájatokat atyai öleléssel fogad, nehézségeitekben tanáccsal és utbaigazitással segitségetekre lesz.

Nem kezdődik meg azonnal, hogy ugy mondjam, az uj irányzat, mert, mint jól tudjátok, három évig megengedtetik minden parochián ama liturgikus nyelv használata, melyet eddig használni szoktak, *kizárva mindig a magyar nyelv használatát, melyet a liturgikus cselekményekben soha sem lesz szabad használni.* Eme három év elteltével a liturgikus cselekményekben a klasszikus görög nyelv fog használtatni, mely, mint tudjátok, a ti tiszteletreméltó szertartástok első nyelve volt. Ezt a nyelvet, ha már nem ösmernétek, ez idő alatt

Isten segitségével tanuljátok meg és nem kételkedünk, hogy gondotok lesz arra is, hogy a liturgikus ténykedésekben feleleteikkel résztvevő laikusok azt legalább olvasni megtanulják. A nép nyelve a liturgián kivüli ténykedésekben, mint azelőtt, ugy ezentul is megengedtetik és még inkább a privát könyörgésekben, a szentbeszédekben és a nép tanitásában, mely szentbeszéd és tanitás azon a nyelven végzendő, melyet mindnyájan használnak, sőt különböző nyelveken is, ha egyesek a többi közül nem értené.

Egyébként mindnyájan, bármely nyelvü, szertartásu és nemzetiségü katholikus testvérek Krisztusban, testvéri szeretettel tartoznak érezni egymás iránt és Őszentsége, mint Krisztus földi helytartója, mindenkit a szeretet legodaadóbb kapcsával ölel fel és szeret; mindnyájan ugyanis, kiket katholikus tan köt össze, egy nyájat alkotnak ugyanazon egy pásztor alatt. — Ő az isteni pásztor módjára, az ő összes rendeleteiben és parancsaiban a lelkek javát és az örök üdvöt tekinti. Ő, aki ismeri az unio központjához, az apostoli Szentszékhez való hűségteket és az örök üdvösség egyedüli kikötőjéhez való törekvésteket, biztosra veszi, hogy ti főtisztelendő testvérek, amennyire rajtatok áll, gondoskodni fogtok, hogy a rátok bizott hivek tömegében a ti kiváló buzgóságtok folytán Krisztus békéje, a nyugalom és fiui bizalom a Szentszékhez és ahhoz az elöljáróhoz, aki azt az uj egyházmegye kormányzásában képviseli, zavartalanul fennálljon; a lelki jót csakis az egyház keresi és reméljük, hogy hiveitek közti működés által azt azok el is nyerik.

Őszentsége apostoli áldását küldöm nektek, főtisztelendő Urak és hiveiteknek és Istentől minden jót szivből kérek részetekre.

Bécs, az apostoli nunciatura palotájában, 1912 november 17-én.

Rafael, s. k.
laodiceai érsek, apostoli nuncius.
